
1-2•97

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Vlado Oláh

Úvodník 6

Elena Červeňáková

Vešeškere romňa 9

Lesní žínky

Jorge M. Bernal - Lolja le Jonosko

E paramiči le phure Romeski aj le terne Romeski 16

Pohádka o starém Romovi a mladém Romovi

Bartoloměj Daniel

Pal o thagar römengero 21

The King of the Roma

František Demeter

Kaskero Del feder 24

Čí Bůh je lepší?

Ladislav a Bára Žoltákovi

Čarovno angruští 29

Anna Žigová

„Vedlejší úřad“ prof. MUDr. Kutlíka-Garuda 31

Igor E. Kutlík-Garudo

Olaskí, valašskí, alebo vlašickí Romovia? 35

Peter Stojka

Le detehára andej vlašika čaládura 39

Rána vo vlašických rodinách

Jaroslav Biháry

Pa čerhaja 41

O hviezdičke

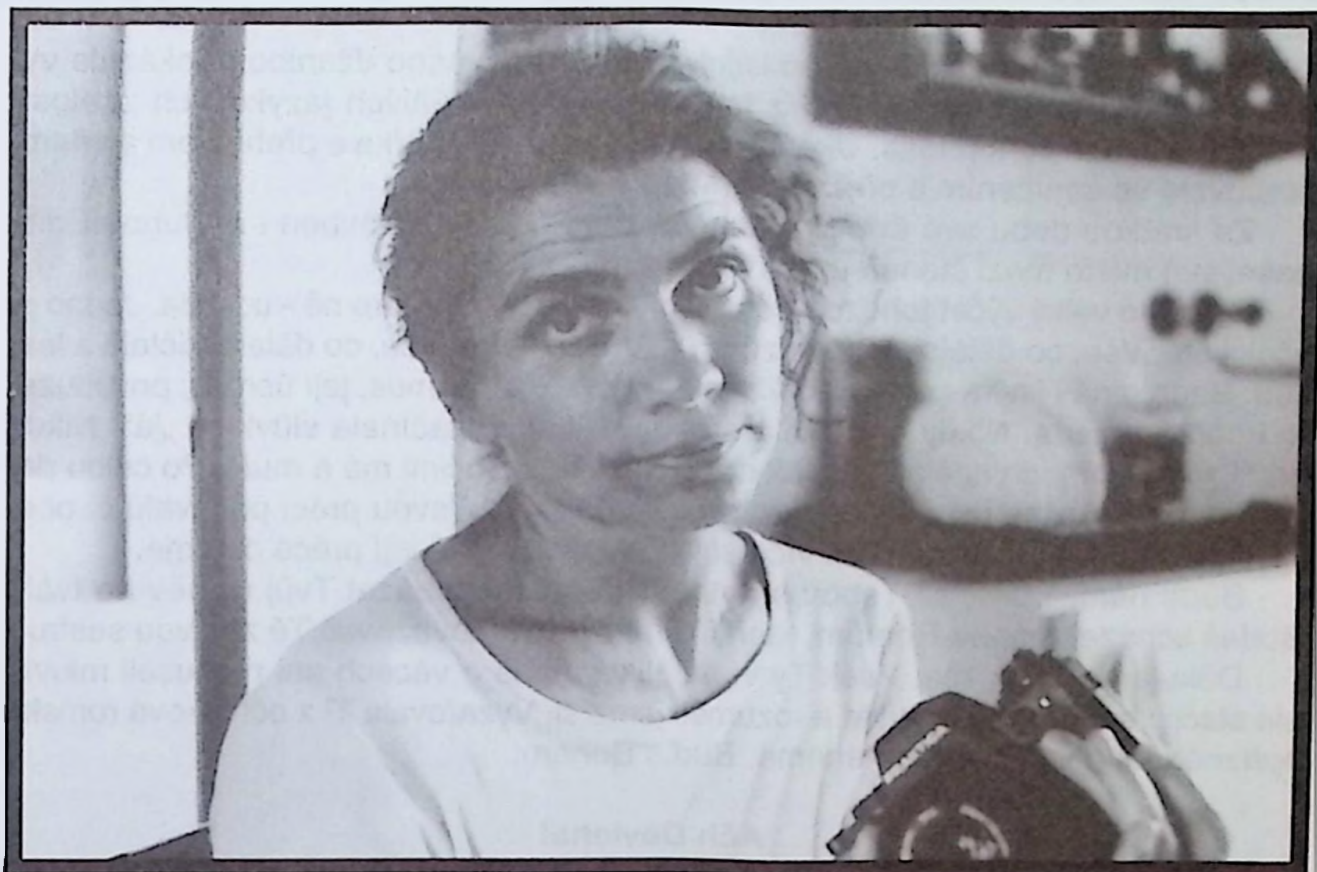
T. Jelizarenková

Taťána Vladimírovna Ventcelová 43

<i>Jan Červenka</i>	
Problematika písemné podoby slovenské romštiny	48
<i>Zuzana Jurková</i>	
K notovým zápisům romských písní typu „halgató“	56
<i>Otibor Nečas</i>	
Strážníci Romové a jejich divadlo	59
ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI	
Památník obětem cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu	61
<i>Karolína Ryvolová</i>	
Eduard Oláh - sochař a kameník	62
PORTRÉTY	
Elena Lacková	69
<i>Robert Krumphanzl</i>	
Nad memoáry Eleny Lackové	73
<i>Elena Lacková</i>	
Kale voďa	82
RECENZE - ANOTACE	88
INFORMACE	101
HLASY	110

Emil ŠČUKA

ZA EDITOU ŽLNAYOVOU

EDITA ŽLNAYOVÁ
25.10.1950 - 27.1.1997

Když jsem Editu uviděl poprvé, myslel jsem si, že je Romka. Nejenom proto, že mluvila romsky, ale také proto, že se jako Romka chovala. Seznámili jsme se před 15 lety v Sokolově. Zajímal se o romskou kulturu, sbírala písničky, nahrávala vyprávění pamětníků. Nejlépe se cítila mezi obyčejnými poctivými Romy. Proto snad nebylo osady na východním Slovensku, kterou by nenavštívila. Zajímal se o náš život, o naši kuchyni, o naše zvyky a tradice, o naše staré léčitelství, i jak jsme na tom se zdravím. Při svých cestách do terénu čím dál více a lépe chápala naše problémy a pomáhala, kde se dalo: Sepisovala Romům žádosti, psala dopisy, vyplňovala dotazníky a brala se za nás na úřadech. Brala to jako samozřejmost.

Nikdy neřekla: „To já neudělám, na to nemám čas, to nemůžu...“ Zajímalo ji, jak Romové bydlí či nebydlí, jak to bylo se sterilizací romských žen za komunismu.

Svou práci - i když to byl spíše zájem než její práce - dělala s přesvědčením a velkým zanícením, přestože ji nikdy neměla honorovanou. Stačilo jí poděkování nebo záblesk v očích u těch, kterým pomohla.

Edita přispěla velkým dílem i k vydání Romsko-českého a česko-romského slovníku, vůbec prvního v Československu. Slovníku, na který čekali lingvisté, učitelé, a především Romové. Nepřísluší mi, abych já jako laik hodnotil odbornou úroveň slovníku. Můžu ale tlumočit názory předních odborníků - romistů z různých zemí Evropy, kteří slovník hodnotí velmi pozitivně. Dík patří i Editě za tento dnes již historický počín.

Jako redaktorka časopisu romistických studií *Romano džaniben* dokázala využít svých bohatých zkušeností z terénu, svých rozsáhlých jazykových znalostí a organizačních schopností. Ukázala se jako zralá novinářka s přehledem a citem, pracovala se zanícením a přesvědčením jí vlastním.

Za krátkou dobu své existence si časopis *Romano džaniben* i zásluhou Edity našel své místo mezi čtenáři u nás i ve světě.

Byl by to velký výčet toho, co Edita pro Romy - a nejen pro ně - udělala. Jedno je však jisté: Vše, co dělala, mělo význam a smysl, neboť vše, co dělala, dělala s láskou. Bude mně i jiným scházet její životní elán a optimismus, její úsměv, povzbuzení i dobrá nálada. Nikdy nemluvila o sobě. Nikdy nezačínala slůvkem „já“. Nikdy nemluvila o tom, co udělala, avšak dobře věděla, co učinit má a musí. Po celou dobu, co jsem ji znal, byla velmi skromná. Nečekala za svou práci pochvalu či ocenění, nechtěla ji prodávat. Tím více si já i další Romové její práce ceníme.

Bude nám, Edito, za Tebou smutno. Bude nám scházet Tvůj úsměv na tváři. Budeš scházet mnoha Romům, kteří Tě měli rádi a považovali Tě za svou sestru.

Děkujeme Ti za vše. Však Ty víš... Nikdy jsme o věcech ani nemuseli mluvit, ale stačilo se na sebe podívat a rozuměli jsme si. Vyzařovala Ti z očí taková romská přízněnost duší. Nezapomeneme. Buď s Bohem.

Ačh Devleha!

E KIRVI MAGDA LA EDITAKE

Gejfal amendar avke sig, hoj mek aňi akana našti paťav, hoj imar maškar amende na sal. Leperav pre oda dīves, sar pes sprindžardam. Imar elšino dīves, sar pes dikhľam, džanás, hoj pes kamaha sar pheň pheňaha. Ňikaske Ňič na phendľal a aňi me tuke imar Ňigda na phenava, sar tut kamavas me. Somas akor khabňi a me igen kamás, hoj mange te džas te bolel le čhas. Akorestar ačhiľal na ča kirvake, aľe salas dujto daj mire čhavoreske. Ola husune berša, so khetane predžidīľam, Ňigda peske paťiv na čhindam.

Kirvori miri, pal kaste me akana džava? Kaske phenava, so hin man pro jilo? Kaj tut te rodav? Paťav oleske, hoj pes zdžaha. O Del hin opral u dikhel pre savore amende, sar hin amenge pharo. Ňigda pre tute na bisterava, mekča me dživava, aveha mindik andre miro jilo. Mi del tut o Deloro loki phuvori!

O KIRVO AČU LA EDITAKE

Leperav pre dojekh d'ives, so predžidīlam, pre dojekh than, kaj khetane samas. Pharo mange, hoj imar man na ela pal kaste te džal u te phenel, so man hin pro jilo, so man dukhal. Tu mange šaj phenehas, so ča kamehas, ňiko mange našti phenlas andro jakha oda, so tu. Bo me igen mišto džanás, hoj oda, so phenes, has čačo a vakerehas jilestar.

Avla oda ideos, hoj pes amen savore zdžaha a imar pes ňigda na rozdžaha. Mi del tut o Deloro loki phuvori, kirvori miri, a pača oleske, hoj pre tu ňigda na bisterava.

Magda a Jan Slepčikovi, Strupčice

KO SAM? KHATAR SAM?

Amari romaŋi nacija avel andal e puraŋi civilizacija, savi dživelas andro fora Mohendžodaro, Harappa, Kalibanghan, Lothal the mek aver pro indičko subkontinentos. O bešutne dživenas šukares pro than, džanenas but buťa, džanibena te kerel u kerenas baro lekhaviben the filozofija. Odi bimaribnas-keri kultura pejľa tele tel o Arijci - u o Arijci, o maribnaskere manuša, sa preile.

O čhave kale nipengere, so ešeb dživenas andre Harappa the Mohendžodaro, sas marde buter the buter. O Roma - jekhbuter andro 9. - 12. šelberš - mukhle pengero them u gejele, jekh grupa pal aver, andre raťutŋi (zapadno) Azija the andre Evropa.

SOSKE SAM KAJSE, SAVE SAM? KAJ DŽAS?

Andal o indičko Baro Them amen o Roma andam dujemujengeri častka: e lači the e nalači. Andre angluŋi grupa perel amari kultura: bašaviben, gila-ripen, kheliben - the o baro barvalipen andro paramisa the aver vakeribena, gila the godaver lava. Andre odi grupa perel the amari puraŋi paťiv: Andro purane čira o Roma džanenas jekh avres paťiv te del, jekh avres andre savore bidi pharipena te likerel. Aver šukar buťi, so andam andal e Indija, esas e komplementarno relacija maškar e socijoprofesno grupa (e džati) le Romengeri the o servika gadže pro tosarutno (vichodno) Slovensko anglal the andre oda baro meriben. O gadže likerel paš o Roma, bo o Roma lenge kernas pro maľi. Vašoda but Roma odoj ačhile džide, kana o aver Roma andre Evropa mule andro koncentraki.

Aľe čirlastar dži adadives amen hin the e kaľi, nalači rig (sera) andre amaro dživipen. Amari paťiv perelas ča andre amari fajta le Romengeri - vašoda pes vakerelas: „Rom Romeha, gadžo gadžeha.“ Bari ladž esas le Romestar te čorel - aľe te čorkerel le gadžestar, oda dikhahas sar bari godi the baro tro-maďipen. The oda arakhas imar andre Indija: andro „zakoni le Manuskere“ šaj genas pal o čoriben, hoj oda hino sar normalno the tolerimen buťi. Džanas the oda, hoj o Roma furt dživenas dives divesestar, na dikhle angle pende ŋisavo avutno, so vaš leske kempel te sikhľol the peskeri egzistencija te ačhaveľ. The odi charakteristika perel andre oda, sar andro purane čira o indička manuša duminenas: nane ŋisavi historija, savoro andre luma džal ča avka angle, nane aŋi angluno aŋi agorutno agor... Pre aver sera, o evropska naciji džanen angle pende te dikhel, džanen te sikhľol u te kerel buťi: oda perel andro křesťansko džanipen pal o angluno the agorutno agor la lumakero the pal

e agorutni kris. U so te phenel pal o bipativalo likeriben le Romengero kijo aver manuša? Varekana - sar imar čindam - oda potinelas ča vaš o gadže; ale adadives, sar pes rozperel e pativ pre calo luma, the o Roma nane pativale jekh ke avreste. U olestar andre Romaŋi fajta aven the sa o aver ladža the nalačhipena, so len e luma prindžarel (u o Roma ešeb na prindžarenas): o lubipen the tiž o murša, so le čhagen le džuvlijen - the le pengeren! - bikenkeren avre muršenge. Romane murša džuvlija prekhelen pengere love pro automati. O rom imar na likerel pativ peskera romŋake, e romni peskere romeske; sola-charde manuša pen rozdžan, o terne manuša imar na kamen pengere čhaven the pengere phure dajen daden andre pengero kher te likerel u thoven len andre themeskere khera (ustavi). Barol maškar amende o egoizmus u oda amen likeraras the maškar o familiji.

Ale o jekhgoreder nalačhipen hino o okultizmus. Maškar amende Romen-de, anglo aver, tipicko hino anglepheniben, magija (bosorišagos), dar le mulendar the le meribnastar. Olestar amen rado pijas, keras amenge ladž the nalačhipen - u pre aver sera na rodas lače buča, na kamas te sikhlol, na džanas čačes te lošandol. Andre amare jile nane loš, na rodas o lačhipen maškar amende - the maškar amende Romende, the maškar o Roma the o gadže. U so hino jekhgoreder - o okultizmus phandel amare jile goda le čačune krestanskone pačavibnastar, sar pal oda vakerel e Biblija.

SO TE KEREL, KAJ TE PREDŽIVAS PRE ODI LUMA? SO DUREDER?

Kaj te likeraras savoro lačhipen u kaj te thovas tele savoro nalačhipen, so andre oda dživahas čirlastar u dživas akana, amenge kampil jekh: te SIKHLOL, kaj te avas godaver sar o gadže.

1. Kampil amenge o sasto sikhliben pal le Devleskero drom. Olestar prindžaraha, hoj o Jezus Kristus diŋa vaš amenge peskero dživipen, u šaj les las andre amare jile sar amare Arakhfardes (Spasitefis). Olestar amenge phundrola o drom kijo;

2. prakticko profesno sikhliben (inžiŋeris, malaris, kucharis, biblijotekarka, doktoris, sikhfardi, sojegaver) u oda kerela, hoj šaj chudaha kvalifikimen, zoraleder the buter potimen buči. Palis šaj likeraha amare romnen čhaven - u phundrola amenge the o drom kijo varesave šukar buča, so len kamas te kerel. Sar rodaha o sikhliben, na rodaha imar kala nalačhipena, so andre lende dživahas amare čirlatune divesendar, na kamaha imar lokes te dživel u buči te na kerel, kaj o aver manuša pre amende te keren. O gadže amen lena maškar pende.

3. Kampil godaha the praktickones pale te avel kijo pozitivno romipen. Ča te sikhloha, šaj ulavaha, so andre amaro purano romipen hino lačo u so nalačo.

4. Kampil te barvalarel u te phundravel pale amari romaŋi čhib the romano lekhaviben (literatura). Bije amari čhib amen našti ulahas kadi kultura, so

amen hin. Kampel le manuŝenge te sikhavel, hoj e romaŋi čhib hiŋi ŝukar the lači vaš savore raŋiga (obori) andro manuŝengero džaniben.

5. Kampel te kerel avri, kaj o romane podnikateľa te phundraven avri o keraviben the aver buťa vaš o bibuťakere Roma. Kije oda šaj chasňaren o love, so davkeren le themeskere šerale the aver organizaciji, kaj buter Roma andro regijonos te chuden bući. Le podnikateľenge kampel buterval pen te zdžal jekhetane, te del pengere god'a the džanipena jekh avreske u olestar te kerel, kaj o Roma te na ačhen bibuťakero.

6. Kampel, kaj amare anglune šerale te ľikeren paš pende, kaj jekh avres te na markerel tele pal o pindre. Jekhetane te vakeren pal pengeri ideja u te den godĩ jekh avreske.

7. Kampel amenge te ačhavel (the le lovenca) o upruno kher (organos) le Romengero, so ela upral savore romane grupi the politicka seri u kerela avri aj-se šerutne buťa, so kampel savore Romenge (phenas o arakhiben le nangešerendar, o protesti mamuj diskriminacija, etc.). Oda „dachos“ hin imar kerdo - vičinel pes o „Romano demokraticko kongresis“, ča les kampel te džid'arel. Kampel leske te kerel bući andre lačo jekhetaŋiben le uprone šeralenca the avre institucijenca. Amari romaŋi nacija olestar chudela bari zor.

PhDr. Vlado Oláh

Helena ČERVEŇÁKOVÁ

VEŠEŠKERE ROMŇA

Poslední číslo III. ročníku Romano džaniben jsme věnovali pohádkám. Jelikož jsme ani zdaleka toto tak zajímavé a stále živoucí téma nevyčerpali, rozhodli jsme se věnovat pohádkám i podstatnou část tohoto dvojčíslí.

*Prvním naším příspěvkem je autorská pohádka Heleny Červeňákové **Vešeškere romňa**. Od téže autorky jsme v č. 4/95 uveřejnili slovensky psanou povídku **Odozvy svedomia**. Tentokrát pohádku napsala ve svém rodném subdialektu slovenské romštiny - v jeho velmi unikátní varietě, již se hovoří v několika málo vesnicích v okolí Plešivce.*

Existence tohoto zajímavého subdialektu, jeho odlišnosti a charakteristiky nás vedly k nápadu nechat pohádku přeložit mluvčími jiných romských nářečí z území Čech a Slovenska.

*Je známo, že na území obou - dnes samostatných států - se mluví jazykem usedlých, tzv. „slovenských“ Romů (**slovenska Roma, servika Roma**), „maďarských“ Romů (**ungrika Roma, Ungri...**), dále jazykem donedávna kočovných tzv. „olašských“ Romů (**Vlachi**) a konečně jazykem Sintů, kteří přežili nacistickou genocidu. Všechny tyto dialekty mají množství různých lokálních variet...*

Naše překlady pohádky jsou pouze náhodným výběrem do některých ze zmíněných (sub)dialektů. Případní zájemci si mohou udělat představu o jejich hlavních odlišnostech.

Originál byl tedy přeložen do subdialektu, kterým se hovoří na Prešovsku, dále do „maďarské“ romštiny z okolí Šali a konečně do „olašské“ romštiny, která je u nás zatím - bohužel - z lingvistického a dialektologického hlediska prostudována jen velmi povrchně.

Acija pe odá igen círla, akor mé aňi miri daj aňi o dad na dzivnaš, kana pal i Klincárňa bešnaš manuša - Roma. Roštárate o tábori báro, than vaš šavórengedoš. Na dzanav, šoške peške o Elemíri avri lija akurát akadá than. O kher peške kerďa dúr šavorendar andro hušto veš, kaj o Roma dživeše daranaš te phirel, na mé rači hoj bi odoj valeko dzalaš. Akaršo pal lešte vakernaš. Ňiko na dzanlaš, šar dzivel. Leškeri romňi, Angaroška, paštija. Šťa len pánc cáve te jek caj. Úle šašte, báre, ti caj ša igen šukár, dodzandam amen la phúra romňatar, šo ke lende phirlaš. Šavoro, šo tumenge akána vakerá, šundom latar.

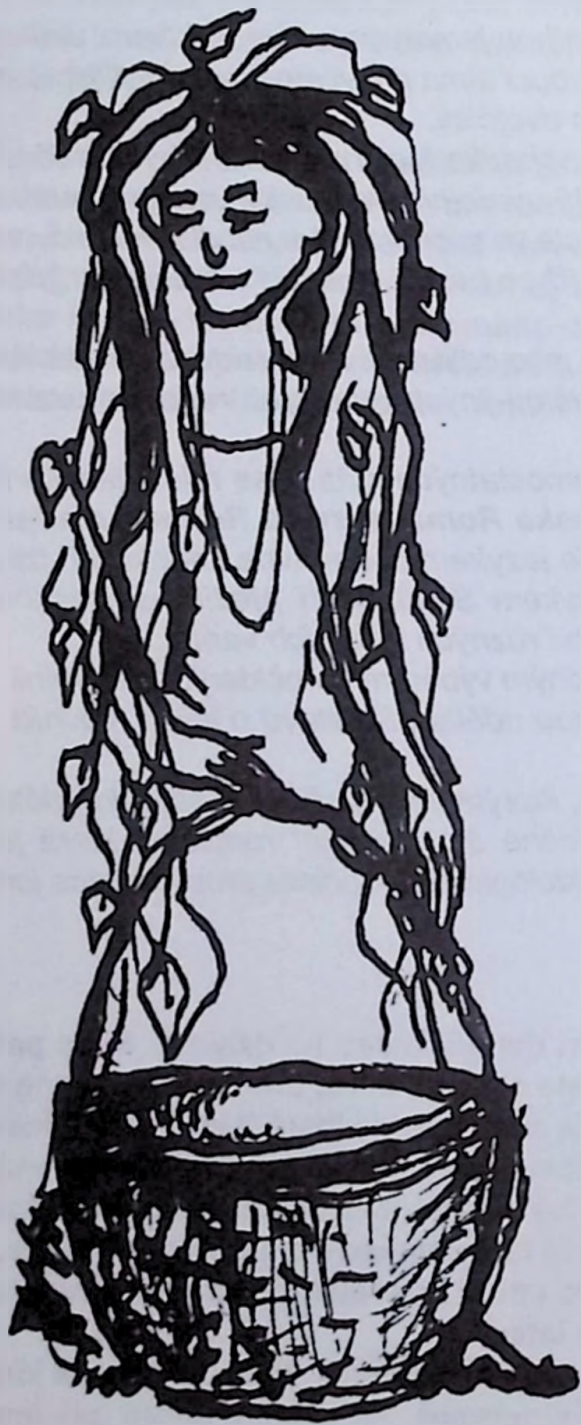
O Elemíri píra romňaha dzivnaš šukáre, avke šar kampil. Bižo, na phirnaš jón te córel te den le cáven te chal. Andro veš cingernaš but kašta u andro gav len vaše denaš grúji, járo te gada. Te našťa leške mišto, kaj dziven avka korkóre, dúr šavórendar, ale te bešel andro tábori andri vika, te márel pe akárkaha, te vaker-

kerel pal jekávreste t'odá, šo náne cáco, odá bi na kamelaš, a pri pájenka le dživeš našta. Má našta len so te chal, avka géja megin andro veš po kašta.

Phagerlaš o šéro pal píre cave: t'o cave mange báron šar žveri, šo ca me len šikjará? Añi krštinde náne! Ba ca ko bi mange avlaš kirvenge, šem k'amende ňiko na phírel.

Leškere jileškero cácipen šunde te le vešengere romňa, šo akurát kednaš rača-kero páni pal o prajča andre píre khóre.

„U amen bi kirvenge na kamehaš?“ pucle le Romeštar. Andri dar leške avri péja o tover andal o vaš, i cib ácija kašteske.

Kresba: Markéta Ondroušková

„Šem ma dara amender, amen šam vešeškere romňa u láce manušeške pe paš amende ca mišto ácel. Mišto tut pindzaraš te tíren fajten, ca vicin tu amen kirvenge.“

„Mišto, áver kirve man náne u míri romňi avla rád'i. Ašpon má mišto šovla, kaj te lakere cave hine po porádko, hoj hin len kerešni daj. Javen, vešeškere romňa, o jek kurko, kerá tumenge bári hoština. Cingerá but kašta pri vímena. Aše manušen, šar tumen štan, kampav te šikavel bári pačiv.“

Ej, šar o cave radišajonaš, hoj te len má avla kerešni daj! Kernaš ša la daha, šúchinkernaš, khoškernaš, peknaš, škámind avri rakeinde šavóreha, šo len šta.

Ále le vešeškere romňa, šako jek píro košári le darenca tele thoda. Čudne veci šte. Andro jek le harčáškero šeršamo, andro dujto lavuta, tivi, šo pe lendar chuvel o košári te kamašici, šo khelen korkore peštar.

„Pajikeraš tíre cavenge šaštípen, bach, kamípen, mangaš lengere vašta, t'avel lendar te lengere cavendar igen báre világike lavutára, harči, košíkára u tíra catar najekfeder tanečnica po celo világo. Ca namišto pe ácela cele Romenca, te tumáre cave na kamna te pindzarel píri romaňi cib, te tumáre cave pobišterna p'odá, kaj hine Roma, te pobišterna pri píri daj te po dad. Amáro koškeriben ňiko téle na thovla. O Roma avna po celo világo ca cudze, n'avla len lengeri phuv, šako len avri trádkerla, ňiko len na kamela te dikhel,

píro krížo, amáro koškeriben phiravna švát pumenca. Lengere lavuti bandžona andri dukh, rovna opral píre phrala, romňa te opral píre cave.“

O Romóra šte imá krštinde. Ácile pumen báre manušenge, šako píra búčaha. Dživnaš pumenge iba raja. Lile pumenge gadzijen, mé to nava pumenge dine áver, šem šoške lenge puráne romane? Pal i daj te pal o dad pumen na štarine-naš, na dzanaš len aňi te dikhel. U lengere kerešne daja kerde avka, hoj ša, šo košte, pe ácija.

VEŠESKERE ROMŇA

Ačhilas pes oda igen čirla, akor mek aňi miri daj aňi o dad na dživnas, ka-na pal e Klincarňa bešenias manuša - Roma. Roštarate o taboris baro, than hin vaš savorenge dost. Na džanav, soske peske o Elemiris kidňa avri akurat kada than. O kher peske kerd'a dur savorendar andro husto veš, kaj o Roma dī-veše daranas te phirel, na mek raťi, kaj odoj vareko te gejl'ahas. Vakerenas pal leste sojegaver. Ňiko na džanelas, sar dživel. Leskeri romňi, e Angaroška, ločhila. Sas la pandž čhave the jekh čhaj. Uřile saste, bare, the e čhaj sas bari šukar, kada pes dodžan'lam la phura romňatar, so ke lende phirelas. Savoro, so tumenge akana vakerá, šund'om latar.

O Elemiris peskera romňaha dživenas šukares, avka sar kampil. Bizo, na phirenas te čorel, kaj le čhaven te den te chal. Andro veš čhingerenas but kašta u andro gav len denas gruľi vaše, aro the gada. Ta na sas leske mišto, kaj dživen avka korkore, dur savorendar, ale te bešel andro taboris andre vika, te marel pes chockaha, te vakerkerel jekh pal avreste, so nane čačo, oda bi na kamelas, u paš e paľenka les dīves na sas. Imar len na sas so te chal, ta gejl'a pale andro veš kaštenge.

Phagerlas peske o šero pal peskere čhave: o čhave mange baron sar žviri, so ča me len sikhavava? Mek aňi bolde nane! Ta ko bi mange avlas kirvenge, sem k'amende Ňiko na phirel.

Leskere jileskero čačipen šunde le vešengere romňija, so akurat kidenas sig raťakero paňi pal o prajta andre peskere khore.

„Amen bi kirvijenge na kamehas?“ phučle le Romestar.

Andre dar leske pejl'a avri o tover andal o vast, e čhib ačhila kašteske.

„Sem ma dara amendar, amen sam vešeskere romňa u lače manušeske pes paš amende ča mišto ačhel. Mišto tut prindžaras the tiri fajta, ča vičin tu amen kirvijenge.“

„Mišto, aver kirve man nane u miri romňi avela rado. Choča imar mištes sov-la, kaj the lakere čhave hine pro than, hoj len hin krestno daj. Aven, vešeskere romňija, jekhe kurkeha, kerava tumenge bari hostřina. Čhingerá but kašta te paru-vel (vaš o chaben). Ajse manušen, sar tumen san, kampil te sikhavel bari paťiv.“

Ej, sar o čhave radisaľonas, hoj len hin imar krestno daj! Kernas sa la daha, čuchinenas, khoskernas, pekenas, o skamind rakinde avri savoreha, so len sas.

Avle le vešeskere romňija, sako jekh thoďa tele peskero košaris le darkenca. Čudne buťa sas andre. Andre jekh sas chaťaskero sersamos, andre aver sas lavuta, raňa, so pes lendar khuven o košara, the topanki, so khelen korkore pestar.

„Palikeras tire čhvenge sastipen, bacht, kamiben, bachtaras lengere vasta, kaj lendar the lengere čhavendar t'aven bare hirešna lavutara, charti, košikara u tira čhatar jekhfeder khelduňi pro svetos. Ča namištes pes ačhela savore Romenca, te tumare čhave na kamena te prindžarel peskeri romaňi čhib, te tumare čhave bisterena pr'oda, kaj hine Roma, te bisterena pre peskeri daj the pro dad. Amaro koške-riben pal lende ňiko na lela tele. O Roma avena pro calo svetos ča cudza, n'avla len lengeri phuv, sako len tradkerla avri, ňiko len na kamela te dikhel, peskero keres-tos - amaro koške-riben phiravena šadzik peha. Lengere lavuti band'ona andre dukh, rovena pre peskere phrala, romňa rovena pre peskere čhave.“

O Romora sas imar bolde. Ačhile bare manušenge sako peskera bu'aha. Dživenas peske sar raja. Romňenge peske ile gadžijen, mek tho nava thode pe-ske aver, sem soske lenge phurikane romane nava? Pal e daj the pal o dad pes na starinenas, na džanas len aňi te dikhel. U lengere krestna daja kerde av-ka, kaj savoro, so len košle, pes ačhiľas.

Přeložila Romana Fabiánová

VEŠESKERE ROMŇA

Adá igen čilla tertínind'a (úja), akkor még ni mri daj ni mro dad na dživnahi (na sinéhi uppo világo), kana pal i Klincárňa bešnahi o manuša - Roma. Roštárate bá-ro péro hi, sakoňe si dosta than. Na džanav, soske o Elemíri peske válostind'a ippen adá than. O kher peske kerďa dureder ole buterendar (uzal sogodi manušendar) an-do širino véš, kaj o Roma te díve daranahi te phíren, na még ráti odďa valako gejá-hi. Vakernahi uppal lestar mindenfélíko. Niko na džanlahi, sar dživel. Leskera romňa, ola Angaroška, úja la čhavóra. Sáhi la pándž čhavóra taj jekh čhajóri. Úle saste, bare taj i čhajóri bari šukar sáhi. Jekh phura Romňatar adá džand'am, so ke lende phírlahi. Mindeneko, so akán tumenge vakerá, latar šund'om.

O Elemíri pra romňaha šukáre dživlahi, avka sar kampe. Bizoň na phírnahi te čóren, kaj ole čhavóren te šaj den te han. Ando véš čhingernahi o but kaš-ta taj ando gav len denahi váše krumpľi, járo taj gáda. De na hajonahi pumen láche, kaj avka korkóre dživen, dúr ole sogode dženendar. De ando péro te bešen maškar o pelliši, máribe, te pletkázinen jekh avrestar, so náne čáčo, odá na kamnahi. Uzo pijibe pro dí te našaven na kamlahi. Kana má na sáhi so te han, géja papale ando véš kašenge.

Phagerlahi pro šéro, so ovla ole čhavórenca: o čháve mange bárd'on sar ando véš o álotťa, so čak me len šaj sikavav? Még ni kerestelime náne! Ko mange šaj avlahi kiriveske, hisen niko k'amende na phírel.

Leskere jileskero čáči-pe šunde o véšengere romňa, so ippen raťakero pá-ňi kednahi upral (uppal) o leveli ande pumare khóre.

„Amen kirvijenge na kamesahi?“ phučle ole Romestar.

Andi dár ári péja leske andar o va o tover taj leskeri čhib kašteske válind'a.

„Nočak, ma dara amendar, amen véšeskere romňa sam taj lácho manuš uz amende láche pe hajol. Láche tut pindžaras te tre čaládo, čak akhar tu amen kirivijenge.“

„Áche hi, aver kirvija náne taj te mri romni oleske lošanla. Legaláb láche sov-la, te džanela, hod' lakere čhavóra upro (uppo) than hi le, hod' ovla len keresta-

ni daj. Aven, véšeskere romňa, tal o jekh kurko, kerá tumenge mulatšágo. Čhingerá but kašta taj ári le paruvá vaš o hábe. Asave manušen, sar tumen san, kampe báreske te dikhen.“

Jaj, sar o čhavóra lašanahi, hod' má si len kerestani daj! Ola daha kernahi mindeneko, ári khoskernahi o pallú, khoskernahi o praho, peknahi, upri kafidí rakinde mindeneko, so sáhi len (sogodi búťa, so sáhi len).

Kana o vešeskere romňa ále, akkor saki téle thod'a pri košara ole ajandíkenca. Furčave búťa sáhi ánde. Andi jekh sáhi kováčiskere sersámi, andi áver sáhi lavuta, andi áver sáhi raňiki, andar sostar o košari khúven, taj topánki, so korkóre džanen te khelen.

„Kíváninas tre čhávenge sastipe, baht, kamibe, áldinas lengere vasta, kaj andar lendar taj andar lengere čhavóra te óven kováči, košíkari taj andar tri čhaj lekfeder táncoškiňa upro világo. De ništa láčhipe na užarla upro sogodi Roma, te tumáre čhavóra na kamna pumari romani čhib te prindžaren taj te pobiskerna, hod' ón Roma hi le. Taj pobiskerna pra da pre dade. Amaro košibe uppál (upral) lendar niko téle naštik lela. Upro cílo világo o Roma čak sar idegenne ovna, na ovla len nisavi phú, sako čak ári len trádkerla. Niko len na kamla te dikhen, pumaro keresto - amáro košibe mindenfele pumenca phiravna. Lengere lavuti andi dukh band'ona, vaš pumare phrala rovna, taj o romňa vaš pumare čhavora rovna.“

O Romóre má kerestelime úle. Bare manuša andar lendar bárdíle. Sako andar pri búti. Dživnahi pumenge sar o raja. Romňenge pumenge line rakjen, még te pumare ánava ári parude - hisen soske lenge ovlahi lengere phurikane romane ánava? Pra daha ni pre dadeha na hajinenahi, na džanahi len te dikhen. Taj lengere kerestane daja odá kerde, kaj mindeneko, so len košte, uppe lende áchíja.

Přeložila Hilda Pášová

VEJŠESKE ROMŇA

Dolmut si kadokeske, so pecicajlas kado. Atunči čina trajijas muri dej, či o dad. Palaj Klincarňa trajinas e Rom. Ando Roštáro sas báro románo tájo, báro than, sako khote šaj resloun, no čina žanav, mír o Elemíro rakhlas peske vorta kado tájo. Kerdas peske korkouri kher ando vejš, dúr khatar sa, khoté ká vi e Rom daranas te phíren d'ejse. Vorbinas pár les sako. Khonik či žanelas, sar vouj trajij. Leska romňake, a Angaroškake, kerdilas šavouro. Sas la pándž šáve taj jejk šej. Sa sas sasteveste, zurále taj vi i šej sas nad'on šukár. Kodo šundem khatar jejk phúri romňi, so phírelas lende. Taj sa, so akánik phenou tumenge, latar šundem.

O Elemíro trajijas a romňasa mišto. Či phírenas te čourkeren, te šaj avel e šavouren so te chan. Khoté, ká bešenás, sas dosta kašt ando vejš, taj kana tejle šinenasle e čelčiji taj ingrenas le ando gav, denas le pa kado krumplici, áro taj vi kirpi. Či tecijas lenge, ká trajin kadej korkouri taj dúr. No či kameñas te trajin či ando románo telepo, ká khoté feri jajgatin taj vouv feri lenca chalas pe taj márelas pe taj vorbin pá avres, so naj čáčo. Taj vouv te pel lenca či kamelas. Taj mindig, kana nás so te chan, mind'á šaj žalas pále ando vejš.

Rátí vi d'ejse gindosajvelas feri pa šavoura: Báron, taj so me siťárov le? Čina naj bolde. No ko žalas mange kirveske, kana khonik khaté či phírel.

Taj kadej pecisajlas, hod' les šunde e vejšeske romňa, save vorta kidenas o páji khatar e patra ando khouro.

„Tu či kames te len amen kirvenge?“ phušle lestar. Darajlas, vi o tover pejlas lestar taj náštík das či angal.

„Na dara amendar, sam feri e vejšeske romňa taj láše manušeske mišto-j amenca. Ame pinžaras tu taj vi te nípos. Šaj les amen kirvenge, na dara!“

„Taj mišto-j, vi kadej naj ma áver taj muri romňi kamla. Bare mišto avla, hod' e šavouren avla kerestaňa.

Aven áver kurko taj kerá tumenge báro keretčígo. Tejle šinou but kaš(t) taj parruvou le po techan, azir ká kecave manušen, sar san tume, musaj te kerav lenge páťiv.“

Napaťa, e šavoura kamle, ká avla le kerestaňa. Žutinas a deja, thovenas i dlážka, khoskerenas o praho, pekenas taj apal ingerde sa, so sas le, ávri.

Avile e vejšeske romňa taj sako šutte pi phuv e báre košára, ká sas e dárkura. Sas khote mindeneko: Ando jejk sas čokanura, klešťura, ando áver e husle taj kecavo kouvlo kaš(t), anda sos kerenas e košara taj vi e papuči, save korkori khelenas.

T'áven bachtále tře šavoura, te del o Dejl, te aven kadala majláše andi intrego luma, ando khelimo taj vi andi d'íli (andi mužika)... No amintile! Č' avla mišto e Romenge, kana tře šavoura či žanena románes taj bisterna, hod' vouv si e Rom, či kamna te žanen, ko si lenge dej taj či o dad.

Taj kado, so phendas, khonik či bolla palpále. Andi intrego luma č'avla le than, ká avena khejre, sako ávri trádela le, khonik či kamla le. Rovna anda peske phrala taj e romňa rovna anda peske šavoura.

No, e románe šavoura bolde. Kerdíle báre manuša taj sakones sas búři. Trajinas sar e grófura, lenge romňa sas gajža, vi e ánava parrude. Udí, pe sos aviloun le e románe álava? Paj dej či paj dad má či terédinas, či phírenas či lende. Kadej, so phende e kirva, kadej vi pecisajlas.

Přeložila Margita Lakatošová

LESNÍ ŽÍNKY

Už je tomu velmi dávno, co se to stalo - tehdy ještě nežila ani moje maminka, ani otec. Za Klincarňou žili lidé - Romové. V Roštáru byl velký romský tábor, místa bylo pro všechny dost, a tak ani nevím, proč si Elemír vybral právě tohle místo: Postavil si totiž dům hluboko v lese, daleko od všech, v místech, kam se Romové báli chodit i ve dne. Natož v noci, aby tam někdo vkročil! Povídali si o něm všechno možné. Nikdo nevěděl, jak žije. A jeho žena Angaroška porodila. Měla pět chlapců a jedno děvče. Všechny děti se jí narodily zdravé, statné, i dcerka byla velmi pěkná. Dozvěděli jsme se to od jedné staré ženy, která k nim chodila. A také všechno, co vám teď budu vyprávět, jsem se doslechla od ní.

Elemír žil se svou ženou řádně, tak jak se patří. Nikde nechodili krást, aby děti uživil, protože v lese rostlo dost dřeva, a když ho nařezali a donesli do vesnice, dostali za ně brambory, mouku i ošacení. Samozřejmě mu vadilo, že žijí tak sami, daleko od ostatních, ale nepřál si ani bydlet v osadě, kde je stále spousta křiku, kde by se každou chvíli s někým pohádal nebo popral, kde toho jeden o druhém napovídá,

co ani není pravda, ba ani vysedávat u kořalky ho nebavilo. A kdykoli nebylo co jíst, hned mohl vyrazit znovu do lesa na dříví.

Jediné, čím si lámal hlavu, byly děti: Rostou mi jako divá zvěř, čemu jen je naučím? Vždyť nejsou ani pokřtěné! A také kdo by mi šel za kmotra, když sem nikdo ani nevzkročí?

A tak se stalo, že hlas jeho srdce uslyšely lesní žínky, které zrovna sbíraly noční rosu z listů do svých džbánů.

„Nás bys za kmotry nechtěl?“ zeptaly se Roma.

Polekal se tak, že mu vypadla z ruky sekera a jazyk zdřevěněl.

„Jen se nás neboj, jsme lesní žínky a dobrému člověku je s námi dobře. Známe tě dobře i celou tvou rodinu, a tak si nás klidně vezmi za kmotry.“

„No dobrá, jiné kmotry stejně nemám a žena bude ráda. Aspoň bude klidně spát, že děti jsou, jak se sluší a patří, a že budou mít kmotřičku. Přijďte za týden, lesní žínky, připravím velkou hostinu. Pokácím spousty dřeva a vyměním ho za jídlo, protože takové lidi, jako jste vy, je třeba řádně uctít.“

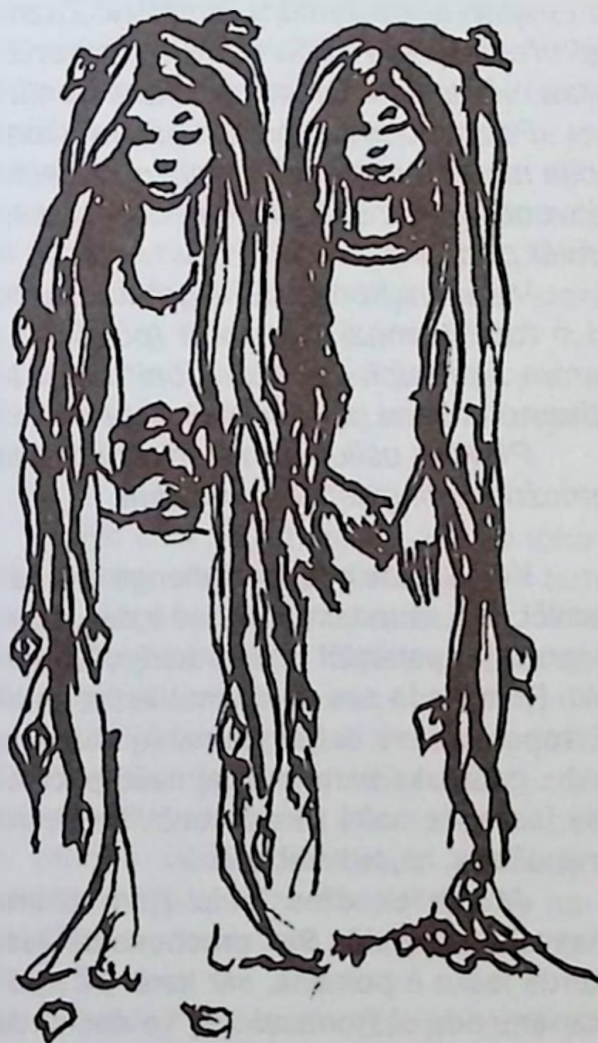
Jé, to se děti radovaly, že budou mít kmotřičku! Všechno chystaly spolu s maminkou: drhly podlahu, utíraly prach, pekly, potom vynesly ven stůl se vším, co měly.

Přišly lesní žínky a každá z nich položila na zem koš s dárky. Byly v nich prapodivné věci: V jednom z nich bylo kovářské nářadí, v druhém housle, proutí, z kterého se pletou koše, a také boty, které samy tančí!

„Přejeme tvým dětem hodně zdraví, štěstí, lásky a žehnáme jejich ruce, aby se z nich i jejich dětí stali významní hudebníci, kováři, košíkáři - a z tvé dcery nejproslulejší tanečnice na celém světě... Ale pozor: Se všemi Romy bude zle tehdy, když vaše děti nebudou chtít znát romskou řeč, když zapomenou na to, že jsou Romové, když zapomenou na svou matku a na svého otce. A toto naše prokletí z nich nikdo nesejme. Romové budou na celém světě jen cizinci, nebudou mít svou vlastní zem, každý je bude vyhánět, nikdo je nebude chtít a svůj kříž - naše prokletí - budou vláčet všude s sebou. Housle se jim bolestí zkroutí, budou plakat nad svými bratry a ženy budou plakat nad svými dětmi.“

Romčata tedy byla pokřtěna. Stali se z nich významní lidé a každý měl svou práci. Žili si jako páni, za ženy si vzali gádžovky, dokonce si i změnili jména - nač také by jim byla starodávná romská jména? O rodiče se už nestarali, nechodili k nim ani na návštěvu. A tak se splnilo všechno to, co jim kmotřičky předpověděly.

Přeložila HŠ

Kresba: Markéta Ondroušková

Jorge M. BERNAL - LOLJA LE JONOSKO

E PARAMIČI LE PHURE ROMESKI AJ LE TERNE ROMESKI

POHÁDKA O STARÉM ROMOVI A MLADÉM ROMOVI

*U příležitosti III. mezinárodní lingvistické konference věnované romštině, která se tentokrát konala v prosinci v Praze (viz rubrika Informace), navštívili někteří účastníci i přednášky romštiny na filozofické fakultě UK. Jedním z nich byl pan Jorge Bernal, romským jménem **Lolja le Jonosko**, z Argentiny. Jeho příspěvek - kalderašskou legendu **Sar kerdžili i lumja** - jsme otiskli ve 4. čísle II. ročníku (1995) *Romano džaniben*. Lolja ji slyšel od svého dědečka, podobně jako pohádku, kterou vyprávěl studentům romštiny. Zaznamenal jsme ji na magnetofon a přinášíme její přepis, který Lolja opravil a autorizoval. Přepis ovšem zůstává nezredigován, a tak může sloužit jako ukázka autentického vypravěčského projevu.*

*Rozhovor s panem Bernalem v romistické třídě je příkladem **semikomunikace**: Lolja mluvil svým kalderašským dialektem romštiny, lektorka a studenti hovořili tzv. slovenskou romštinou. Malá ukázka semikomunikačního rozhovoru je připojena na závěr pohádky.*

*Ve svém komentáři k pohádce poskytl Lolja zajímavou folkloristickou informaci o rozdílu mezi **paramiči** (pohádkou) a **divano** (příběhem, historkou). V některém z příštích čísel bychom rádi v tomto tématu pokračovali a přinesli ukázku **divano**, kterou nám Lolja Bernal poslal po návratu do Buenos Aires.*

Překlad usiluje o maximální proximitu k originálu, aby zájemcům o jazyk bylo umožněno lingvistické srovnání.

Kamavas te phenav tumenge ehk paramiči, sar ašundem la vi me katar muro papo. Aj e paramiči phenel kadja, ke sas ekh Rom, kado sas de dolmut kathe ande Evropa, kaj sas defjal phuro. Aj kamelas ekhe gadžeske bare love, aj našti počinelas leske, ke našti kerelas buči, ke phuro manuš sas, na, te kerel buči.

Atunči ek džes kado Rom phuro nasvajlo aj mulo. Sar prachosarde les, kerde leske e pomana, sar kerel pe maškar amende el Romende, aj vo sas ande pesko gropoševu, aj o gažo, kadja, kaske vo kamelas love, sa žalas and'el trušula,

Rád bych vám vyprávěl jednu pohádku tak, jak jsem ji slyšel od svého dědečka. A ta pohádka říká, jak byl jeden Rom - je to dávno, tady v Evropě - a ten byl velice starý. A dlužil jednomu gádžovi velké peníze a nemohl je splatit, nemohl pracovat, protože to byl starý člověk na to, aby pracoval.

A teď jednoho dne ten starý Rom onemocněl a umřel. Když ho pohřbili, vystrojili mu *pomanu* (zádušní obřad), tak jak se to dělá mezi námi Romy, a byl (už) ve svém hrobě a ten gádžo, kterému dlužil peníze, šel na hřbitov a skákal po

aj chutelas po gropoševo le Romesko, aj sa mangelas lestar le love. Aj phenelas leske: „Tu kames mange panž šela dolarja! Tu kames mange panž šela dolarja! Trobul te aves te počines mange kukola love!“ Sar šaj avel o Rom, ke mulo? Našti avelas.

Atunči ek džes nakhel kothar, katar le trušula, ekh Rom terno, lašo manuš aj di-khel varekas, kaj chutel p'ek gropoševo aj phenel: „Sar kado dilo, sar kerel kodja! Chutel p'ekh gropoševo! Našti kerel kodja, naj mišto! Naj les rispekto khančil!“

Atunči žal aj pašol paša o gažo aj phenel leske: „Ašun, so keres kathe, so san? Dilo? Kon si kodo, kaj mulo kothe?“

„Ekh Rom si, kaj kamelas mange bare love! Kamelas mange panž šela dolarja! Aj mulo aj či avel mange te počinel!“

„Mišto, me počinav le tuke, aj te di-khav tut kathe, me murdarav tut!“ Atunči lel anda e poseči le panž šela dolarja aj počinel le gažeske. Aj o gažo žaltar, žal veselo, žaltar. Atunči o Rom terno žaltar phirindoj žikaj vulica aj avel karing leste ekh phuro Rom. Aj atunči phenel leske (maškar amende el terne phenen le phurenge „kako“, aj el phure phenen le ternege „nepoturja“, „šavea“, „šavorea“) - atunči o ternoro phenel le phureske: „Sar san, phurea Roma, kako, so keres tu katka?“

„No zumavav muri bach, me žav ande kado foro, ke kamav te di-khav, sar si kothe. Kames te aves vi tu manca?“

„No mištoj, kako, te na mešaiv tu, me žav tusa.“

Atunči žan sol dujžene and'ek than (kethane) aj o phuroro phenel leske: „No di-kh, man si ferdi trin džes, našti bešav maj but, no šaj kerasa but buča kethane, šefturja, šaj les love, aj vulavasa sa po dopaš. Me dav tut dopaš anda sa le love, kaj ame kerasa.“

„No mištoj,“ phenel leske o terno, „mištoj kako, plačal ma, so tu phenes mange.“

hrobě toho Roma a pořád od něj chtěl (zpátky) peníze. A říkal: „Dlužíš mi pět set dolarů! Dlužíš mi pět set dolarů! Musíš přijít a ty peníze mi zaplatit!“ No ale jak může Rom přijít, když je mrtvý? Nemohl přijít.

A teď jednoho dne tamtudy prochází, kolem hřbitova, jakýsi mladý Rom, dobrý člověk, a kouká, jak (tam) někdo skáče po jednom hrobě, a povídá: „Co tenhle blázen, co to vyvádí? Skáče po hrobě! To přece nemůže dělat! To se nesluší! Nemá v sobě kouska cti!“

Přiblíží se tedy k tomu gádžovi a povídá mu: „Poslouchej, co to tu vyvádíš! Js snad blázen? Kdo je to ten mrtvý tady?“

„Jeden cikán, kterej mi dlužil velký peníze! Byl mi dlužný pět set dolarů! A umřel a nejde mi je vrátit!“

„Dobrá, já ti je zaplatím, a jestli tě tu ještě jednou uvidím, zabiju tě.“ Vezme z kapsy pět set dolarů a zaplatí je gádžovi. A gádžo jde pryč, vesele si jde pryč.

A mladý Rom jde pěšky po ulici a proti němu přichází starý Rom. A teď mu povídá (u nás oslovují mladí staré „strýčku“ a staří mladé „vnoučku“, „synu“, „synku“) - mladíček povídá starému: „Jak se máš, starý, strýčku, copak tu děláš?“

„No chci zkusit štěstí. Jdu do tohotohle města, chci se podívat, jak to tam chodí. Chceš jít (taky) se mnou?“

„Dobře, strýčku, když ti nebudu vadit, půjdu s tebou.“

A tak jdou společně a starý povídá: „Podívej, mám (lhůtu) jenom tři dny, nemůžu se dlouho zdržet, ale můžeme spolu mnoho věcí podniknout, obchody, můžeš vydělat peníze a rozdělíme se na půl. Dám ti polovinu ze všech peněz, které vyděláme.“

„Dobře,“ povídá mladý, „dobře, strýčku, líbí se mi, co mi tu povídáš.“

Atunči žan ando foro sol dujžene kethane aj keren nešte šefturja kethane, nerin love aj vulaven sa po dopaš.

Atunči o Rom o terno phenel le phureske: „Ašun, phurea, man si ek bajo. Či žanav, sar te phenav les tuke, jertisar mange, me dikhlem ekha raklja, kaj bešel po gor le gavesko, kaj plačal ma but, but, but.“

„Sar plačal tut aba, kana prinžardan la adžes?“ phenel o phuro.

„Ej kako, plačal ma, našti phenav tuke sostar aj sar. Avelas mange but drago, te šaj ansurivas man lasa.“

„So san dilo? Dabaj dikhlan la gaža aj kames te ansuris tu?“

„No me kamav, ke dikhav, ke šukar si, aj mange mjal, ke o Del phenel mange, ke mange la.“

„Kaj bešel kača rakli?“

„No po gor le gavesko, kaj getol pe o gav.“

„Ej žanav, kon si, voj si blondo aj si šukar rakli.“

„Ej šukar kodja si!“

„Mjal tuke kodja! Me žanav la, ke kana moretil pe pala varekaste, o gažo, kaj ansuril pe lasa, merel. Andej rjat, kaj si abjav, pala abjav, kana trobul te (jertin mange!) te soven kethane, merel.“

„So si kodja džela?“

„Me phenav tuke, ke me žanav, maj phuro som tutar, me žanav, sar si kuča džela.“

„No mišto, kako, me či phenav tuke khanči, me pušavas.“

„No numa, tu te kames te ansuris tu lasa, me mangav la, aj tu ansuris tu. Numa avas and'ekh otelo aj račarasa kothe ande kodo otelo, aj te na chasares čo trajo, numa trobus te keres sogodi me phenava tuke.“

No mišto. Atunči žan sol duj žene, keren penge šefturja, el love vulaven le po dopaš. Aj žan aj mangel la raklja katar lake dada aj atunči keren o abjav, sa, aj avili e rjat aj o Rom phuro phenel le terneske: „Ašun ekh džela, tu te kames te trajis, našti soves lasa.“

A tak jdou oba spolu do města, udělají pár obchodů, vydělají peníze a rozdělí se napolovic.

A teď povídá mladý Rom starému: „Poslouchej, dědo, mám jeden problém. Nevím, jak bych ti to řekl, promiň mi, (ale) viděl jsem neromské děvče, co bydlí na konci vesnice, a moc, moc se mi líbí.“

„Jak to, že se ti líbí, když jsi je (teprve) dnes poznal?“ povídá starý.

„Ach jo, strýčku, líbí se mi (zkrátka), nedovedu ti říct proč a jak. Ale byl bych strašně rád, kdybych se s ní mohl oženit.“

„Jsi blázen? Sotva jsi tu gádžovku uviděl, už se s ní chceš ženit?“

„Já chci, protože vidím, že je krásná, a zdá se mi, že mi (sám) Bůh povídá: Namluv si ji!“

„Kde ta holka bydlí?“

„Na kraji vesnice, (tam), kde končí vesnice.“

„Já vím, kdo to je, je to ta blondýna, pěkná holka.“

„Ano, krásná, to je ona!“

„To se ti jenom zdá! Já ji znám! Ta když se za někoho provdá, tak ten člověk, co si ji vezme, umře. O svatební noci, po svatbě, když spolu (*promiň mi*) mají jít spát, umře.“

„Co to má znamenat?“ (dosl. Co je ta věc?)

„Já ti to povídám, protože (to) vím. Jsem starší než ty, vím, jak se věci mají!“

„Dobrá, strýčku, já nic neříkám, já jsem se jen (ze)ptal.“

„Ale když se s ní chceš vážně oženit, namluvím ti ji a ty se oženíš. Jenom teď pojďme do hotelu, v tom hotelu přenocujeme, a abys nepřišel o život, musíš udělat všechno, co ti řeknu.“

Tak dobře. A tak oba jdou, obchodují, peníze si rozdělí napolovic. A jdou si namluvit holku k jejím rodičům, uspořádají svatbu, všechno (jak se patří). A nadešla noc a starý povídá mladému: „Poslechni (jednu věc), chceš-li zůstat naživu, nesmíš s ní spát.“

„Sar ke našti sovav lasa? Muri romni si akana!“

„Numa naštis! Phenav tuke! Tu te sovesa lasa, meresa.“

„No tu te phenes kodja, tu san maj phuro mandar, tu žanes maj but, atunči me kerava les.“

„Tu trobus te soves manca ando ote-lo. Mek la te sovel korkoro.“

Atunči kadja kerde. De diminjaci vuštile pa penge paturja aj gele avri. Aj o Rom o phuro phenel: „Dikhlan, ke či mulan. Me žanav, sostar meren kukola, kaj soven lasa. La sas trin vaj štar gaže aj von mule pala ekh džela, kaj si te phenav tuke akana. Numa pervo, so me kerava, tu na phen khanči. Ke trobul te kerav ekh džela aj či plačala tut kača džela. Numa musuj si te kerav la.“

Atunči lel la raklja aj phangla la ka o kopači. Bare strjangosa phangla la aj akana lel o Rom o phuro ekh šuri aj phenel la gažake: „Me si te mudarav tu, ke tu san beng!“ Sa delas lasa duma nasul, nasul!

Aj atunči problema sas, ke ande gaži sas ekh ducho. Ekh spirito, kaj kamelas te lel sa kukolen, kaj ansurisavonas lasa. Aj atunči kodo spirito anklisto avri and'ekh forma sapeski, sar ekh sap. Aj chuklo opre po Rom. Kamelas te mudarel le phure Romes. Atunči o Rom la šurjasa šinda le sapes sa. Aj phenda le terne Romeske: „Dikhes, pala kodja tu našti sovesas lasa. So me phenavas tuke, sas o čačimos.“

„No žanav, phurea Romea, trobul te naisiv tuke anda sostegodi, tu kerdan pala mande. Si ekh šukar džela.“

„No aj si man kaver džela te kerav tuke. Aven keras šefturja.“ Kodo sas o trito džes. Aj vulaven le love maškar lende, sa, aj o Rom phuro phenel leske: „Trobul te žavtar. Trobul te amboldav, katar me anklisom.“

„No avelas mange drago, te aves amenca, si amen e vatra romaji, kaj si paše kathar, tu šaj aves amenca, te trajis amenca.“

„Jakto že nesmím? Je to přece má žena!“

„Zkrátka nesmíš! Povídám ti (to)! Jestli s ní budeš spát, umřeš.“

„No když to říkáš ty - jsi starší než já, víc víš - dobrá, já to (tak) udělám.“

„Musíš spát se mnou v hotelu. Nech ji spát samotnou (o samotě).“

A tak to tak provedli. Ráno vstali z postele a vyšli ven. A starý Rom povídá: „Vidíš, že jsi neumřel. Já vím, proč umírají ti, co s ní spí. Měla už tři nebo čtyři muže a ti umřeli z jednoho důvodu, který ti teď musím říct. Ale na prvním místě: Neříkej nic na to, co teď budu dělat, protože musím udělat jednu věc a ta věc se ti nebude líbit. Ale musím to udělat.“

A teď popadne holku, přivázel ji ke stromu. Silným provazem ji přivázel a teď veme starý Rom nůž a povídá té gádžovce: „Musím tě zabít, protože jsi d'ábel!“ A mluvil s ní ošklivě, ošklivě!

Problém vězel v tom, že v té gádžovce byl duch, *spirit*, který chtěl sebrat všechny, co se s ní oženili. A teď ten duch vylezl ven v hadí podobě, jako had. A vrhl se na Roma. Chtěl zabít starého Roma. A tak ten Rom přesekl hada nožem. A řekl mladému Romovi: „Vidíš, proto jsi s ní nemohl spát. To, co jsem ti povídal, byla pravda.“

„Ale já (přece) vím, dědo, musím ti poděkovat za všechno, co jsi pro mě udělal. Je to krásná věc.“

„A ještě něco pro tebe zbývá udělat. Pojd', budeme obchodovat.“ A to bylo třetího dne. Rozdělí si peníze a starý Rom mu povídá: „Musím jít. Musím se vrátit, odkud jsem vyšel.“

„Byl bych moc rád, kdybys šel s námi. Máme romskou osadu, je odsud blízko, můžeš jít s námi a žít s námi.“

„No tume šaj žan korkoro, tume avena bachtale, avena tumen but šave, tume šaj trajina defjal mišto. Na nekežisavon pala mande.“ Numa o Rom phuro - si les vareso aj akharel le ternes: „Ašun, ternea, seres, ke tu počindan pala varekaste panž šela dolarja? Kathe si če panž šela dolarja. Aka-na me žav, kaj tu našti avesa.“

Atunči vo žaltar ka'l trušula. Aj o Rom, o terno, te na mulo, peska romnasa ži adžes trajil.

Kaj šundal, Lolja, kadi paramisi?

Ašundem la katar muro papo. Maškar le Rom denas duma, aj e paramiči sas maj lungo, numa me phendem la kadja, ke mange mjal, ke aljardžol vorta, na? Mjal, ke e rakli sas farmečime. Aj ke kodolesa o Rom o phuro trobularas te sikavel le terne Romeske, ke trobul te sikavel rispekto ka'l phure, e žanen maj but de sar le terne.

Ke tumende phenen paramisa murša vaj džuvľa?

Vi el žuvlja žanen paramiča. Aj žanen but dželi, kaj si katar le Rom - phenen divaja. Singularo si divano. Divano značil:

1. kana tu des duma

2. vareso, kaj phenes kavreske, istorija, so dikhlan, so šundan. Divano si, so tu sa le džesa šaj dikhes vaj pa soste šaj des duma sa le džesa. Divano naj kasavo importanto sar e paramiči...

„Jděte sami, budete šťastní, budete mít hodně dětí, budete si žít nesmírně krásně. Nedělej si se mnou starosti.“ Jenomže ten starý Rom má ještě něco (na srdci), a tak zavolá na mladého: „Poslechni, mladej, vzpomínáš si, že jsi za někoho zaplatil pět set dolarů? Tady máš svých pět set dolarů. A teď jdu tam, kam ty jít nemůžeš.“

A jde si na hřbitov. A ten mladý Rom, pokud neumřel, žije se svou ženou dodnes.

Kde jsi tu pohádku, Loljo, slyšel?

Slyšel jsem ji od svého dědečka. Vyprávěla se mezi Romy a byla to delší pohádka, jenomže já ji vyprávěl takhle. Zdá se mi, že (takhle zkrácená) je (spíš) srozumitelná, ne? Zdá se, že ta holka byla zakletá. A jde o to, že starý Rom chtěl naučit mladého Roma, jak projevodat úctu starým, protože vědí víc než mladí.

U vás vyprávějí pohádky muži nebo ženy?

I ženy znají pohádky. Vědí hodně věcí, které se týkají Romů, vyprávějí **dívány**. Singulár je **díván**. **Díván** znamená zaprvé, když mluvíš, vyprávíš, a za druhé příběh, historku o tom, co jsi viděla nebo slyšela. **Díván** je něco, co můžeš zažít každý den, o čem se každodenně hovoří. **Díván** není tak významný jako **paramiči** - pohádka.

pokračování příště

Poznámka k přepisu kalderašského dialektu: Ve svém příspěvku Sar kerdžili i lumja označoval autor délky a přízvuky čárkou nad samohláskou. V tomto příspěvku od značení délek upustil, což odpovídá i našemu dosud užívanému pravopisu a většinovému úzu ve světě.

Znakem r se graficky znázorňuje zvláštní hláska charakteristická pro kalderašskou romštinu: Zní velice podobně jako cerebrální r v hindštině, bengálštině, paňdžábštině a dalších indických jazycích.

Bartoloměj DANIEL

PAL O THAGAR ROMENGERO THE KING OF THE ROMA

„Dža, čhaje, dikh, k'oda k'amen-de avel?“ phenel e daj la čhake.

„Džanes, daje, ko avel? Amaro papus.“

Pockerus, jov phirelas kija pri famelija, kaj te džal te dikhel, har o terne dživen. Bizo, bizo, mindik e čhaj thovelas pro skamind o chaben the piben anglal leste, jov dikhel, keci tikne čhavore barile avri.

„(J)aven kija mande!“ phenel o papus, „man vaš sako ehi vareso.“

„Vaker amenge pamarisla, so ehi nevo andro baro them?“ pale phenen o čhavore.

O papus lel te vakerel pamarisla.

Odoj, kaj ņikana na perel jiv, kaj manuša na džanen, so ehi jevend, šil, odoj ačhelas o thagar Romengero. Jov ehas igen godaver, chalardo the lačho manuš. Jekhvar vičindas kija peste le trine čhaven, delas kija lende adesi duma: „Dava tumen trin phučle, the te len čačikanes phenena avri, sako jekh mandar chudena trin somnakune angrušta.

Jekh: So ehi andro baro them najkučeder?

Duj: So ehi andro baro them najphareder?

Trin: So ehi andro baro them najlokerder?“

Sako čhavo phenel kija peste: So čak šaj avel najkučeder? Ta talam o sastipen. So ehi najphareder? Kana

“Come daughter, look; who is that coming this way?” said the mother to her daughter.

“Do you know who that is, mother? It's grandfather!”

He would sometimes visit the family to see how the young ones were doing. Right away the daughter put food and drink on the table in front of him. But he just looked at how the little ones had grown.

“Come here to me” said grandfather. “I have something for each of you.”

“Tell us a story; what's new in the wide world?” cried the children.

And so grandfather began to tell a story:

In a place where snow never falls, where people don't know what winter is, nor cold, lived the king of the Roma. He was a very wise, clever and good man. One day he called his three sons to him and spoke to them: “I will give you three questions and if you answer them correctly, each of you shall receive from me three golden rings.

First, what is the most valuable thing in the world?

Second, what is the most difficult thing in the world?

Third, what is the easiest thing in the world?“

Each son asked himself: What can be the most valuable thing? It must be health. What is the most difficult thing?

Kresba: autor

soves the našŕi phenes avri o čačipen, bo sal suto. So ehi najlokeder? Kana phenes čačipen.

Savore trin denas duma sar jekh, savore trin džanenas te phenel chalendaro lav pr'oda, so lendar o dad phučlas. Sakones diñas o thagar trin angrusŕa the phendās: „Sako jekh džana andro baro them the rakhena tumenge trine šukare čhajan romňenge. Aňi jekh tumendar na avla pale bi e šukar čhaj!“

Avka the ačhilas pes. O najphu-reder čhavo rodel, rodel, našŕi arakhel. Až andro trito foros rakhlas la čha barvale Romestar, so bikenlas le grasten, o idŕa the chabena. O čhavo diñas late angrusŕi.

It's when you go to sleep and because you're asleep, you can't speak the truth. And what is the easiest? Telling the truth.

The three sons spoke as one. All three knew the wise words that would answer their father's questions. The king gave each of them three rings and said: "Each of you will go out into the world and find a beautiful girl to take as your wife. None of you will return home without a bride."

And that is what happened. The oldest son looked and looked without success. Finally, when he arrived in the third town, he found the daughter of a rich Rom who sold horses, clothes and food. The son gave her a ring.

O maškarutno čhavo rodelas, rodelas... The jov rakhlas pra piraña. No oda trito čhavo našti rakhelas, našti rakhelas.

Džal phare jileha. Jekhvar kija leste vareko del duma: „Te-li kameha man te lel pirañake, na avla tuke phares!“ O čhavo dikhel pašal peste, ņiko. Dikhel koter dur, so na dikhel? Pro rukh bešel igen šukar tikno čirikloro. Gelas pašeder, lilas les andro vasta, phenel: „Ta so šaj kerav? Lava tut romñake!“

Añi trin berš na gele het, savore trin čave pes irinde pale. Užarlas len lengero dad, o thagar. Jov har dikhlas le čiriklores, has leske phares, no savoro chalilas, na košelas le najternedere čhaves.

Gele andre khangeri pre sovlach. Sa pes lačhes ikerelas har paš o bijav. No kana o najterneder lilas le čiriklores andro vast, uštilas lestar igen šukar čhaj, har princezna. Akor ačhle savore bilavengero, dikhenas jekh pre avreste, loke jileha parikernas, hoj avka bachtales o bijav ačhlas. Savore pije nas the chanas pašal pherde skamin-da, o bašavibena adaj, o bašavibena odoj, savore gilavenas jekhetane ola najšukareder gila.

The so pes cirdel kija ola trin angrušta? Jekh o čhave dine pre pirañenge - romñenge, dujto dine romane harťaske, trito romane lavutariske, kaj te aven saste, so ehi svetos svetoske, kaj sakovar pale te ušten andal pharo, bičačipnaskero suno u kaj sakovar uštindos te rakhen peskero čačipen.

„Bizo, bizo, mre lače čhave the čhaja, ačhen mre Devleha,“ thođas pri duma o papus kijo agor. „Sako pamarisla moste te agorel, čak manuš moste odolestar te sikhlol avri te chalol avreske. Čak ma pobisteren tumaro romipen, tumari romañi čhib!“

The middle son looked and looked and then he too found a women to take as his wife.

But the third son couldn't find a bride. His heart was heavy. Then one day someone spoke to him: "If you take me as your love, your sadness will disappear." The son looked around but no one was there. He looked a little further and what did he see? On the branch of a tree was sitting a beautiful little bird. He went closer, took the bird in his hands and said: "What can I do? I'll take you as my wife."

Three years had not yet passed and the sons returned home. Their father, the king, was waiting. When he saw the bird he was saddened, but he understood everything and didn't scold his youngest son.

They all went to the church for the exchange of wedding vows. Everything was just like a wedding should be. But when the youngest son took the little bird in his hands, out of it sprang a beautiful princess. The guests were all speechless; they looked at one another, relieved and grateful that the wedding had brought such good fortune. Everyone drank and ate at the richly laden table. There was music everywhere and together the guests sang the most beautiful songs.

As for the rings, the sons each gave one to their bride, a second to their Romani blacksmith and the third to their Romani musicians. This they did for good health and to ensure that they should always wake up from the heavy unreality of dreams and in waking, rediscover the truth of their lives.

"Now, my good boys and girls, I must bid you farewell," said grandfather, concluding his tale. "Every story must come to an end, and each person much learn from it how better to understand those around him. Never forget your Romipen (Romani culture) or your Romani language."

translated by Burton Bollag

František DEMETER

KASKERO DEL FEDER ČÍ BŮH JE LEPŠÍ

Dikhel o nejbareder Del pre peskere čhave, sar dživen, so keren. Le Devles ajcik čhave, hoj manuš bi len aňi na dogenelas. Savore čhave leske kerenas kedva, bo esas bachtale. Aľe s'oda? O nejterneder duj džene esas smutna, asaben lenge pro muja na esas. Le phuredere Devleske sas o nav Gadžo a le ternedereske sas o nav Rom.

„S'oda tumende, mre čhavore, so san ajse smutna?“

„Aľe, dadoro amaro, nane amen soha pes te zabavinel, kaj te el olestar radišagos. Buth veci kerđam, savoro džanas, te chal na mušinas, te sovel na mušinas, šaj keras, so kamas, no so olestar?“

„Aj, čhavale, čhavale, le bare lačhipnastar ajse ačhifan. Tumare phrala the pheňora kerde penge bare vesmira - bare lumi, kerde opre nipen la godaha. Dikhen pre lende, so keren, džan maškar lende, hin len soha pes te zabavinel. Me tumen dava godi, šunen! Keren tumenge Luma, opre keren manušen, kaj te en kokalendar the masestar, ada mek tumare phrala the pheňa na kerde.“

„Šun, phrala, keraha oda, so amenge phendās o dad.“

„No so olestar?“ bandarel o muj o terneder.

„So olestar? Šun, sadzinas pes, kas ola nipi, so len keraha, feder kamenta.“

„Mištes, phrala,“ podine peske pre oda o vasta.

Dívá se nejvyšší Bůh na své děti, jak žijí, co dělají. Bůh má tolik dětí, že by se jich člověk ani nedopočítal. Všechny děti mu dělaly radost, protože byly šťastné. Ale co to? Dva nejmladší synové byli smutní, úsměv na tváři jim scházel. Starší z obou bohů se jmenoval Gádžo a mladší Rom.

„Co vám je, mí chlapci, že jste takoví smutní?“

„Ale, tatínku náš, nemáme se čím bavit, abychom měli taky nějakou radost. Spoustu věcí jsme udělali, všechno známe, jíst nepotřebujeme, spát nemusíme, můžeme dělat, co chceme, ale co z toho?“

„Aj, chlapci, chlapci, dobré bydlo vás pálí. Vaši bratři a sestry si udělali své vesmíry, velké světy, stvořili rozumné bytosti. Chodí se na ně dívat, co dělají, mají se čím bavit. Poradím vám, poslouvejte! Udělejte si svět, stvořte lidi, ale ať jsou z masa a kostí, to ještě nikdo z vašich sourozenců neudělal.“

„Poslouvej, bratře, to je dobrý nápad, co říká otec.“

„Ale co z toho?“ šklebí se mladší.

„No co z toho? Schválně: Vsadíme se, koho ti naši lidé budou mít radši.“

„Platí, bratře,“ podali si na to ruce.

Kresba autor

Vaš o jekh kurko kerde e Phuv. Žužo paňi, veša, o kham, o čhon, le džviren, no sa, so kampelas perdal o džvipen. Savoro esas lacho the kedvešno. Kerde muršes the džuvľa. Lenge dine nav, sar lengero dad lenge phendas: Manuša. Phende lenge, sar majinen te dživel the sar šaj lenca vakeren modlišagoha. Hoj savoro lendar džanena, lengere lava šunena.

Vaš o ezeros berš sas pre Phuv imar buth nipi.

„Ej, phrala, sar prindžaraha, save mire a save tire nipi? Savoren kerđam kalen. No dikhes?“

„Pre ada na gondolindom!“

„Šun, oda nane bari veka, džaha tele ke lende the prekeraha len podľa peske.“

Savoro phende peskere dadeske, pre adi veka len diñas ča jekh džives. Gele tele pre Phuv, chudne te prekerel le nipen.

O Del - Rom na siđarelas, kerelas peskeri buti polokes, paš oda peske

Do týdne udělali Zemi. Čistou vodu, lesy, slunce, měsíc, zvířata, prostě všechno, co je potřeba k životu. Všechno bylo dobré, příjemné. Stvořili muže a ženu a dali jim jméno, jak radil otec: Lidé. Řekli jim, jak mají žít a jak se ke svým bohům mohou obracet modlitbou. Oni že se od lidí všechno dozvědí, jejich slova uslyší.

Za tisíc let už byla Země plná lidí.

„Hej, bratře, jak poznáme, kteří jsou moji a kteří tvoji lidé? Udělali jsme všechny černé. Vidíš je?“

„Na to jsem nepomyslel!“

„No, není to nic těžkého, půjdeme dolů za nimi a předěláme je podle svého.“

Všechno řekli svému otci, ten jim na to dal jen jeden den. Sestoupili na zem a začali přetvářet lidi.

Bůh Rom nepospíchal, dělal si svoje pěkně pomalu, zpíval si u toho

Kresba autor

mek giřavelas the sa kerelas radojsa-
ha. Prekerelas jepař dıves, phenel pes-
ke: Dost, kala mange starčinen. Aver
jepař dıves peske predikhelas e Phuv,
bavinelas pes le džvirenca, sas les ba-
ri radojsa, hoj miřtes kerde adi phuv.

O Del - Gadžo siđarelas, sa skham-
lardo hino a ča prekerel the prekerel, kaj
les so nejbutheder leskere te en. Avľa
e ora, hoj muřindas te preačhol. Savo-
ren na starčindas te prekerel pro parne,
vařoda varese ačhile řarga, varese pro
jepař parne, nejbuther ačhile o kale.
Phenel o Del - Gadžo ke peskere manu-
řa: „Tumen, so na dokerđom, ma ruřen
pre ma. Kamřom savoren te kerel řuka-
reder, ale na geřas mange avri. řunen,
dav tumen phuva, barvařipena the lačhi-
pen perdal tumaro dživipen. Vař oda sa-
voro kamav, kaj man feder te kamen, sar
mire phraleskere nipi, o Roma.“

„Phrala Gadžeja, řundom, so va-
kerehas ke peskere nipi, “phenel o Del -
Rom. „řun, me mire nipen dav ča
o čoripen, řisave phuva, andre lengere
jile thovav bari dukh, bari řaľa. Duj veci
ča len dava, o giřa the o bařaviben. Di-
kheha, hoj man feder kamena sar tire
tut.“

Dži adadıves na bisterde o Roma
pre peskero Del. Dživnen leskere lave-
ha, andro giřa ko Del peskero vičinen
e řaľa, o kamiben andre sikhaven. Le
apsenca ko Del vakeren, bo kovle jile
le Romen hin. řoha vojni, maribena
na kamen. U džanen, hoj lengero čori-
pen, dukhiben hin le Devlestar.

O nipi, so nane Roma, čirla bister-
de pre peskero Del. Kamukeri keren,
hoj les kamen, ale na řunen leskere la-
va. Murdarkeren pes mařkar pende,
o bare vojni keren, dukhiben pal peste
mukhen, mek buther barvařipen kamen.
Lengero Del, o Gadžo, pre lende choľa-
men. Ko džanel, so lenca duminel te ke-
rel? Prekheldas o parno Del! So užarel
le gadžen? Oda, so zasluřinen.

a práce ho bavila. Po půl dni si řekl:
Dost, to mi stačı! A zbytek dne se
procházel po Zemi, hrál si se zvířaty
a radoval se, jakou hezkou zemi
stvořili.

Bůh Gádžo spěchal, byl celý zpo-
cený, přetváří, přetváří, ať má těch
svých co nejvíc. A přišla hodina, kdy
i on musel přestat. Ze všech lidí nestačil
udělat bílé, takže někteří zůstali řlutí, ji-
ní byli bílí jen napůl a nejvíc zůstalo
černých. Promluví bůh Gádžo ke svým
lidem: „Vy, které jsem nestihl dodělat,
nezlobte se na mě. Všechny jsem chtěl
udělat krásnějšími, ale nevyšlo mi to.
Slyšte mě: Dám vám půdu, majetek
a pohodlí. Za to všechno chci, abyste
mě měli raději, než mají rádi mého bra-
tra Roma jeho lidé.“

„Gádžo, bratře, slyšel jsem, co jsi
říkal svým lidem,“ povídá bůh Rom. „To
já dávám svým lidem jen chudobu, řád-
nou půdu, do srdcí jim vkládám velkou
bolest, velký řal. Jen dvě věci jim dám:
písňe a hudbu. A uvidíš, že mě budou
milovat víc než tvoji lidé tebe.“

Dodnes Romové nezapomněli na
svého boha. řijí jeho slovem, v písňích
k němu volají svůj řal, vyzpívávají se
z lásky. Rozmlouvají s bohem slzami,
protože mají měkká srdce. Nikdy neboju-
jí, nevedou války. A vědí, že jejich bída
a utrpení jsou od Boha.

Ti druzí na svého boha dávno za-
pomněli. Naoko dělají, že ho milují, ale
jeho slova neposlouchají. Zabíjejí se
mezi sebou, velké války vedou, bolest
za sebou zanechávají, ještě víc bohat-
ství chtějí. Jejich bůh, Gádžo, se na ně
zlobí. Kdo ví, co s nimi zamýřlí udělat?
Prohrál bílý bůh! Co čeká gádže? To,
co zasluhují.

So duj Devla avena pale pre Phuv. O parno Del - te prekerel oda, so namištes kerđas. O romano Del - andre peskero jilo le Romen te lel. Vaš-oda o Gadže pro Roma choľamen?

Oba dva bohové se vrátí na Zemi. Bílý bůh - předělat to, co špatně stvořil. Romský bůh - přijmout Romy do svého srdce. Snad proto jsou gadžové na Romy rozzlobeni?

Překlad Jan Červenka

Pohádka Františka Demetera vzbudila svým vyzněním rozporuplný dojem na členy redakční rady. Nicméně ji všichni považují za inspirující k zamyšlení - a předpokládáme, že ani čtenáře nenechá lhostejnými. Byli bychom velice vděční tomu, kdo by si představoval jiný konec, aby nám jej napsal do konce července.

Ladislav a Bára ŽOLTÁKOVI

ČAROVNO ANGRUSTĚ

Sas kaj na sas, sas jekh baro veš u paš o veš sas cikno kheroro. Andre bešelas jekh Rom la romňaha the pandže čhavorenca. O Rom kerlas kaštune roja the čarore, e romňi len phirlas te bikenavkerel andro foros. Dživnas bachtales.

Paľis aľe o Rom phares nasvaliľa, imar našći kerlas bući. E romňi pes mušinlas pal leste te starinel. Imar len na sas so te chal, o čhave sas bokhale. E nekphureder čhaj, e Aranka, sas lake ochto berš, jekhvar tosara phend'a la dake the le dadeske:

„Džava andro foros, arakhava daresavi bući kije gadži u anava tumenge chaben the daresave lovore.“

Phandľa peske pro šero o khosno u geľľa.

Aľe ņikhaj bući na arakhľa, všadzik la tradenas. Imar na birinlas, ta peske phend'a, hoj džala perdal o veš, bo khere pašeder.

Imar o kham polokes zadžalas pal o veš, imar na dikhelas pro drom. Ta peske rodelas daresavo than, kaj te presovel e rat. Dajekhvar dikhľa maškar o kraki cikno kheroro - avľa paše, durkind'a pro vudar, aľe ņiko lake na phundraďa. Avka e Aranka peske odkerďa o vudar korkori...

Opral o skamind labolas e momeli, pro skamind sas o chaben. E Aranka sas ajsi bokhaľi, hoj savoro chaľa. Paľis peske pašľiľa andro haďos u zasuća.

Tosara vareko phundraďa o vudar u e Aranka dikhľa - la indžibaba! Phenel la Arankake:

„Užaravas tut! Dava tut bući - taveha mange the pratineha!“

E Aranaka daralas, aľe phend'a, hoj ačhola. E indžibaba phend'a:

„Taveha mange zumin kachňakere poreNDAR the kale koreňendar. Aľe tuke phenav, na hoj te okoštines! Oda jedovato!“

Paľis e indžibaba pašľiľa andro haďos u chudňa te charćinel. E Aranka oškubind'a la kachňa u kole poreNDAR the koreňendar taďa zumin. Bari sas zvedavo, sar kajsı zumin šmakinel, avka občaraďa choča e roj. Paľis chudňa te pratinel, te šulavkerel. So na dikhel? Andre pavučina sas zapaťardĩ e mucha. Jekhvar kodi mucha zabzućind'a: „Pomožin mange, pomožin mange!“

„Sar oda, hoj lake achaľuvav?“ phenel peske. „Jaj, ta oda ajsi čarovno zumin taďom!“ Pharaďa e pavučina u mukľa la mucha avri. E mucha lake šukares paľikerďa: „Paľikerav tuke. Vaš oda tuke phenava koda, so somas te phenel la indžibabake: Anglo kher hin omuklo osengero kher u andre hin čarovno angrustĩ. Te tu leha thoveha o angušć pre nasvaleste, takoj sasćola avri. Aľe sidar, te na ušćel e indžibaba!“

Kresba spoluautorka

Sar kada e mucha phend'a, našlila sar thuv. E Aranka kerda, so lake e mucha phend'a. La angrust'aha sidarlas khere, thoda o angust pre peskero dad - takoj sas sasto!

Paŕis imar šaj pale kerlas buti u imar pes lenge mištes dživelas.

„VEDLEJŠÍ ÚŘAD“ PROF. MUDR. KUTLÍKA-GARUDA

Motto

*Vytvořte si vedlejší úřad, pokud mož-
no tajné vedlejší povolání.*

*Zbystřete zrak a hledejte, kde člověk
potřebuje*

*trochu vašeho času, vaší úcty, spole-
čenství...*

*Nedejte se zastrašit, musíte-li čekat
nebo experimentovat.*

Budte připraveni na zklamání.

*Avšak nepromeškejte takovýto ved-
lejší život,*

ve kterém se projevíte jako člověk.

*(Z myšlenek dr. Alberta Schweitzera,
Kultura a etika, 1923)*

Prof. Kutlík v r. 1975

Dne 21. února 1997 jsme měli čest si připomenout významné životní jubileum profesora MUDr. Igora E. Kutlíka-Garuda, narozeného před 80 lety v Bratislavě.

V jeho osobě se v oblasti romistiky setkáváme s typem „spontánního“ badatele, v současné době v důsledku rozvoje výzkumu a rostoucí dostupnosti informací stále vzácnějším.

Svoji „Ameriku“ musel profesor Kutlík sám pro sebe objevovat zdaleka ne v konzervativním tichu studoven či zaprášených knihoven, nýbrž krok za krokem po úzkých a málo vyšlapaných chodíčkách vedoucích do romských osad. Předmět svého zájmu - Romy - „studoval“ v jejich přirozeném prostředí, v drsném terénu, přičemž se nezpro-
nevřil krédu, které pro svou práci definoval: „Chce-li člověk Romy poznat, musí s nimi splynout, musí přijmout jejich životní způsob a návyky.“

V pozadí jeho neslábnuocí vědecké aktivity, prezentované publikační činností na stránkách odborných časopisů doma i v zahraničí, se skrývá osobní pozitivní zkušenost s příslušníky romského etnika. Vřelé chlapecké přátelství s romským chlapcem Ďulou Tavalym z Modry-Králové, navázané na prahu mládí, v dobách medicínských studií, obstálo v pro-
věrce času, neuvízlo v zákrutách životních peripetií a utvrdilo se v pevný, doživotní vztah.

Tento hluboce lidský přístup pak provázel výzkumy profesora Kutlíka po celý život, i když do spektra svého zájmu zahrnul i jiné skupiny romské populace, zejména

vištucké a voderadské Romy olašské, či Vlašické, což je jím ražený a argumentačně podložený termín (*viz dále jeho článek*), ale i Sinti, kteří na západní Slovensko přijížděli sezónně zřejmě z jižní Moravy a s nimiž po několik týdnů kočoval.

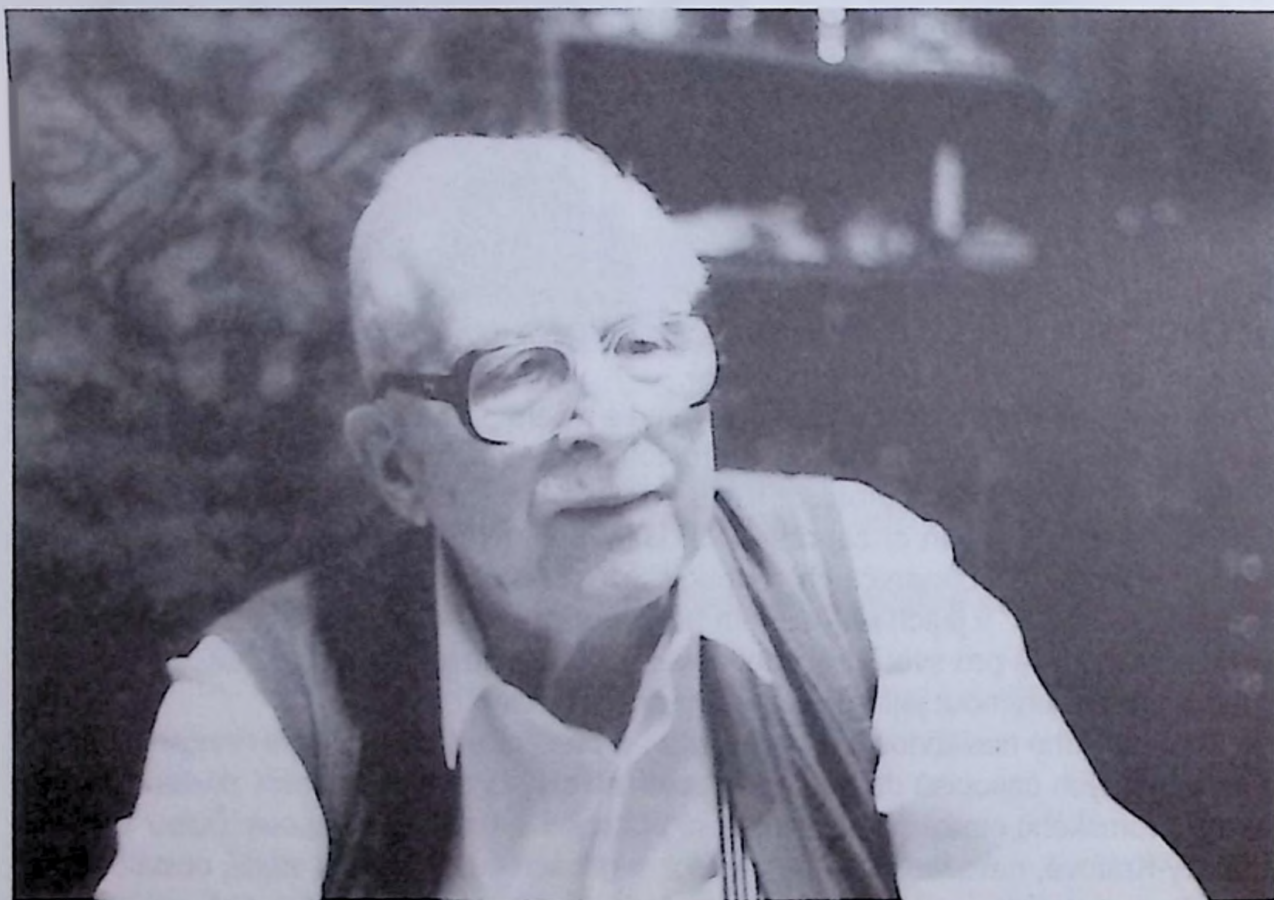
Vědom si svých sil i možností, kterými disponoval vedle své náročné profese, nerozptyloval se při studiu přílišnou rozmáchlostí záběru, nýbrž věnoval se především otázkám lingvistickým. K uvedenému oboru přirozeně tíhl také díky svému jazykovému vybavení získanému v rodinném prostředí, kde vícečetný generační svazek ilustroval národnostní skloubení a jazykovou pestrost obyvatel Rakousko-Uherské monarchie.

Sledujeme-li časový žebříček, jehož jednotlivé příčky představují měsíce, roky a desetiletí úsilí členěného na sféru pracovní a zájmovou, tají se dech nad množstvím fundovaných studií na obou stranách.

V obrazci jednoduché lineární grafiky jsou na počátku intenzivní kontakty s Romy a následné mapování romských osad v širokém okolí Bratislavy, Sence, Trnavy, Piešťan a Nového Mesta nad Váhom v letech 1934 - 1939.

Výkon vojenské služby jej v letech 1943 - 1944 zavedl na Ukrajinu a na Krym, kde působil jako lékař-bakteriolog. I této příležitosti využil k navázání kontaktů s tamějšími Romy, od nichž získal též první informace o holocaustu v pojízdných plynových komorách jednotkami Waffen-SS.

Po roce 1945, kdy krátce působil v Trenčíně a v Bratislavě, odchází v roce 1948 do Košic, kde zahajuje svou činnost jako patolog v čele ústavu, který bylo třeba od základu vybudovat a uvést do života. Mnoho sil také věnuje budování nově založené lékařské fakulty pozdější Univerzity P. J. Šafárika.

leden 1997

Foto: E. Žlnayová

Tyto pracovní povinnosti jej na dvě desetiletí pohltily natolik, že mu na výzkumy v terénu mezi východoslovenskými Romy zbývalo jen velmi málo času a jeho kontakty s nimi byly vzhledem k jeho praktickým znalostem romštiny spíše „parlamentářské povahy“.

Charakteristická dvojkolejnost jeho životní a profesní dráhy, která byla ostatně příznačným fenoménem osudů části nekonformní inteligence v dobách normalizační šedi, se naplno projevila po roce 1969.

Bezprostřední příčinou byla pobouřená reakce tehdejší moci na jeho články upozorňující na nebezpečí zastřeného protiromského rasismu ve sdělovacích prostředcích a na stránkách oficiálního tisku. Stal se tehdy terčem prudkých útoků deníku ÚV KSS Pravdy, které se vzhledem k postavení tohoto deníku rychle rozšířily. (V té době se zřejmě objevilo i krycí jméno *Garudo* - Utajený jako značka namísto iniciál.)

V letech 1970 - 1973 byl profesor Kutlík členem předsednictva Okresního výboru Svazu Cikánů-Romů v Košicích a stal se spoluorganizátorem prázdninových pobytů a rekreačních akcí pro romské děti.

V roce 1973 na něho tíha doby dolehla velmi kuriozním způsobem: Působil sice jako primář-patolog v psychiatrické léčebně v Pezinku, avšak bez vlastní pracovny, bez personálu a bez odpovídajícího platu. Byly to „čtyři roky intelektuální basy“, jak sám s úsměvným nadhledem konstatuje. A tak - snad s o to větším elánem - navazuje na svou předchozí teoretickou jazykovědnou činnost a zaměřuje se tentokrát na migrace a diasporu Romů na Středním a Blízkém východě, v sousedních oblastech jihovýchodní Evropy a v severovýchodní Africe.

I v současnosti přibývají na příčky žebříku položky, údaje a zprávy člověka o člověku, jakýsi atest lidství, který svou celoživotní prací vystavil profesor Kutlík i sám sobě.

Anna Žigová

PŘEHLED ROMISTICKÝCH PRACÍ PROF. MUDr. I. E. KUTLÍKA-GARUDA: PŮVODNÍ ROMISTICKÉ PRÁCE / ROMISTISCHE ORIGINALARBEITEN

Zur 150. Wiederkehr des Geburtstags von Josef Habsburg, dem verkannten großen Romani-Sprachforscher

Kutlík-Garudo, I. E.

Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 119, 1982 (So. 8), 158 - 176

Zur Geographie der Zigeunerbenennungen vom Indus bis zum Ibar

Kutlík-Garudo, I. E.

Gegenbaurs morphol. Jahrb. 134, 1987 (3), 249 - 289

Die ägyptischen sogenannten Barmakiden und die mediävale Zigeunermigrations-Zeitforschung

Kutlík-Garudo, I. E.

Gegenbaurs morphol. Jahrb. 134, 1988 (6), 831 - 845

O začiatkoch romistiky na Slovensku

Kutlík-Garudo, I. E.

Slovenský národopis 36, 1988 (1), 45 - 57

Rom, alebo Róm?

Kutlík-Garudo, I. E.

Slovenská reč 56, 1991 (4), 222 - 229

Sprachliches und Zeitliches zur Zigeunerimmigration in Armenien und Palästina im Mittelalter

Kutlík-Garudo, I. E.

Zeitschr. der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 143, 1993 (2), 265 - 286

Cigánske nárečia na Slovensku in: Encyklopédia jazykovedy (ed.: Mistrík, J. a kol.)

Kutlík-Garudo, I. E.

Bratislava, Vydavateľstvo Obzor 1993, 95 - 96

Dve vlašickoromské pohádky

Stojka C.- Kutlík-Garudo, I. E.

Romano džaniben III, 1996 (4), 16 - 24

Olaskí, Valašskí, alebo Vlašickí Romovia?

Kutlík-Garudo, I. E.

Romano džaniben IV, 1997 (1-2), 35 - 38

PŘEHLEDOVÉ PRÁCE V ROMISTICE / ÜBERSICHTSAUFSÄTZE IN DER ROMISTIK

Cigánske nárečia na Slovensku

Kutlík, I.

.Naša veda 7, 1960 (10), 609 - 613

Ako písať romské slová?

Kutlík, I.

Roma 1993 (8-9), 32 (poznámka: bez údajů ročníka)

KRITICKÉ PRÁCE V ROMISTICE /

KRITISCHE BERICHTE UND BEITRÄGE IN DER ROMISTIK

Poznámky k práci E. Čajánkovej „Život a kultúra rožkovianskych Cigánov“

Kutlík, I.

Slov. národopis 4, 1956 (6), 602 - 608

(Kritizovaná práce byla uveřejněna in: Slovenský národopis 2, 1954 [1 - 2], 149 - 175 s pokračováním v 2, 1954 [3 - 4], 285 - 308)

Emília Horváthová, Cigáni na Slovensku, historicko-etnografický náčrt

Bratislava, Slovenská akadémia vied 1964 (recenze)

Kutlík, I.

Historický časopis 13, 1965 (4), 619 - 622

Igor E. KUTLÍK-GARUDO

OLASKÍ, VALAŠSKÍ, ALEBO VLAŠICKÍ ROMOVIA?

Rozpaky, ako sa majú nazývať tzv. rumunskí Romovia (porov. ďalej), predovšetkým Lovári, Kelderári ai., majú korene aj v tom, že flóra pomenovaní Romov v rôznych krajoch a krajinách Starého a sčasti aj Nového sveta je nezvyčajne pestrá. Súvisí to jednak s tým, že obyvatelia oblastí, do ktorých Romovia prenikali pri svojich migráciách v minulosti a prenikajú ta aj dnes, ich pomenúvajú podľa vlastných dojmov, poznatkov a skúseností často po svojom, a jednak s tým, že Romovia nemajú spravidla príliš veľký záujem odhaľovať svoju identitu a nezriedka už prinášajú so sebou odinakial' názvové prefabrikáty z predchádzajúcich období svojho putovania. Konečne tu je ešte okolnosť, že migrácia Romov neprebíhala vždy len v smere preč od východísk, napríklad v Európe smerom na západ, ale sa nie síce často, no predsa vracala väčšou-menšou okľukou späť k týmto východiskám alebo do ich blízkosti tak v Ázii, ako v Afrike¹. Vcelku jestvujú desiatky príslušných pomenovaní v krajinách, cez ktoré Romovia prešli alebo do ktorých prišli, aby sa v nich usadili natrvalo, alebo aby ich po rôzne dlhom čase napokon zase navždy opustili. Istý prehľad o tejto otázke, pravda, nie bezvýhradne úplný, poskytujú diela a štúdie viacerých autorov (napríklad Gobineau 1857, A.G. Paspati 1870, C.J. Popp Serboianu 1930, B. McDowell 1970, I.E. Kutlík-Garudo 1987, J. Marušáková 1988 ai.). Mnoho otázok tu zostáva otvorených, napríklad aj dnes ešte dosť diskutovaný vzťah pomenovania *gipsy* a názvu domnelého východiska migrácií Egypta.

Balkánsky polostrov slúžil po celé stáročia a slúži i dnes ako zásobáreň romských migrácií do ostatnej Európy i ďalších kontinentov. József Főherczeg (arcivojvoda Jozef [Habsburský]), význačný bádateľ v romistike minulého storočia, usiloval sa vo svojom diele „Czigány nyeltvan“ (1888) utriediť jednotlivé romské dialekty do uceleného systému podľa vtedajších geopolitických kritérií tak, ako sa mu v tom čase javili v priestore celej strednej Európy a väčšej časti Balkánskeho polostrova². József používa v pôvodnom, široko osnovanom maďarskom vydaní sústavne termín *oláh czigányok*, kým v nemeckom vydaní z roku 1902, ktoré obsahuje len gramatickú časť po maďarsky vydannej pôvodiny, používa ako ekvivalent termín *rumänische Zigeuner*. Tento názov sa ujal v nemeckej, ako aj v niektorých iných romistických literatúrach. Pomenovanie *oláh* sa tak stavia na roveň názvu *Rumäne*, *rumänisch*, teda Rumun, rumunský. Alebo potom, domyslené a vyjadrené inak, tre-

POZNÁMKY:

¹ Ukazujú to také prípady, ako v Egypte prebývajúce kmeňové skupiny *Rúmání* a *Al-hungaráníya* (Pia Elfert 1985) alebo v Iráne žijúci *Zargari*, t.j. zlatotepci, s gréckymi a maďarskými lexikálnymi prvkami vo svojom jazyku (výskumy G. L. Windfuhra, cit. podľa B. McDowella 1970).

² Hranice území štátov sa odvtedy podstatne zmenili a posunuli, a preto sa takéto triedenie, zafarbené už vtedy mnohými otázkami spochybňujúcimi ho v značnej miere, stalo ešte problematickejšim.

ba pod názvom *Oláhország* tých čias v hovorovej maďarčine rozumieť nielen dnes už čisto historické rumunské označenie *Valachie* (v rumunskom pravopise *Valahia*), ale aj názov súdobého Rumunska. Dnešný maďarský spisovný rečový úzus je tu korektnejší.

Z dostupnej literatúry sa dá len ťažko určiť, kade prebiehala alebo v prítomnosti prebieha hranica tých romských nárečí, ktorými sa hovorilo aj hovorí v Muntenii a Oltenii, čiže Malej Valachii, ktoré sa spolu označovali prv ako *Valachia*, a oblasťou romských dialektov v samom vnútri Sedmohradska. Z tejto dosť skromnej literatúry vieme len toľko, najmä na základe bádania H. v. Wlisllockého (1884), že jazyk „sedmohradských“ Cigánov má (pomeme!) iba máločo spoločné s jazykom Cigánov *Valachie*. Jazyk Wlisllockého Romov³ je bezpochyby oveľa bližší jazyku maďarských usadlých Romov.

V slovenskej terminológii týkajúcej sa rumunského nárečia v Józsefovom zmysle panuje istý zmätok. Slovník slovenského jazyka považuje názov *valašský Cigán* za správnejší ako označenie *olaský Cigán*, častý v ľudovej reči. (V českej romistickej literatúre sa však termín *olašský Rom* ujal, ako sa zdá, natrvalo.) Ale názov *olaský Cigán* má aj pre nich samých istú pejoratívnu, dehonestujúcu príchuť - celkom tak ako pre Rumunov, ktorí počujú neradi, keď ich niekto nazýva *oláhok* namiesto *románok*, a to preto, že im takéto označenie pripomína viac ako päťsto rokov uhorskej nadvlády a vyše dvesto neskorších rokov rakúskej, resp. rakúsko-uhorskej a súčasť aj maďarskej nadvlády v Sedmohradsku, rozdeľujúcej Rumunsko na Starorumunsko (s *Valachiou* a *Moldovou*) a na Transilvániu, čiže *Ardeal*; poldruha storočia medzi oboma spomínanými oblasťami pripadá na rakúsko-osmánske ozbrojené spory a strety. Táto v skratke uvedená chronológia uľahčí azda trochu lepšie chápať aspoň niečo zo zvláštností romskej diaspory v strednej a juhovýchodnej Európe. Ani pre Čechov nie je lichotivé, ak sa ešte aj dnes používa na označenie Romov vo francúzštine názov *bohémiens* namiesto *Tsiganes*, *Gitans* alebo (posmešne) *romanichels*. A Slovákom by sa tak isto nepáčilo, keby sa v rumunskej literatúre písalo o akýchsi *țigani din felvidec*.

V slovenčine je označenie *valašský Cigán* zavádzajúce, a preto neprijateľné. Jeho prijatie prekáža homonýmia takéhoto označenia Romov s tradičným pomenovaním osídľovateľov severných Karpát od Polonín po Beskydy prišlých z rumunskej *Valachie*, ku ktorým sa cestou pripájali v priebehu ich migrácie aj rusínsko-ukrajinskí kolonisti. Koniec-koncov, čo majú usadlíci valašského osídľovania severnej časti Karpát v minulosti spoločné s pohyblivejšími *rumunskými Cigánmi* v Józsefovom zmysle? Prví prišli z *Valachie*, držiať sa stále priebehu Karpatského pohoria s jeho vysokohorskými pastvinami, kým druhí sa dostali na územie Slovenska cez *Valachiu* z oveľa vzdialenejších zemepisných priestorov, voliac skôr cestu po kočovnícky nížinami, pahorkatinami, vyššie položenými úvalmi a výnimočne úzkymi horskými údoliami. Zlé skúsenosti Romov s pokusmi prechádzať cez vyššie horstvá - hlavne v zimnom čase - utkveli v pamäti pokolení. V Iráne južne od Isfahánu jestvuje dokonca priesmyk nazývaný po perzsky *Gardane-je Kouli Koš*, čo znamená v preklade „Priesmyk - vrah Cigánov“ (B. McDowell 1970).

Chcieť vytvoriť adjektívum od zemepisného názvu *Valachia* podľa vzoru *Metohija* (časť oblasti Kosovo v Juhoslovanskej zväzovej republike) alebo - iný príklad - podľa názvu antickej Antiochie, taký zámer sa zdá za vlasy pritiahnutý. Tvary *metochijský*, *antiochijský* znejú nenásilne, kým termín *valachijský* pôsobí do istej

miery vyumelkovane. Rumuni to majú v tomto smere ľahšie: Slovo *valah* znamená jednak obyvateľ Valachie, jednak adjektívum „valachijský“. Nie je úlohou tohto článku usilovať sa o hlbšiu analýzu pôvodu takejto odlišnej slovotvorby, ale iba poukázať na rozdiely v nej, viac tu netreba.

Niet rozumného dôvodu, prečo by sa nemohol a nemal v slovenčine využiť, pokiaľ ide o rumunských Romov vo vyššie spomínanom zmysle, ich vlastný názov *Vlacho* (pl. *Vlachi*, *Vlachuri*; adjektívum *m vlašiko*, *vlašicko*, *f vlaši(c)ki*) a od toho odvodiť slovenské pomenovanie *vlašický Rom*. Teda ani *olaský*, ani *valašský*, ale *vlašický*. To nie je nejaký artefakt, lebo tak nazývajú aj usadlí slovenskí Romovia svojich kmeňových príbuzných, ktorí prišli z Valachie.

Slovenčina má už jeden svetový primát v lingvistike: dĺženie hlásky [o] v slove *Rom* (porov. I. E. Kutlík-Garudo 1991). V nijakom inom kultúrnom jazyku sa táto hláska v uvedenom názve nedlíži, keď pre nič iné, tak z úcty k jazyku iného etnika. Napadlo by vari niektorému jazykovedcovi postulovať v Pravidlách slovenského pravopisu kodifikáciu tvaru „Maďár“ alebo „Némec“? Druhý primát navyše - „*valašský*“ *Róm* - slovenčina už naozaj nepotrebuje.

LITERATÚRA:

BLOCK, M.: *Zigeuner. Ihr Leben und ihre Seele*. Leipzig, Bibliographisches Institut 1936, s. 12.

ELFERT, Pia: *Zigeuner in Ägypten. Eine kritische Auswertung des aktuellen Forschungsstandes*. Hamburg: Wissenschaftliche Hausarbeit zur Erlangung des akademischen Grades eines Magister Artium der Universität Hamburg 1985, s. 28-29, 63, 76-77. Ťažko prístupná práca. Niektoré ďalšie údaje práce uverejnené in:

KUTLÍK-GARUDO, I. E.: *Die ägyptischen sogenannten Barmakiden und die mediävale Zigeunermigrations-Zeitforschung*. Gegenbaurs morphol. Jahrb. 134, 1988 (6), 831-845.

GOBINEAU: *Die Wanderstämme Persiens*. ZDMG 11, 1857, 689-699. In: *The Encyclopaedia of Islam. A dictionary of the geography, ethnography and biography of the Muhammadan peoples, prepared...under the supervision of Dr. M. Th. HOUTSMA...and Dr. SELIGSOHN*, Vol. 3. Leyden: E. J. Brill; London: Luzac: 1913-1938.

JÓZSEF FŐHERCZEG: *Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1888. - ERZHERZOG JOSEF: *Zigeunergrammatik*. Budapest. In: *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* 1902.

³ Heinrich v. Wlislöcki, Sedmohradčan poľského pôvodu (M. Block 1936) prežil značnú časť svojho života hlboko včlenený celou svojou osobnosťou do vnútorného života etnika sedmohradských Romov. Bližšie údaje o miestach jeho pôsobenia v slovníkovej časti jeho diela chýbajú, no podľa toho, že sa v nej uvádzajú pomerne početné maďarské a nemecké lexikálne výpožičky z jazyka Sikulov a Sasov, možno usudzovať, že sa autor zdržiaval skôr v oblasti uprostred oblúka východných a južných Karpát ako v pomedzí Transilvanie a Valachie.

KUTLÍK-GARUDO, I. E.: Zur Geographie der Zigeunerbenennungen vom Indus bis zum Ibar. *Gegenbaurs morphol. Jahrb.* 134, 1987 (3), 249-289.

KUTLÍK-GARUDO, I. E.: Rom, alebo Róm? *Slovenská reč* 56, 1991 (4), 222-229.

MARUŠIAKOVÁ, J.: Vzťahy medzi skupinami Cigánov. *Slovenský národopis*, 1988 (1), 58-79.

McDOWELL, B.: *Gypsies. Wanderers of the World.* Washington DC, National Geographic Society 1970, s. 162-164.

PASPATI, A. G.: *Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire ottoman.* Constantinople, A. Koroméla 1870.

POPP SERBOIANU, C. J.: *Les Tsiganes,* Paris, Payot 1930.

WLISLOCKI, H. v.: *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner.* Leipzig, W. Friedrich 1884.

Peter STOJKA

LE DETEHÁRA ANDEJ VLAŠIKA ČALÁDURA RÁNA VO VLAŠICKÝCH RODINÁCH

Phenena tumenge, hod' sako detehárin kodo sar sako ávera-j pi intrego luma taj mindík bolkerel pe. Andej Vlašika Rom taj ande lenge čaládura sako kezdimе dejs naďon báro-j. Naďon buti taj naďon báro-j sar ušťavesa ando nejvo dejs, ke te si ande amáre Rom i detehárin bachtáli taj láši atunči intrego dejs avla bachtálo taj lášo. Sar akárká pi intrego luma, vi andej amáre Rom sako nejvo dejs kesentij pe kadej, hod' jejkh ávreske kiváninas ,bachtáli detehárin'. Andej Vlašika čaládura kacavo kesentimo kodo naďon ikras taj višelinas les. Naj slobodo t'avel kodo, hod' ek romňi vaď šej te žal khatar o tuďo vaď khatar o pinžárdo Rom bi kodolesko te na del dejs. Te varesavi romňi vaď šej vaď bouri kado či phenel, atunči pa rom anda kodo nípo vorbin le ávera Rom. Vorbin prá les anda kodo, hod' či žanel te vezetij pesko čaládo taj či ikrel ánde o romimo, bi savesko náštik aven le Vlašika Rom.

So vorbinas mange le phúre Rom, hod' valamikor kana voun sas terne, vaď sas inke šavoura, le phúre Rom anda kacave fejlos, kana či phenenas le romňa ,bachtali detehárin', vaď le boura, lenas ángle le dades vaď le romes. Sas mejg vi kodo, hod' sas kacave Rom vi márde le phúre Romendar, ke kodo kodo-j phúre Romeske naďon báro sas, ke tejle sas dikhlo taj naj musaj t'avel sorro dejs bachtálo, taj kodo ande amáro sokáši náštik avel.

Taj sar kesentij pe i detehárin?

Poviete si, že každé ráno je ako každé iné a že sa stále opakuje. U vlašických Rómov, vo vlašických rodinách má každý začínajúci deň svoj význam. Je veľmi dôležité, ako vykročíte do nového dňa, pretože ak je ráno dobré a šťastné, znamená to, že celý deň bude úspešný a dobrý. Ako všade na svete, tak i v našich rodinách zvykneme každý nový deň pozdraviť tým, že jeden druhému zaželáme ,dobré ráno'. Vlašické rodiny toto želanie dobrého rána veľmi dodržujú a ctia si ho. Je nemysliteľné, aby žena alebo dievča prešli okolo cudzieho alebo známeho Róma bez toho, že by ho nepozdravili. Ak niektorá žena, dievča či nevesta nepozdravia, ako sa patrí, najdôležitejší muž z ich rodiny sa stane terčom kritiky ostatných Rómov. Je kritizovaný za to, že si nevie urobiť v rodine poriadok a nedodržiava rómske zvyklosti, bez ktorých je fungovanie vlašických rodín nemysliteľné.

Starí Rómovia mi rozprávali, že v dobe svojej mladosti, keď boli ešte deťmi a niektorá žena alebo nevesta nepozdravila ,dobrý deň', zodpovednosť v takom prípade padla na otca - hlavu rodiny alebo manžela dotýčnej ženy. Stali sa i také prípady, že takýto manžel dostal od starších Rómov bitku za to, že nepreukázaním patričnej úcty bol starší muž ponížený a mohlo sa stať, že potom nemal šťastný deň. Takéto veci sa v našich zvykoch nestripia.

A ako také ranné pozdravenie znie?

„Bachtáli detehárin, t'aves bachtálo
(-l) sorro đejst!“

Kodo kesentimo siťáras vi amáre
šavouren, te na bisteren pe kodo.

„Dobré ráno, bud' šťastný/šťastná
po celý deň!“

Tento zvyk učíme dodržiavať i na-
še deti, aby naň nezabudli.

překlad autor

Jaroslav BIHARY

PA ČERHAJA O HVIEZDIČKE

Sas jejk románi šejouri, Luludi sas lako ánav. Jejkhutno dejs bešelas telej fejastra taj dikhelas po čejri. Rátolas, o čejri kájas, feri e čerhaja phabonas. Sa edformavi sas, sar andaj jakh te pejloun jejkh ávreske. De sas jejkh, savi sas áver. Majbári sas taj majbut rađogijas.

„Jaj Dejvla, t'avous kecavi sar i čerhaj, so rađogij majbut! Kerde-mas sogodenge pi luma lašimo. De me bešav taj kínozij khate.“

I čerhaj dikhlas, so kerel i cigni Luludi taj avel ži pe laki fejastra. „Beš pre ma, ingrou tu opre amende. Avesa sar ame e čerhaja. Phiravou tu opre tejle, sikavou tuke intregi šarkura po čejri. De te aves manca, náštig aves palpále pi phuv. Rađogisa la lumake.“

I cigni Luludi kamelas te žal nađon dúr, delas te bešel pi čerhaj, de gindosajlas: So phenla lake lako dad laki dej taj lako cigno phralouro?

„Náštig! Kamous te žav tusa čerhajouri, de si te ášuvav pi phuv. Nađon kamav mure nípos. Avel o krečuno, avasa sa khetáne, vorbinasa, dílabasa taj khelasa ame. Te na avous khejre, bríginas pala mande.“

„Te kames te aves manca, gindosajve sigo, me si te žavtar.“

Pháres gindosajlas i Luludi taj chuttel opre: „Či žav tusa, de zumavou ma te kerav o lašimo kadej, hoď te rađogij pi phuv kadej, sar tu po

Bolo raz jedno rómske dievčatko, volalo sa Luludi. Jedného dňa sedela Luludi pri okne a dívala sa na oblohu. Stmievalo sa, obloha bola tmavá, len hviezdy svietili. Všetky boli rovnaké, ako by jedna druhej z oka vypadli. Bola tam však jedna, ktorá bola iná. Bola najväčšia a najviac sa trblietala.

„Och, Bože, keby som bola ako tá hviezda, čo sa najviac trblieta! Robila by som všetkým ľuďom na svete dobro. Ja tu však iba sedím a trápim sa.“

Hviezdička videla, ako sa Luludi trápi, a vzlietla na jej oblok.

„Sadni si na mňa, zanesiem ťa hore k nám. Budeš ako my, hviezdy. Budem ťa nosiť hore-dole, ukážem ti všetky kúty na oblohe. Ale keď so mnou pôjdeš, už sa nebudeš môcť vrátiť na zem. Budeš svietiť ľuďom.“

Malá Luludi mala chuť odísť veľmi ďaleko, už už chcela vyskočiť na hviezdičku, no rozmyslela si to: Čo jej povie otec, mama a malý bratček?

„Nemôžem! Chcela by som odletieť s tebou hviezdička, ale musím zostať na zemi. Veľmi ľúbim svoju rodinu. Blížia sa Vianoce, všetci budeme spolu, budeme sa zabávať, spievať a tancovať. Keby som nebola doma, smútili by za mnou.“

„Keď chceš ísť so mnou, rýchlo si to rozmysli, ja už musím ísť.“

Ťažko bolo Luludi rozhodnúť sa, ale zrazu vyskočila: „Nepôjdem s tebou, ale pokúsím sa robiť dobro tu, aby som žiarila na zemi tak, ako ty žiaríš na

čejri. Kerou kadej, t'avel muro dad
muri dej bárimange per ma."

„Mišto gindosajlan," phendas
i čerhaj. „Mindík te dikhesa po čejri,
gindosajve per ma," taj i čerhaj uran-
das po čejri te rađogij.

nebi. Budem konať tak, aby boli moji
rodičia na mňa pyšní."

„Dobre si sa rozhodla," povedala
hviezdička. „Vždy, keď sa pozrieš na ob-
lohu, spomeň si na mňa." Potom vzlietla
späť na oblohu, aby ľuďom svietila.

preklad autor

T. JELIZARENKOVÁ

TAĀANA VLADIMÍROVNA VENTCELOVÁ

Byla to nevelká, štíhlá žena s pravidelnými rysy, zářivě modrýma očima a okouzlejícím úsměvem. Měla překvapivě hluboký hlas, který si každý zapamatoval, a byla výbornou vypravěčkou. Největší její předností však bylo příjemné vystupování a krásný přístup k lidem. Alespoň takto mi uvízla v paměti a po celý život budu uctívat její památku.

S T. Ventcelovou nás spojovalo společně prožitých 20 let života (věkově patřila ke generaci mých rodičů). Náš společný odborný zájem (ona lingvistka - romistka, já odbornice na indoarijské jazyky) nás velmi sblížil a posléze přerostl v přátelství.

Měla velký dar uchovat si kladný a vřelý vztah k lidem, přestože k ní samé život příliš milosrdný nebyl. Žila v době, kdy na pouhou příslušnost k duchovní elitě bylo možno doplatit životem.

Narodila se 23. září 1903 v Ticheinském Újezdě v Novgorodské gubernii v rodině železničního inženýra, ale už v deseti letech se dostala do Moskvy, s níž byl spjat celý její další život. Vstoupila na klasické ženské gymnázium Chvostové, které bylo považováno za jedno z nejpokrokovějších v Moskvě, a to jak díky tamějšímu profesorskému sboru (jedním z učitelů T. Ventcelové byl např. Ivan Nikolajevič Rozanov, slavný literární vědec a sběratel ruské poezie), tak i díky tomu, že zde studovaly děti významných vědců, umělců a příslušníků inteligence tohoto období. Odtud pocházejí těsné kontakty T. Ventcelové jak s rodinou slavného filozofa G. G. Špeta, která na ni měla velký vliv, tak i s prostředím Uměleckého divadla.

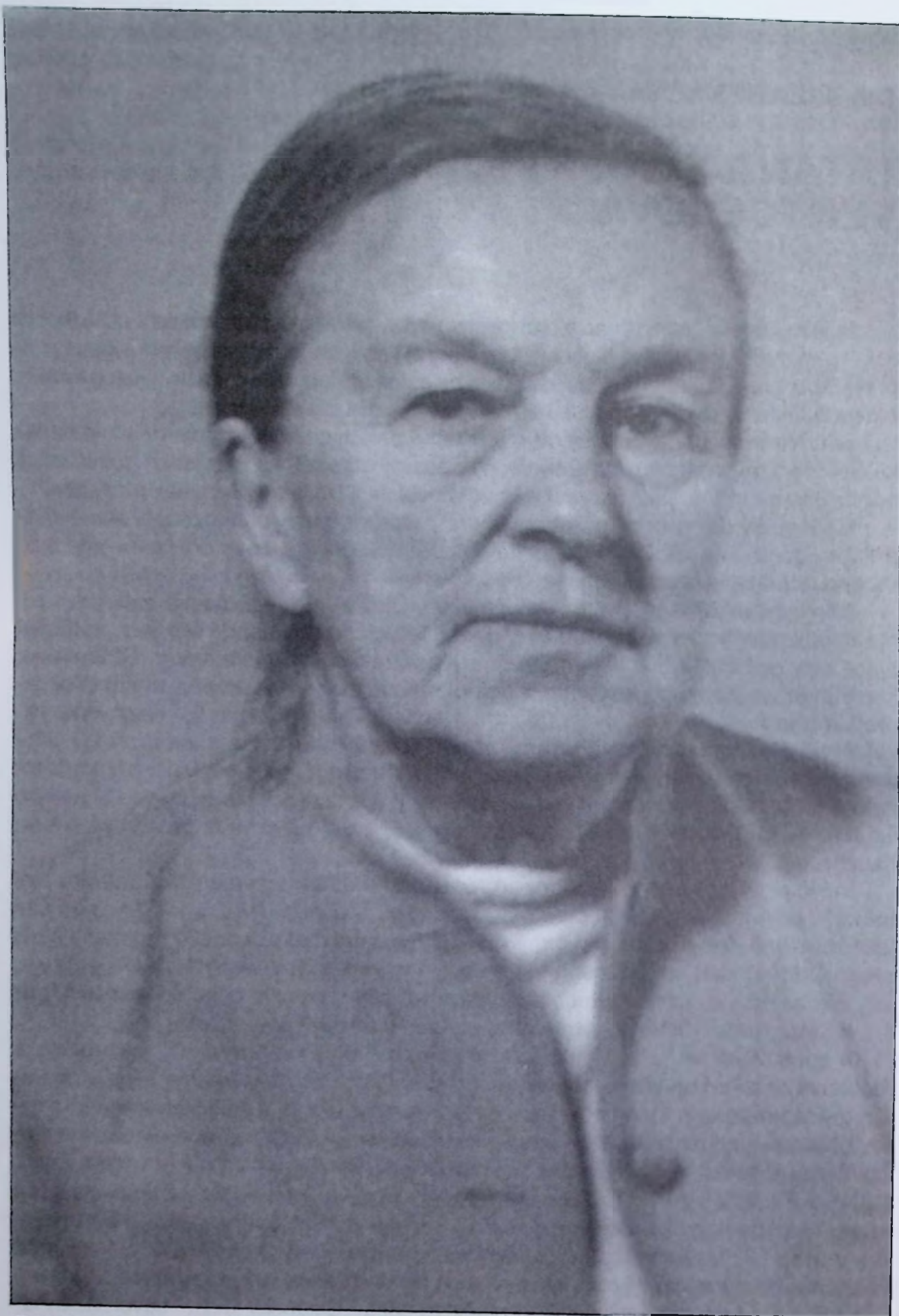
V roce 1929 ukončila studium na Moskevské státní univerzitě na katedře literatury. Jedním z jejích profesorů byl romista M. V. Sergievskij, u kterého se učila také romštině. Sergievskému pomáhala i při sestavování „Cikánsko - ruského slovníku“. Od těch dob se jí romština stala hlavním vědeckým zájmem.

V roce 1931 byla T. Ventcelová vyzvána, aby sestavila učebnici romštiny pro 1. - 4. třídu romských škol, a tohoto úkolu se velmi úspěšně zhostila.

V roce 1934 se T. V. Ventcelová vdala za P. F. Preobraženského, profesora Moskevské státní univerzity, vynikajícího specialistu na antickou historii a etnografii a zakladatele katedry etnografie na této univerzitě. Jedním z úkolů této katedry byla příprava odborníků pro výuku historie a kultury národostních menšin Sovětského svazu. Jako velice erudovaný člověk Preobraženskij pochopitelně zavrhl tzv. „nové učení o jazyce“ akademika N. J. Marra, v důsledku čehož se proti němu rozpoutaly ideologické štvánice. V roce 1937 byl zatčen a v roce 1941 zastřelen.

V roce 1937 byla zatčena i T. Vencelová a jako žena „nepřítele lidu“ téměř rok vězněna v Butyrském vězení. Na svobodě tehdy zůstala jenom její malá dcerka.

Ještě před válkou napsala T. Ventcelová knihu „Cikánský jazyk - severoruský dialekt“, která měla také do jisté míry pohnutou historii. Začali ji tisknout v Leningradě

T. V. Ventcelová

v Akademickém nakladatelství, ale v době blokády se celý náklad ztratil. Zachránil se jen jeden jediný exemplář! Kniha byla tedy vydána až v roce 1964 v edici „Jazyky národů Asie a Afriky“. V téže edici vyšla pak v roce 1983 i její anglická veze a v roce 1988 vydalo lipské nakladatelství VEB její rozšířenou a přepracovanou verzi v němčině - „Die Zigeunersprache - Nordrussischer Dialekt“ (viz rubriku *Recenze - anotace*).

Po válce, kdy byla evakuována do Gorkovské oblasti, se T. Ventcelová vrátila zpět do Moskvy. Zde dostala místo hlavního odborného redaktora ve Vydavatelství cizojazyčných slovníků a připravila k vydání celou řadu slovníků, mezi jinými i slovník česko - ruský. Od roku 1950 až do odchodu do důchodu pracovala jako hlavní odborná redaktorka ve vydavatelství Sovětská encyklopedie. Redigovala stati z oblasti lingvistiky pro Velkou a Malou sovětskou encyklopedii i pro řadu speciálních encyklopedických slovníků. Spolupracovali s ní i tak slavní vědci, jako akademici V. V. Vinogradov a B. A. Serebrenokov a profesori P. S. Kuzněcov a A. A. Reformat-skij. Z francouzštiny překládala práce o obecné jazykovědě. Je autorkou všech encyklopedických statí o Romech a jejich jazyce.

Ať T. Ventcelová pracovala kdekoli, jejím hlavním životním zájmem zůstávala romština. Dostat se k zaměstnání, kde by se tímto jazykem mohla intenzivně zabývat, však nebylo možné.

Po válce - po zavedení tzv. „cestovního režimu“ - se v SSSR situace pro Romy velmi zhoršila. Ti, kteří nechtěli přejít k usedlému způsobu života, zkrátka tomuto režimu překáželi. A tak se „nahoře“ řešila otázka, co s nimi. Při této příležitosti se Ú KSSS obrátilo na Ventcelovou s žádostí o vypracování zprávy o životě a situaci Romů v SSSR a Ventcelová do této informace, kterou pro ÚV psala, vložila celou svou duši. Chodila osobně za představiteli tehdejší moci a pokoušela se jim objasnit osobitou historii a kulturní tradice romského národa.

Po celý život udržovala těsné kontakty s představiteli romské odborné i tvůrčí inteligence v Moskvě. Romští básníci a spisovatelé jí přinášeli k pročení a k posouzení své rukopisy, začínající autoři, jako V. Sanarov, T. Kantja, A. Belugin, I. Andronnikova, N. Demeter a další, u ní doslova „vychodili“ školu. Celou řadu odborných statí napsala spolu s romistou Čerenkovem. Její dům byl vždy Romům otevřen a dostalo se jim v něm vždy laskavého přijetí. Navštěvoval ji např. vedoucí romského souboru N. Kručinin, vedoucí souboru Džang N. Eredenko, romský básník N. Pankov, herec divadla ROMEN I. Rom - Lebeděv, známý interpret cikánských písní N. Sličenko a mnozí další. Diskutovala s nimi o otázkách romské kultury a romských tradic, o romské historii i jazyce.

Jednou mě T. Ventcelová pozvala na návštěvu do jednoho zajímavého romského domu. Pozvání jsem s radostí přijala. Dorazily jsme do starého rodinného domku v jedné z příčných uliček Arbatu. Po zazvonění se ve dveřích objevil starší prošedivělý elegantní muž, přívětivě nás pozdravil a pozval dál. Když jsem vstoupila, vykřikla jsem překvapením: Ocitla jsem se v místnosti, jejíž stěny byly ověšeny portréty romských krasavic, které se provdaly za slavné ruské dvořany, knížata a hrabata. Majitel této zajímavé sbírky N. Kručinin nám pak při večeři vyprávěl o životě některých z nich, o své známosti s F. I. Šaljapinem, o zvycích a mravech v romském táboře i o tom, jak důležitou roli v historii ruské romance sehrály právě romské písně a romské zpěvačky. Dodnes na tento překrásný večer, který jsem díky T. Ventcelové prožila, nemohu zapomenout.

Vzpomínám také často na její vyprávění o kultuře a tradičních řemeslech Romů. Pro všechno, co bylo v životě Romů pro ostatní zvláštní a nepochopitelné, měla vždy přesvědčivé vysvětlení. Když jednou vyvstal spor o tom, nakolik lze důvěřovat hádání z ruky a různým praktikám předpovídání budoucnosti, zvážněla a řekla, že mezi mnoha podvodníky, kteří se tím zabývají, se i v dnešní době najdou jednotlivci, kteří toto umění skutečně ovládají.

T. Ventcelová udržovala těsné kontakty i s řadou indologů - lingvistů, především s V. M. Beskrovným, specialistou na hindštinu, a s největším leningradským indologem G. A. Zografem, který pracoval v oblasti typologie nových indoarijských jazyků.

Přes veškeré své úspěchy na vědeckém poli zůstala T. Ventcelová i na konci své kariéry velmi skromná. Když se konečně změnila situace a bylo jí navrženo, aby obhájila svou disertační práci z romštiny, rozhodně to odmítla. Nechtěla, aby její jméno figurovalo ve „Slovníku sovětských badatelů - orientalistů“. Společenské změny proběhly bohužel již příliš pozdě na to, aby mohla přijmout pozvání na zahraniční cesty. Zemřela ve vysokém stáří 7. března 1990. Svou vzácnou knihovnu věnovala Ústavu orientalistiky Ruské akademie věd v Petrohradě (kde je také knihovna Beskrovného), neboť chtěla, aby romistické knihy byly shromážděny na jednom místě.

T. Ventcelová po sobě zanechala významné dílo v oblasti romistiky. Bylo by jen třeba, aby tomuto jejímu oblíbenému oboru bylo v budoucnosti věnováno více pozornosti.

Na závěr bych chtěla vyslovit poděkování N. P. Preobraženské, dceři T. Ventcelové, za laskavé poskytnutí cenných údajů o životě a díle své matky.

Přeložila V. Kamenická

RÉSUMÉ

Tatiana Ventcel

Madame Elizarenko raconte ici la vie de Tatiana Ventcel, une femme hors du commun. Celle-ci, malgré les difficultés qu'elle a pu rencontrer, n'a eu de cesse que de se consacrer à l'étude de la culture rom en Russie. Elle épousa, en 34, le célèbre ethnographe Preobraženski, qui de son côté s'était spécialisé dans l'étude de l'histoire et des cultures des populations minoritaires d'Union soviétique. Celui-ci fut envoyé en camps en 37, où sa femme dut rapidement le retrouver, mais, contrairement à son mari, elle y survécut.

Outre l'évocation de ses souvenirs personnels, T. Elizarenko retrace la carrière de romologue que son amie débuta par hasard dans les années 20. Elle étudiait alors la littérature à l'Université de Moscou lorsque M. V. Sergulevski (qui lui enseignait le rom) lui proposa d'aider à constituer un dictionnaire "rom-russe". Au début des années 30, bien qu'elle fût professeur de russe à l'institut pédagogique de Moscou, Tatiana Ventsel commença à se consacrer à la culture rom - qu'il s'agisse de son étude ou d'un travail plus pra-

tique, tel la rédaction d'un manuel de rom destiné aux écoles primaires non russes. Quels que fussent ses efforts, elle dût toujours concilier ses recherches en romistique avec d'autres travaux, car l'étude du rom ne fut jamais considéré comme une matière universitaire à part entière. Néanmoins ses recherches furent toujours approfondies et - malgré les années - présentent aujourd'hui encore beaucoup d'intérêt.

A la veille de la guerre, elle acheva un livre sur la langue tsigane (le dialecte du Nord de la Russie). Les éditions académiques de Leningrad commencèrent à le publier. Mais la guerre les arrêta et il faillit anéantir l'ensemble des travaux de Tatiana Ventcel. En effet, un seul exemplaire a pu survivre au blocus de Leningrad. Il fut réédité en 1964 dans la série des "Langues des peuples d'Afrique et d'Asie", traduit en anglais pour les mêmes éditions en 63, puis remis à jour et réédité en allemand en 1988.

Après la guerre, Tatiana Ventcel fut nommée rédacteur scientifique en chef aux éditions des dictionnaires étrangers et nationaux. Là, comme à son habitude, elle se consacra à de nombreux travaux concernant diverses langues et cultures, mais sa plus grande attention continuait de se con-

centrer autour des questions tsiganes. Ce n'est d'ailleurs pas un hasard si les autorités soviétiques s'adressèrent à elle, alors qu'elles cherchaient une solution pour adapter les populations tsiganes trop résistantes au régime soviétique.

Tatiana Ventcel avait une explication scientifique pour toutes les questions sur la culture ou les traditions artisanales roms. Mais loin d'avoir un esprit scientifique obtus, elle soutenait, que la bonne aventure n'était pas le simple fait de nombreux charlatans, mais aussi de quelques personnes, plus rares, qui avaient su jusqu'à aujourd'hui conserver cet art de la divination, et se référaient toujours à des textes anciens. Sa connaissance du monde rom n'était certes pas seulement académique, mais faite encore de nombreux échanges et rencontres humains. L'auteur se souvient de la maison de Tatiana Ventcel où l'on avait l'habitude de rencontrer l'élite intellectuelle et artistique rom de Moscou. De jeunes écrivains venaient lui demander des conseils ou des critiques, des acteurs, des

chanteurs, des chercheurs se croisaient chez elle. D'autres fois, elle rendait visite à des personnalités originales de ce monde tsigane. C'est ainsi que l'auteur découvrit un beau jour la maison de Kroutchinine non loin de l'Arbat, qui abritait les images anciennes et souvenirs de cet univers, de ses liens plus ou moins romantiques avec la culture russe.

Tatiana Ventcel entretenait également d'étroites et amicales relations avec des indologues. Elle était proche de Zograf entre autre, un grand indologue qui enrichit son étude des langues indo-aryennes de références à celle des Roms. Par ses activités, ses recherches et ses amitiés, Tatiana Ventcel sut rapprocher les études romistiques de la sphère beaucoup plus large des langues modernes indo-aryennes. Et malgré ces qualités de caractère que l'auteur lui connaissait, ou malgré l'importance de ses travaux, elle resta toujours modeste, évitant autant que possible les solennités.

S. Cirac

Jan ČERVENKA

PROBLEMATIKA PÍSEMNÉ PODOBY SLOVENSKÉ ROMŠTINY

(Abstrakt diplomní práce)

Ve své diplomní práci, kterou jsem obhájil v září 1996, se zabývám písemnou podobou slovenské romštiny. V první části diskutuji sám pojem *slovenská romština*, který není vhodný, ale zatím nebyl nahrazen lepším, a podávám krátkou historii problematiky. Část je doplněna stručným přehledem způsobů zápisu romštiny ve světě i u nás.

Druhá část konfrontuje dosavadní pravidla s praxí. Do reprezentativního korpusu (po třech ročnících týdeníků *Romano lil* a *Romano kurko*, tři měsíčníky, čtvrtletník a několik neperiodických publikací) jsem nepočetl texty, které přímo edičně připravovala Milena Hübschmannová a její blízcí spolupracovníci, protože mi šlo o „vlastní život“ psané romštiny, o texty redigované uživateli, nikoli autory pravidel. Korpus sleduji podle jednotlivých pravopisných i jazykových jevů a zaznamenávám odchylky od pravidel, sporné zápisy i jevy, jež odkazují k nějaké významné problematice.

Těžištěm práce je část třetí, ve které s využitím zmíněné analýzy rozebírám a diskutuji jednotlivé aspekty písemné podoby slovenské romštiny. Docházím k následujícím závěrům:

1. PRAVOPIS

1.1. Typologie pravopisu

1.1.1. Písmo: Pro slovenskou romštinu je nejvhodnější dosavadní písmo, tedy latinská abeceda.

1.1.2. Vlastní pravopis: Pro slovenskou romštinu je typově nejvýhodnější současný fonologicko - morfologický pravopis se zápisem citátů v původním pravopise. Interdialektní prvky (např. zápis *kerďom*, *džanel*, označující jak dialektní typy *kerdžom*, *džanel*, tak *kerďom*, *d'anel*) řeším na jiném místě.

1.1.3. Problematika přejímek a citátů: Slovenská romština používá kromě přejímek, zapisovaných romsky, i citátová slova a spojení, která se píší původním pravopisem. Hranici je nutno poněkud zpřesnit, a to:

1) jazykově: ohebná slova s morfologickými náležitostmi považujeme za přejímky, ostatní za citáty. Z neohebných slov bychom se měli snažit vyčlenit mezi citáty pouze výrazy s výrazně neromskou podobou (tato oblast by měla být předmětem zvláštního výzkumu, který přesahuje možnosti mé práce).

2) graficky: navrhuji oblast přejímek, tedy i oblast jiného pravopisu, označovat jiným typem písma, nejlépe *kurzivou*. (V kurzivních textech naopak písmem standardním nebo proloženým.)

Problematika vlastních jmen přesahuje rámec celého pravopisného dílu, nechávám ji tedy prozatím stranou.

1.2. Segmentace

1.2.1. Předložky a výpustky: 1) Je třeba poopravit popis předložek. Přibývá zakončení *-a* (*kija*, reg. *pala*) a ruší se varianta *bije*. To je však pouze má hypotéza a je třeba exaktně prozkoumat celý systém předložek (na další výzkum odkazují hlavně potenciální variantu *bija*). Dosavadní situace pravopisu předložek se členem se zpřesněním popisu ještě více komplikuje.

2) Ve slovenské romštině by se měla psát jakákoli předložka se základním tvarem člene dohromady (samozřejmě včetně stažených tvarů typu *andro* jako dosud).

3) Výpustky ve všech ostatních případech (tedy včetně typu *andr`oda*) je nutno označovat dle stávající kodifikace apostrofem.

1.2.2. Zápornky: Zápornky *na* a *ma* před slovesy by se měly chápat jako záporové předpony, a psát tudíž se slovesem dohromady.

1.2.3. Univerbizace: Zásada je přehledná, ale klade nároky na uživatele svým přesahem do syntaxe a stylistiky, možností či nutností výběru ze dvou tvarů. V případných podrobnějších pravidlech by stálo za to rozšířit tuto pasáž směrem k taxativitě.

1.3. Označování hlásek písmeny

1.3.1. Označování měkkosti: Je nutné důsledné dodržování pravidel o měkkění. (Oblasti vlastních jmen a dialektních variant, kterých se tento jev také týká, jsou ovšem probírány ve třetím díle této části.)

1.3.2. Označování kvantity: Kvantita je v pravidlech řešena přesně, nevyžaduje diskuzi (kromě již zmíněných vlastních jmen).

1.3.3. Označování znělosti: Je třeba drobně zpřesnit výklad znělosti a z popisu vyřadit slovo *avka* a jeho varianty. Navrhuji dvě možnosti řešení: kodifikovat typ *avka* jako výjimku z fonologičnosti zápisu nebo psát *afka*, respektive *afka/auka* jako některé jiné dialektizmy. Přejímky - včetně všech přejatých předpon - navrhuji rovněž psát foneticky, resp. fonologicky. (Vlastní jména jsem zatím nerozebíral.)

1.3.4. Zápis skupiny *i(j)+samohláska*: Shromáždil jsem argumenty pro zápis *i + samohláska* i pro zápis *ij + samohláska*. Vyzývám k diskuzi, aniž bych předem zaujal stanovisko.

1.3.5. Spřežky: Všechny existující spřežky romskému pravopisu vyhovují nejlépe.

1.4. Psaní velkých písmen

Romský pravopis logicky přejal hlavní zásady pro psaní velkých písmen z okolních neromských jazyků. (Konkrétní řešení u vlastních jmen bude obsahovat příslušný oddíl.)

2. VLASTNÍ JAZYKOVÉ JEVY: PŘEJÍMÁNÍ, KALKY, NEOLOGIZMY

Přejímky je vhodné nadále podle možnosti nahrazovat původnějšími variantami, slovy z jiných romských jazyků a neologizmy, je ovšem vždy třeba pamatovat na srozumitelnost. Pro přechodné období je vhodná dosavadní praxe paralelního uvádění ekvivalentů pro taková nezvyklá slova. Je třeba se zamyslet nad původem přejímky: v tomto dílu se zamýšlím nad problematikou vztahu čeština - slovenština - slovenské dialekty a upozorňuji na zbytečnost nahrazování internacionalizmů. Neologizmy prakticky neprobírám, odkazují na monografickou diplomní práci I. Kultové.

3. JEVY POMEZNÍ

3.1. Přejímání vlastních jmen

3.1.1. Vlastní jména osob: Úřední jména, *gadžikane nava*, se jen málo slučují se strukturou a tradicí romštiny. Hlavně v textech publicistických je ale jejich používání nezbytné, a je žádoucí zachovávat jejich kodifikovanou podobu. Podporuji rozvinutí tendence, která už v romštině existuje: jednou prezentovat v co nejpresnější podobě úřední jméno a dále osobu nazývat jednoslovně. Uvádím konkrétní postupy. Podoba vlastních jmen osob vylučuje možnost dělení na přejímky a citáty. Velká písmena se v dosavadní praxi píší vhodně.

3.1.2. Vlastní jména zeměpisná: Ze zeměpisných jmen probírám především názvy obcí, měst a zemí. Problematika je obdobná jako u jmen osob, ovšem chybějí tu apoziční spojení a výrazně méně se vyskytují jiné pády než nominativ, což významně usnadňuje situaci.

3.1.3. Jména institucí: V názvech institucí se výrazně střetává původní podoba se strukturou romštiny, ovšem protože jsou názvy složeny z obecných slov, je výhodné aplikovat pravidlo o pravopisu přejímek a citátů. Není nutné odstraňovat internacionalizmy, citát může někdy být výhodnější než přejímka či neologizmus. Synonyma jsou vítána. Psaní velkých písmen je vlivem nepřehlednosti v majoritních jazycích velmi komplikované.

3.2. Dialektní varianty

Skutečný rozbor musí počkat až na důkladnější dialektologický výzkum a ankety mezi romskými uživateli. Obecně je třeba dbát na srozumitelnost. Detailně jsem rozebíral pouze interdialektní prvky v pravidlech, a to modelově na nejvýraznější hláskové variantě *d'/dž*. Shromáždil jsem argumenty pro i proti a předběžně se přikláním spíše k připuštění variant typu *kerdžom* i *d'anel* do pravopisu.

3.3. Syntax a interpunkce

Syntax se v psané romštině vyvíjí z mluvené řeči poněkud obdobně jako kdysi v typologicky blízké češtině. Je třeba důkladně analyzovat syntax mluvené i psané romštiny, modifikovat dle toho česká interpunkční pravidla, a hlavně je uvést do praxe, protože interpunkce za vývojem syntaxe zaostává.

* * *

Z uvedeného přehledu vyplývá, že nejzávažnějšími novinkami, které navrhuji, je řešení rozdílu přejímka/citát a změny segmentace (psaní předložek se členem a zápok se slovesem dohromady). O segmentaci jsem referoval na III. mezinárodní romistické konferenci v prosinci 1996 (viz Informace), na tomto místě předkládám pododdíl týkající se přejímek a citátů:

1.1.3. PROBLEMATIKA PŘEJÍMEK A CITÁTŮ

§1: Situace

S touto problematikou se setkal snad každý, kdo přišel do styku s romštinou. V písemném jazyce na ni nenaráží jen novinář píšící o nejrůznějších institucích, nýbrž všichni, kdo přepisují reálně mluvenou řeč (např. memoráty, tedy žánr, který lze v tomto smyslu jen omezeně redigovat). Kromě citátů v pravém slova smyslu slyšíme citátová pojmenování, plynulé přechody z romštiny do slovenštiny či češtiny a zpět, ale třeba i přejímky bez kompletních morfologických náležitostí. Vedle toho samozřejmě přejímky řádné.

Pozn.: Poněkud emocionální zabarvení úvodu jsem si dovolil ze dvou důvodů:

1) Byla to právě tato problematika, která mě při přepisování memorátů přivedla na téma diplomní práce.

2) Řešení, které mě v průběhu práce napadlo, je jednou z mála závažnějších novin, které ve své práci hodlám navrhnout.

Pravidla řeší jev jednoduše: „Citujeme-li v romštině české slovo, název nebo širší slovní útvar neopatřené romskými koncovkami, užíváme český pravopis: *miro dad chudňa vyznamenání za vynikající práci.*“

Aplikujme toto pravidlo na výše popsany stav: Dochází jednak k častému střídání písemného kódu, i několikrát v rámci věty, a jednak narazíme na problém vymezení citátového slova od přejímky, které je pro výběr kódu určující.

§2: Vymezení jazykové

V případě ohebných slov lze skutečně řádnou přejímku vymezit morfologicky. Jen stručně uvedu přehled přejímacích morfů:

SUBSTANTIVA: sg.masc. *-is-*, *-os-*, *-us-*, *-as-* (vok. *-ina*, *-ona*, *-a*, *-u*), pl. *-a*, *-i* (ost. pády *0-*) sg.fem. *-a-* (vok. *-o*), pl. *-i* (ost. pády *0-*). Deminutivní sufixy: sg.masc. *-cis-* (vok. *-cina*), pl. *-ci* (ost. *-c + 0-*), sg.fem. *-ica-* (vok. *-ico*), pl. *-ici* (ost. *-ic + 0-*). V případech, kde je v romštině na místě, musí také předcházet člen.

ADJEKTIVA APOD. (např. řadové číslovky): pro oba rody: sg. *-o* (nepř. pády *-on-*), pl. *-a* (nepř. *-on-*)

SLOVESA: *-in-*, *-isar-*, *-isal-* (*-asal-*). Sloveso citátové bývá od přejatého většinou jasně odlišitelné. (U přejatých participií je možná též koncovka *-imen*.)

Různá spojení takovýchto řádných přejímek s nedokonalými by měla být v písemné romštině nahrazena vhodnějším spojením (ovšem ne vždy je možnost do jazyka takto zasahovat), nebo by se měl střídat pravopis uprostřed spojení. (Těžké je zařadit zažité hybridní spojení *del rozvod*, které však kromě poslední hlásky pravopisné problémy neskýtá, je zažito i písemně a je ojedinělé.)

Pestrou problematiku otevírá přejímání vlastních jmen. Je to oblast specifická, zasahující mimo rámec tohoto typologického oddílu, dokonce mimo rámec celého pravopisného dílu, proto ji prozatím ponecháme stranou.

V rámci slov neohebných se řádné přejímky vymezují těžko. V ediční praxi záleží většinou pouze na míře zažitosti, což je kritérium poněkud subjektivní. Vzhledem k paralele nejrůzněji zakončených přejímek jako *igen*, *fest*, *tiš*, a hlavně v zájmu co nejmenšího střídání kódů bych navrhoval pojímat co nejvíce přejatých neohebných slov a ustrnulých spojení (třeba i citoslovečné *Paňinkomarija*) jako přejímky řádné a pravopisně je poromšřovat. Diskutovat lze například o vysloveně česky či slovensky zakončených příslovcích. Definitivní vyřešení tohoto problému by nejspíše předpokládalo daleko širší a hlubší analýzu nejen existujícího stavu, ale i možností.

§3: Vymezení grafické

V předchozích odstavcích jsem se snažil upřesnit existující zásady používání dvojího kódu. Výsledný stav však stále není uspokojivý. Text není pro čtenáře příliš přehledný. Vzhledem k určité podobnosti českého, slovenského a romského pravopisu může docházet k interferencím, například při zápisu měkkosti (viz oddíl 1.2. ve druhé části). Některé pisatele svádí psaní citátů pravopisem majority k tomu, že tak zapisují i řádné přejímky, které znějí v originále obdobně (srv. oddíl 1.2. druhé části: *Čechy*, *bobalky*, *vychodno*, *výboris*, *Nemci*, *Európa*, *kamarádky*, a mnoho dalších).

U některých autorů je zřetelně vidět snaha cizorodé prvky v textu nějak vyčlenit, většinou uvozovkami (srv. oddíl 4.2.2. druhé části: „*zákony*“, „*predstavinel*“, „*veci*“, „*avri sikhado*“, „*volby*“, „*příprava programu*“). Toto vyčleňování samozřejmě leckdy hyperkorektně postihne i kalk (citovaný případ „*avri sikhado*“ je ovšem sporný, je možné, že pisatelka uvozovkami citovala nebo ironizovala názor personálního úředníka) nebo slovo řádně přejaté a romsky zapsané. Také se citáty nevyčleňují systematicky (v článku o parlamentu se v blízkém sousedství tvaru „*příprava programu*“ vyskytuje bez uvozovek *jednání Pléna*). Avšak tendence vyčleňovat neromsky znějící výrazy je patrná. Při přepisování memorátů a rozhovorů jsem měl podobné pocity.

Jakési systematické vyčlenění citátů by vyhovělo zmíněným tendencím a zpřehlednilo text: Čtenář by vždy měl jasný signál, že se přechází do citátového pravopisu. Romština (včetně poromšřěných přejímek) by opticky vystoupila a odlišila se jak od jazyků cizích (např. v memorátech z války jsou citováni Rusové i Němci, v historických textech B.Daniela německé a latinské prameny), tak od jazyků majoritních, od kterých se snaží emancipovat. Systematické vydělování by pisatelům a redaktorům působilo potíže při rozpoznávání přejímky od citátu (viz výše), na druhé straně by je vědomě či podvědomě vedlo k úvahám o jazyce, k poznávání jeho systému a k užívání romštějších tvarů, které se nemusí graficky odlišovat. Také by se možná upevnil pravopis přejímek: neodlišené by se psalo co nejromštěji a odlišené česky či slovensky. I když by hlavně zpočátku byly vý-

razy do těchto dvou skupin zařazovány chybně, dvojí kód bez kompromisů a variací, které neodpovídají pravopisu žádnému, by se mohl zafixovat snadněji.

Jak tedy citátová slova a spojení od ostatního textu oddělovat? Používané uvozovky příliš vhodné nejsou. Citáty by blokovaly důležité interpunkční znaménko, využívané například na označení přímé řeči (a to romské i jinojazyčné) nebo k modifikaci stylistické (viz rozbor tvaru „*avri sikhado*“). Navíc by při vyšší frekvenci citátů mohly uvozovky text opticky spíše znepřehlednit. Nejběžnější textové editory na PC (české podoby T602-verze 3.00 /dále jen T602/, WordPerfect-verze 5.1 /dále jen WP/) pak vůbec neobsahují české dolní uvozovky, které citovaný text oddělují ze předu (anglická praxe je psát obojí uvozovky nahoře).

Pozn.: Pro romský pravopis to vůbec není irrelevantní. Současná tisková technika (a o tisk jde především) text přepsaný na počítači přímo vyžaduje. Troufám si říci, že jedním z posledních ručně sázených textů v slovenské romštině byl slovník.

Tisk se s nedostatkem tohoto českými pravidly předepsaného znaménka někdy vyrovnává následovně: v pracovní, editorové verzi textu se uvozovaný text označí jinak, třeba změnou typu písma, a grafik potom v dokonalejším, grafickém programu, ve kterém stejně typy písma teprve vybírá, tyto pasáže centrálně označí řádnými českými uvozovkami.

Častá je ovšem také praxe tisku předlohy pro fotosazbu přímo z textového editoru. Hlavně v neziskové oblasti romštiny a romistiky je výhodná svou jednoduchostí, dostupností a nižšími náklady. Proto se také v novinách (Romano kurko), setkáme s českým typem uvozovek, kdežto tiskoviny, jejichž předlohy byly vytvořeny přímo na editoru (celá produkce nakladatelství Romaňi čhib, některé ročníky Gendalosy), používají pouze typ anglický.

Romistická praxe, která obnáší časté přepisování nahrávek, rukopisů a citace romského textu, se děje již převážně na počítači, a to - pokud vím - téměř výhradně v T602. Se zápisy se pracuje a nejsou vždy určeny pro tisk.

To vše jsou důvody, proč tak pečlivě uvažují o podobě textu v textovém editoru.

Dále se na počítači nabízejí šipkové uvozovky: „ před uvozovaným textem a “ za ním. Domnívám se, že používání těchto znaků by přehlednost zvýšilo, ale při vyšší frekvenci ne dostatečně. Dále by blokovalo používání uvozovek v uvozovkách, což může výhledově omezovat syntaktické a stylistické možnosti psané romštiny. Citátové skupiny - jak jsem již vysvětloval - mají nejrůznější povahu a u některých by jakékoli uvozovky působily vzhledem ke své stylistické zabarvenosti nevhodně. (Z mnoha možností vybírám jeden příklad, odpověď na otázku, kolik je respondentce let: „*But. „Šesdesiat osum. Treceho ledna“ mange has.*“) V neposlední řadě by zavedení speciálního znaku „“ pro tak frekventovaný jev v podstatě definitivně vyloučilo používání psacích strojů, což si v současné situaci psané romštiny i romistiky nemůže nikdo dovolit.

Vzhledem ke všem výše uvedeným důvodům navrhuji zavést systematické označování citátových prvků v romštině změnou typu písma, a to přímo jako součást pravopisu. Nejvhodnější se mi pro zápis citátů jeví *kurziva*. Na rozdíl od typů zdůrazňovacích, **tučného písma** nebo písma podtrženého (obdobně též MAJUSKULE), má *kurziva* spíše citační konotace a opticky z textu nevystupuje nadmíru.

V textu psaném kurzivou pak lze recipročně použít písma standardního, čímž se docílí obdobného efektu.

Každý textový editor umožňuje poměrně jednoduché přepínání typu písma: V T602 je to *Alt + 1* z kláves *F1-F9*. WP umožňuje ještě jednodušší přepínání mezi **tučným**, standardním a podtrženým písmem (stačí jediná klávesa), přepínání mezi *kurzivou* a standardem je o 2 úhozy komplikovanější než v T602, lze je však zjednodušit pomocí makra neboli předdefinované posloupnosti příkazů. Ostatně na konkrétním typu písma není zatím nutné příliš trvat. Důležité je, aby se místa citátová, používající jiný pravopis, typem písma odlišila. Na psacím stroji lze odlišení provést např. *p r o l o ž e n í m*. (Při psaní rukou pak kupř. střídáním psacího a tiskacího písma, podtržením apod.)

Stanovisko redakce:

Nemyslíme si, že by bylo dobré, aby kdokoli, kdo romštinu vyučuje nebo jí píše na různých místech, v tisku a podobně, zaváděl změny jejího pravopisu (třeba sebelepší, sebelogičtější) jen tak spontánně, o své vůli. To by bylo velmi nebezpečné, protože by to - zprvu jen nepatrně, ale postupem času třeba i vážně - narušilo písemnou komunikaci.

Změny pravopisu jsou v každém jazyce možné a více či méně běžné. Pro většinu jazyků v Evropě existují určité instituce, které se tím kterým jazykem odborně zabývají a které pak také mají kompetence zavádět případné změny pravopisu. Tyto změny se pak nějakým způsobem veřejně ohlašují, oznamují školám, sdělovacím prostředkům, veřejnosti.

Romština zatím bohužel žádný „Ústav pro jazyk romský“ nemá, nicméně i v tomto případě by se mělo postupovat stejným způsobem.

Můžeme mít například různé výhrady k poslednímu vydání Pravidel českého pravopisu, nicméně ať se nám to líbí, nebo ne, musíme je respektovat. Máme výhrady k psaní „Róm“ „Rómovia“ v slovenštině, nicméně dodržujeme stávající Pravidla slovenského pravopisu.

Je známo, že tzv. „velké“ jazyky (angličtina, francouzština) jsou nejkonzervativnější a k reformám pravopisu přistupují s maximální opatrností. Ne že by tam snad bylo málo odborně fundovaných lingvistů, vědomých si nedokonalostí stávajícího pravopisu, ale hlavně proto, že si uvědomují, že každý zásah do zaužívané ortografické praxe je historicky významný krok, který - přesně v momentu, kdy jsou změny v pravopisu přijaty, oficiálně vyhlášeny a zavedeny do škol - učiní „zastaralými“ veškeré písemnosti zapsané oním jazykem, tj. nejen beletrii, ale i slovníky, encyklopedie apod., a to v přímé úměře k velikosti pravopisných změn.

V žádném případě nejsme odpůrci vhodných pravopisných změn, jen si myslíme, že případné úpravy musí mít nějaký postup.

*Problémem je, že romština se zatím nikdy nevyuchovala ve škole, píšící romští autoři a redaktori tedy užívají pravopis český a slovenský, který ne ve všech aspektech vyhovuje fonetickým a morfologickým zákonitostem romštiny. První pravidla pro psaní tzv. „slovenské“ romštiny vypracovala lingvistická skupina Svazu Cikánů-Romů. Naposledy byla populárním způsobem předložena širší veřejnosti v článku „Hlavné zásady romského pravopisu“ v měsíčníku **Romano nevo lil** č. 88 - 90, Prešov 1993. S odborně předloženými návrhy na některé změny v pravopise je možno se seznámit v diplomové práci Jana Červenky uložené v Muzeu romské kultury v Brně a v Indologickém ústavu FF UK, Celetná 20, Praha 1. Bylo by velice*

prospěšné, kdyby všichni, kdo mají zájem o rozvoj svého jazyka, se seznámili s argumenty pro volbu stávajícího pravopisu i s argumenty pro možné změny a zároveň přednesli vlastní argumenty pro eventuální další alternativu - a pak, po důkladné rozvaze by bylo možné dojít k účelné úpravě romského pravopisu.

Která z romských reprezentací se tohoto úkolu zhostí?

Zuzana JURKOVÁ

K NOTOVÝM ZÁPISŮM ROMSKÝCH PÍSNÍ TYPU „HALGATÓ“

Každý, kdo někdy notoval romské písně, poznal obtíže spojené s notovou transkripcí písní typu *čorikane gila* (*halgató*).

Obtíže mají v zásadě dvojí povahu: Jednak nelze přesně zachytit rytmickou složku, která probíhá ve zvlněné agogice (tuto skutečnost zapisovatel obvykle naznačí výrazem *rubato* apod.), ani složku melodickou, které jsou vlastní glissandové přechody mezi jednotlivými tóny, intonačně nezřetelné nástupy hlavních melodických tónů, ornamentika různého typu apod. Výsledný notový zápis je tak jen velmi nepřesným obrazem zvukové podoby písně. Tato skutečnost je dána tím, že námi běžně používaná evropská notace - jako ostatně jakákoli notace jiná - není schopna zachytit hudební jev komplexně, a zachycuje proto jen ty složky, které jsou příslušnou tradicí považovány za podstatné. V evropské notaci jde konkrétně o matematicky poměrně jednoduchý rytmus a melodické postupy v krocích temperovaného ladění. Pro zvukové jevy, které nebyly vlastní evropské hudbě v období, kdy se konstitovala notace, nemá tato notace adekvátní grafické symboly.¹⁾

Druhý okruh obtíží při zápisu písní typu *čorikane gila* je jiného druhu: Jde o problém spíše koncepční. Lze jej dobře znázornit na dvou způsobech zápisu tohoto písňového typu:

Příklad 1.²⁾

Parlando rubato
♩ = 80

1. hej de, oda halop, činilelo, hej de, kija munge, de, nro kiló-o-ro,
aj de, nro kiló-o, de, nra dake, aj, kod pom ghando glava-a-t.

Oda kalo širikloro

Parlando 1 - cea 66

0-da ka-lo šu-ri-klo ro,
 Ÿidkal mange mro ju-lo ro,
 Ÿidkal, Ÿid-kal, kaj me phe-nau-
 mre ro-meske andre e-ba. hō

1.) Oda kalo širikloro

Ÿidkal mange mro Ÿiloro,
 Ÿidkal, Ÿidkal, kaj me phe-nau-
 mre romeske andre e-ba.

1.) Jěw černý ptaček (= smrb)
 ai odnářu mě srděčko,
 bere ti ho, odnářu, kam mu řeknu-
 měmu muži do kapsy.

2.) Hej, odej, čhaje, mri dajori,
 pre blakiea, jaj (de) bešel,
 tel o blaka, jaj (de) bešel,
 churde a pša, jaj, perkerew.

2.) Hej, tam je, dlvko, má mamieha,
 w okna, jaj, sedí,
 w okna (jaj) sedí,
 hořké slzy jí padají.

Na první pohled jde o velmi rozdílné zápisy. Druhý způsob je častější, první je bezsporně věrnější, více odpovídající zvukové realitě písně.

Ve své podstatě jde o dvě odlišné koncepce přístupu k romské písni. První typ zápisu pojímá píseň jako definitivní výtvar a snaží se o jeho co nejvěrnější zachycení.

Poznámky:

¹⁾ Nejde přirozeně jen o jevy vlastní romské hudbě, ale v podstatě všem mimoevropským tradicím.

²⁾ Viz Holý, D. - Nečas, C.: Žalující píseň, Ústav lidové kultury ve Strážnici, 1993, str. 112

³⁾ Viz Davidová, E. - Žižka, J.: Romane gifa. Praha, ÚKDŽ 1990

ní (ovšem v mezích možností evropské notace - viz výše). Druhý chápe lidovou píseň (a pro typ *čorikane gila* to platí obzvlášť výrazně) jako živý, proměnlivý komplex variant, které se od sebe liší v některých drobných melodických ozdobách atd., a to nejen od interpreta k interpretovi, ale i v jednotlivých slokách téže písně téhož interpreta. Tyto drobné odlišnosti však nezasahují do základního melodického schématu (angl. frame, něm. Gerüst). A právě toto melodické schéma je pomocí notace graficky zachyceno.

Volba toho či onoho typu zápisu tedy svědčí o zapisovatelově chápání lidové písně.

Nabízí se ovšem i jiná možnost notace: taková, která by více odpovídala zvukovému jevu, jenž má být zachycen. Myslitelná je např. nově vytvořená speciální notace, která by obsahovala znaky pro standardní prvky v oblasti rytmu a metra, melodie, tónu, dynamiky... Jinou možností je použití některé ze stávajících speciálních notací. Pozoruhodný je např. návrh amerického etnomuzikologa Mantla Hooda, aplikovatelný pro jakýkoli hudební jev. Tato univerzální etnomuzikologická notace je tvořena třemi zápisovými pásmi: pásmem získaným pomocí melogramu (zachycení melodického průběhu v absolutních výškových i časových parametrech, včetně spektrální analýzy, a zaznamenání i dynamiky v dB), pásmem evropské notace, která pomáhá orientaci na první pohled (ale zároveň odhaluje vlastní nedostatečnost) a pásmem textovým, resp. uvádějícím značky tradiční notace.⁴⁾

Oba právě uvedené návrhy však narážejí na konzervativismus odborné veřejnosti etnomuzikologické i jiné: Jestliže se prakticky neujal více než 20 let starý návrh Hoodův⁵⁾ (podle mého soudu poměrně jednoduchý, a přitom efektivní), pravděpodobnost přijetí zcela nové, speciální notace pro romskou hudbu je velmi hypotetická.

Zdá se, že zatím nezbývá než přijmout jeden ze dvou způsobů zápisu, jak je představují naše notové příklady: buď zápis „schematický“, který ovšem vypovídá jen málo o zvukové realitě, nebo zápis podrobný, který se však každým novým provedením stává neplatným.

Za rozhodující lze považovat účel zápisu: Jde-li o zápis písně v celém variantovém komplexu (tedy o zápis schématu společného všem variantám dané písně, např. v souvislosti se studiem textu, ale také při soupisu repertoáru toho kterého interpreta), je na místě zápis typu 2.

Jde-li naopak o studium jevů uvnitř písňového komplexu (např. o porovnávání variant) nebo o analýzu konkrétní nahrávky (např. v souvislosti s určitou kolekcí), doporučuji dát si práci s co nejpodrobnějším zápisem, který by měl obsahovat i délku trvání jednotlivých řádek resp. celé sloky, znaménka pro tónové nebo jinak zvláštní projevy (např. dyšnou spodní septimu před finálou apod.). Zápis by měl být v originální poloze. V takovém případě je ovšem nezbytné notovat všechny sloky. Žádná podrobnost není zbytečná: I tak se grafický záznam přibližuje zvukové realitě jen velmi, velmi vzdáleně.

⁴⁾ Viz Hood, Mantle: *The Ethnomusicologist*. Kent 1982, s. 50 n.

⁵⁾ První vydání je z r. 1971.

Ctibor NEČAS

STRÁŽNIČTÍ ROMOVÉ A JEJICH DIVADLO

Před druhou světovou válkou se Romové v Československu dělili na usedlé a kočovné subetnicity. Kočovní žili v Čechách a na převážném území Moravy a Slezska, usedlí měli trvalá bydliště na Slovensku a na jihovýchodní Moravě. Na jihovýchodní Oravě začal usazovací proces romského obyvatelstva v období osvícenského absolutismu a vedl ke vzniku mnoha romských osad, z nichž jedna vyrostla také ve Strážnici.

U kolébky rodu strážnických Romů stál jistý Kýr, který přišel do Stážnice s vojskem a byl ubytován u rolníka Jana Hutí. S jeho dcerou Dorotou žil pak ve volném svazku, z něhož se narodil 29. 1. 1801 Václav Kýr st. Ten žil od svých 17 let s Annou Malíkovou z Brumova a od svých 30 let pak s Kateřinou Polákovou z Holíče. S první družkou měl pět dětí, které se v krátkém rozmezí osmi roků rodily na různých místech strážnického panství, s druhou pak dalších šest dětí, jejichž rodištěm byla Strážnice. Z toho by mohlo vyplývat, že Václav Kýr st. se původně pohyboval se svou rodinou v okolí Strážnice a teprve později přestal bydlet pod širým nebem a postavil si nedaleko Skalické brány mimo strážnickou zástavbu primitivní příbytek.

Většina dospělých dětí Václava Kýra st. z rodiště postupně odcházela do sousedních obcí a ve Strážnici zůstal kromě Kateřiny Polákové s pěti dětmi pouze Václav Kýr ml., který žil zpočátku v konkubinátě s nezjištěnou Romkou a 27. 5. 1846 se oženil s Annou Malíkovou z Kátova. Uzavření toho církevního sňatku se stalo významným mezníkem v procesu sociální adaptace strážnických Kýrů, kteří se začali přizpůsobovat svému stabilnímu společenskému okolí některými rysy sociálního chování a postupně i v jistých oblastech hospodářského života.

Zdrojem obživy jim bylo tradiční kovářství, jehož výrobky nekonkurovaly sortimentu vrchnostenských a cechovních kovářů, nýbrž jej spíše doplňovaly. S ostatními kováři vycházeli tedy strážničtí Romové po dobrém a udržovali s nimi velmi přátelské styky. Výrazem toho byla např. skutečnost, že všem dětem Václava Kýra st., které měl s družkou Kateřinou Polákovou, byli při křtu za kmotry kovářský mistr Josef Tomek ze Strážnice a jeho manželka Eleonora.

Drobné romské kovářství zajišťovalo strážnickým Kýrům existenci málo dostačujícím způsobem, a proto je od samého počátku doplňovaly posluhou u rolníků a nestálou nádenickou prací, za kterou dostávali denní odměnu jako podruzi. Postupem doby kovářství ze zdrojů téměř vymizelo a bylo nahrazeno příležitostnými pracemi a službami. Při sčítání lidu r. 1930 byli ve Strážnici podchyceni už jenom dva kováři, kdežto ostatní živitelé tamních romských rodin byli dělníky a nádeníky.

První domek z nepálených cihel, který měl vlastní popisné číslo, si postavil krátce po svém sňatku Václav Kýr ml. a k jeho příbytku byly později přistavovány i další

domky, které tak daly vzniknout typické romské osadě. Podle statistického lexikonu obcí z r. 1935 se ve Strážnici jednalo o seskupení 20 takových romských domků z nepálených cihel, které byly obílené vápnem a sestávaly zpravidla z jedné malé místnosti, popřípadě i z předsíně nebo kuchyně.

Lidnatost vznikající romské osady ve Strážnici narůstala poměrně rychlým tempem od přelomu století, takže počet obyvatel se tu zvýšil v letech 1901-1941 téměř čtyřikrát (z 30 na 113 osob).

Vzdělanostní úroveň strážnických Kýrů byla ve srovnání s ostatním romským obyvatelstvem poměrně příznivá. Jednotlivé rodiny posílaly své děti takřka pravidelně do školy. Podle statistického dotazníku z 1. 3. 1910 navštěvovaly z deseti školou povinných romských dětí čtyři děti 1. třídu, tři děti 2. třídu, dvě děti 3. třídu a jedno dítě 5. třídu obecné školy a Alžběta, dcera kováře Adama Kýra, chodila dokonce do 2. třídy měšťanské školy ve Strážnici.

Několikrát se zapsali strážničtí Romové i do obecného kulturního povědomí. Nejvýrazněji tomu bylo na sklonku 20. let a počátkem 40. let.

Při první z těchto příležitostí sestavil Josef Kýr slavnou romskou kapelu, s níž vystupoval také na různých regionálních národopisných slavnostech i v brněnském rozhlasovém studiu. Po druhé pak založil s bratrancem Františkem Kýrem divadelní soubor Cikánská omladina, který dosáhl velké obliby nejenom u strážnického obcenstva, ale i ve veřejnosti v širokém okolí.

V souboru působilo celkem jedenáct ochotníků, kteří pocházeli převážně ze Strážnice, ale také ze sousedního Kněždubu. Oba zakladatelé byli současně režiséry a Josef Kýr skládal pro repertoár jakési zpěvohry z romského života. Protektorátní tisk uveřejňoval o hrách souboru pochvalné komentáře a Polední list ještě 24. 4. 1942 napsal: „Hrávají divadla a s velkým úspěchem se rozjíždějí mezi své po kraji. Cikánští ochotníci ze Strážnice, stejně jako kapela Kubíkova z Hrubé Vrbky, jsou ovšem cikánskou pýchou, a kde hrají, stávají se senzací.“

Tato slova byla napsána v době, kdy byly už v plném proudu přípravy na nejbrutálnější řešení romské otázky, během něhož byla většina českých Romů zavražděna do cikánského tábora v Osvětimi II - Brzezince, kde po nepředstavitelném martyriu zahynula.

Ve Strážnici se tehdy - více než kde jinde v českých zemích - vytvořily podmínky k organickému začlenění Romů do struktury majoritní společnosti, a to v hospodářské, společenské i v kulturní oblasti. Přesvědčivým dokladem toho je i divadlo strážnických Romů.

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI

PAMÁTNÍK OBĚTEM CIKÁNSKÉHO TÁBORA V HODONÍNĚ U KUNŠTÁTU

Muzeum romské kultury v Brně ve spolupráci s Obecním úřadem v Hodoníně u Kunštátu chtějí v srpnu letošního roku odhalit památník obětem bývalého cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. Lesní hřbitůvek, jehož hromadné hroby jsou dodnes patrné, ukrývá pozůstatky více jak 200 romských mužů, žen a dětí, kteří nepřežili již tuto první fázi nucené internace; většina jejich příbuzných a spoluvězňů pak skončila svoji životní pouť v cikánském táboře Auschwitz-Birkenau, kam byli nedobrovolní obyvatelé tohoto tábora po několikaměsíčním pobytu transportováni.

Péči obyvatel malé vesničky Hodonín u Kunštátu se lesní hřbitůvek dodnes zachoval - po válce zde byl vztyčen dřevěný kříž s tmovou korunou, později zde byl neznámým autorem (opět nedobrovolným obyvatelem zdejšího tábora - v poválečných letech s jinou převýchovnou funkcí) umístěn přírodní kámen s nápisem „Žalov obětí nacismu“.

V květnu 1995 byl slavnostně odhalen památník obětem obdobného internačního tábora v Letech u Písku, který sloužil k násilné separaci romských rodin žijících v době okupace v Čechách. Po několikaměsíčním utrpení čekal ty, kteří přežili, stejný osud - osvětimský, případně jiný vyhlazovací tábor.

Památník byl vybudován zásluhou státu a s velkou slávou - za účasti prezidenta republiky a dalších předních osobností a za odpovídajícího zájmu masmédií odhalen. Pak jako by se tímto jednorázovým aktem učinilo zadost historii, jako by již nebyli další mrtví pohřbeni v hromadných hrobech nedaleko stejné organizovaného tábora pro Romy z Moravy v Hodoníně u Kunštátu. Osud těch, kteří přežili nelidské podmínky zdejšího pobytu, se pak v konečné fázi spojil s osudem vězňů z Let v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau.

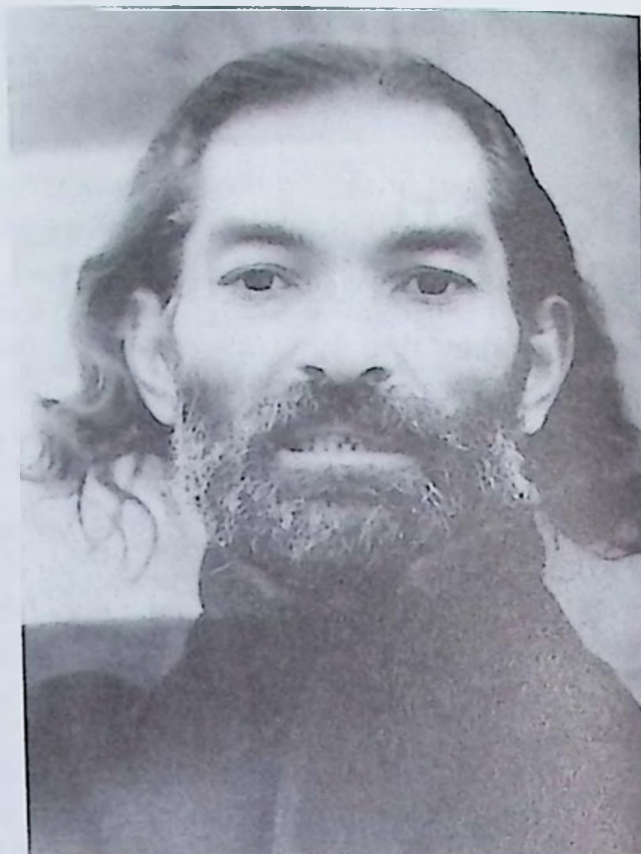
Z konkurzu na výtvarné dílo vyšel vítězně mladý romský výtvarník žijící v Praze Eduard Oláh, kterého velmi silně oslovila jak historická fakta, tak atmosféra autentického prostředí lesního hřbitůvku a bývalého tábora s částečně zachovanými dispozicemi některých baráků, které několikrát navštívil. Svoje výtvarné řešení památníku charakterizuje slovy: „Kříž - symbol utrpení, kolo - symbol romství. Nalomené kolo představuje neštěstí, zajetí i bolest a necelistvost.“

Práce na realizaci památníku byly zahájeny a na zvláštní účet Muzea romské kultury je zatím uložena zhruba čtvrtina nutné částky na jeho vybudování, která se nám podařila dosud získat.

Věříme ale, že do 17. srpna tohoto roku, kdy se počítá se slavnostním odhalením památníku, bude potřebná částka 400.000,- Kč na účtu Památník - 7283910267/0100 v Komerční bance Brno-město, s příspěvím veřejnosti shromážděna. I Váš dar může vybudování tohoto památníku napomoci.

Dr. Ilona Lázníčková

Karolína RYVOLOVÁ
foto: Adéla LÁBUSOVÁ
EDUARD OLÁH
- SOCHAŘ A KAMENÍK

Pražská Kampa je už po řadu let místem, kde se lidé setkávají, aby si pohovořili o životě, zhodnotili nejnovější avantgardní literaturu, zkritizovali toho kterého malíře, ale především, aby si na zeleném trávníku u mlýna příjemně vyhráli záda na slunci. V přilehlých uličkách vždycky potkáte nějakého známého, takže ani neopuštěnější z opuštěných nemusí při svých toulkách po okolí trpět melancholií. Kampa, stejně jako Malá Strana, má své charakteristické postavičky, bez nichž by postrádala na přitažlivosti a lesku. Naivní děti květin besedují se zhrzenými studenty herectví, pseudointelektuálové rozprávají své teze za souhlasného mručení začínajících spisovatelů, prodavači z Karlova mostu zdarma krásí mladičké básničky a mezi nimi se hbitě proplétá muž a jeho pes... Když mne na podzim roku 1996 Eduard Oláh vedl do zapadlé kavárničky nedaleko mostu, zdálo se, že ho každý zná a on zná každého.

Bohém a švorcák, kameník s temnýma očima a milým úsměvem, člověk, který neukončil základní vzdělání, a přesto proplouvá životem s jistou moudrostí vlastní jeho lidu. Řídí se instinktem a vůlí vyplnit své tužby. Žije sám se svým psem, jen občas poskytne přístřeší potřebnému. Ví, jaké to je, když je člověk v nouzi.

Narodil se 17. 11. 1955 ve Zvoleně. Záhy se s celou rodinou přestěhovali do Roztok u Prahy a odtud potom do České Třebové, kde jeho rodiče žijí dodnes. Matka byla pradlenou a otec řidičem, oba už jsou v penzi. Synově lásce ke kameni nerozumí - raději by ho viděli v „pořádném zaměstnání“.

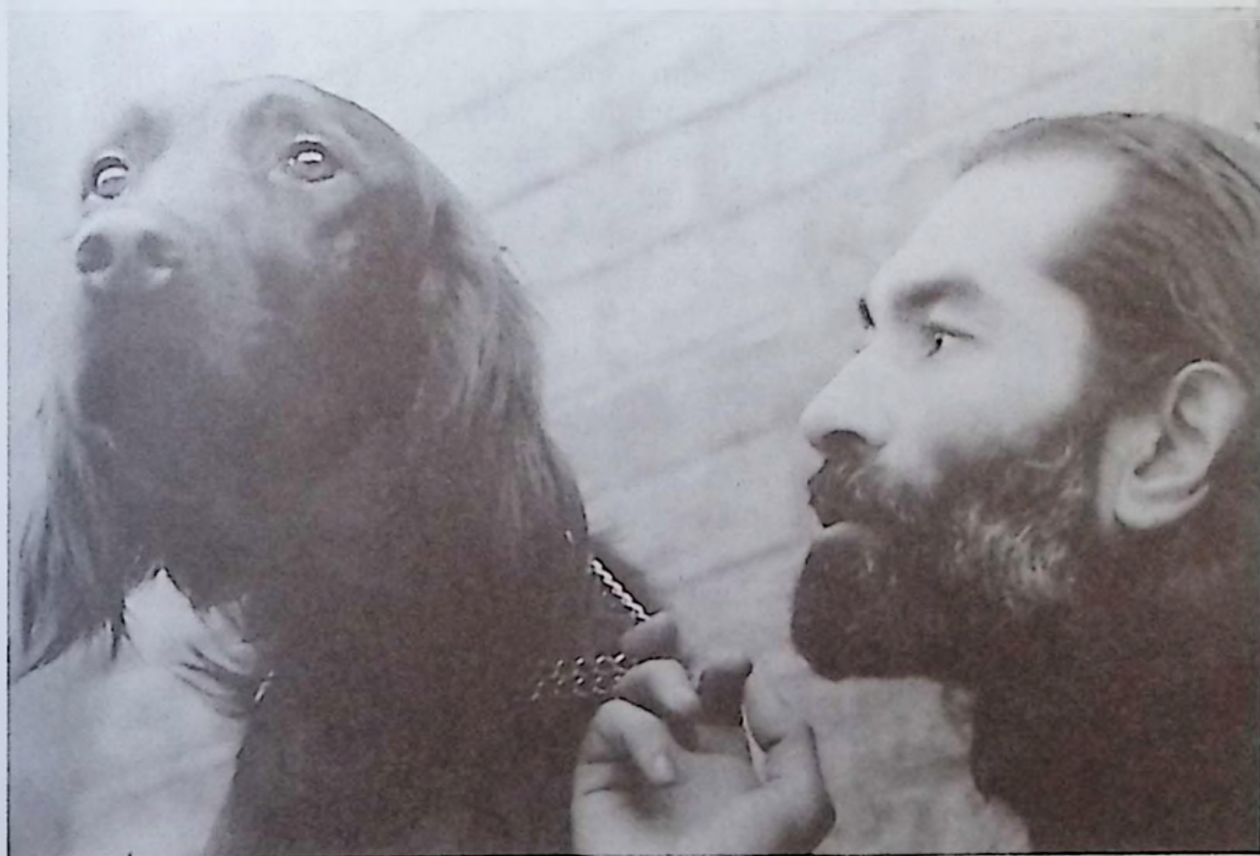
Eduard pochází z pěti sourozenců - původně všichni doma mluvili romsky, dnes však již hovoří směsicí romštiny, slovenštiny a češtiny. Eduard se snaží si svou romštinu uchovat. Je také jediným z dětí, které se vydalo po nejisté dráze umění. Přes zájem o černobílou fotografii se dostal až k filmu - přesněji řečeno - od statického obrázku se jeho vášeň přesunula k obrazu pohyblivému. Jak sám říká, shlédli spoustu „snímků pro náročného diváka“ a dost možná, že odtud pramení jeho mnohdy překvapivé vědomosti. Četba a zšeřelý sál nahradily studium (aneb, jak říká Brouk Pytlík: „Všechno vím, všechno znám, já jsem se totiž narodil v kině.“)

Po vojně se chvíli toulal, dělal horníka a zkoušel všechno možné, až ho vítr zaval do Prahy. Tam začal pracovat na stavbě u Metrostavu. Po práci rád zašel do jedné hospůdky, kde se scházeli kameníci. Když viděl, jak zdatně se jeden z nich staví k pultu, myslel na to, že být kameníkem přece nemůže být tak těžké. A když jednoho dne zabloudil k Trojskému zámečku a viděl mistry při práci, rozhodl se do-

kázat sám sobě, že zvládne všechno, co si zamane. Kameníci ho vzali mezi sebe a při restaurování kostela sv. Jakuba ho učili, jak dělit bloky kamene pomocí klínů a jak z nich vytvářet žebroví a sloupy na opravu. To bylo roku 1984 - práce mu šla pomalu, chyběly zkušenosti, ale i faktické znalosti. Když „zabil“ kámen, jak říkají kameníci tomu, když se kámen rozbije, třeba třítydenní práce přišla vniveč. Měl štěstí, protože parta, do které se dostal, byla v mnohém ohledu výjimečná. Každý měl kromě samotného řemesla ještě jiné zájmy, převážně uměleckého charakteru, takže Eduard měl přístup k novým informacím a podnětům. (A nemělo to být naposledy, kdy se díky přátelům i okolnostem ocitl až v samé blízkosti těch nejelitnějších tvůrčích duchů ze světa gádžů - viz pozdější ateliér s dnes již neexistujícími Tvrdohlavými.) Díky své zarytosti, mezčí povaze i trpělivosti se probil všemi neúspěchy a nakonec i nejtuzší nevěřící Tomáše přešel smích.

Zjistil, že se našel. Peníze ve svém hodnotovém žebříčku posunul o notný kus níže, hlavně když mohl dělat to, co ho naplňovalo. Při práci ztrácí pojem o čase i o nejzákladnějších lidských potřebách, jakými jsou potrava a tekutiny. On sám kontakt s kamenem nazývá meditací, a nahlédne-li jeden večer až na dno poháru, druhý den nevezme nástroj do ruky, protože se necítí „čistý“. Ne, nemluví o rituálech ani o okultismu, a dokonce se ani neodvolává na pravlast Indii a její pojetí čistoty. Promlouvá jako výtvarník, kterému je prožitek ze samého tvoření krásna přednějším než spěch a výdělek. Rys, který budou mít kumštýři všech národností vždy společný.

Až donedávna jsme neměli mnoho možností Eduardovu práci obdivovat na veřejně přístupných místech. Většina děl skončila coby dary u přátel, pár výrobků putovalo do zahraničí (Rakousko, Německo, USA), jiné zůstaly přímo u autora doma nebo jsou nedostupné v opuštěných dílnách. Když před třemi lety sdílel ateliér s již zmíněnými Tvrdohlavými, kde byl v kontaktu s takovými velikány současného českého

ho výtvarnictví, jakým je František Skála, Čestmír Suška nebo Jaroslav Rhona, musel útočiště po pár měsících opustit, protože neměl na zaplacení nájemného. Nabízí se otázka: K čemu je takové umění, které si nevydělá na vlastní realizaci?

Eduard si vypomáhal, jak mohl: Žádná práce není potupná, a jako zedník nebo malíř pokojů alespoň získal prostředky na tolik potřebný materiál. (Za mírnou úplatu mu jej vozili z lomu na Přední Kopanině známí, ale někdy i taxislužba.) Erb v Jilské ulici byl jistě nesmírně příjemnou zakázkou, stejně jako restaurování soch, ale co dál? Konečně se nebesa otevřela a i na Eduarda sestoupilo štěstí v podobě konkurzu na památník romským obětem nacismu v Hodoníně u Kunštátu. Kamení věrný Eduard musel poprvé v životě použít sádku na výrobu modelů, ale ústupek z konzervatismu přinesl své ovoce - zvítězil.

Přestože modelů předložil větší množství, a nutno říci, že úroveň prací byla proměnlivá, stejně jako barvy a tvary výrobků, zůstaly základní motivy zachovány v každém jednom z nich. Je to především symbol hudby, která romský lid provázela po staletí a putovala s nimi i za ostnatý drát, aby jim pomohla překonat nejtěžší okamžiky moderní historie. Atributy hudby v podobě not a houslí jsou opravdu silně zastoupeny. Dále je to motiv ženy, mladé, krásné a nespoutané, jejíž silueta není nepodobná již zmiňovanému hudebnímu nástroji. Co jiného zosobňuje Romy více než stokrát prokleté a znovu z popela se zdvíhající vykladačky osudů a tanečnice? Přesto nejhojnější je však symbol kříže, ať už ho chápeme jako kříž křesťanský nebo kříž v romském pojetí, tj. zbavený neurčité přítomnosti Boha, odrážející smrt, ale i spásu.

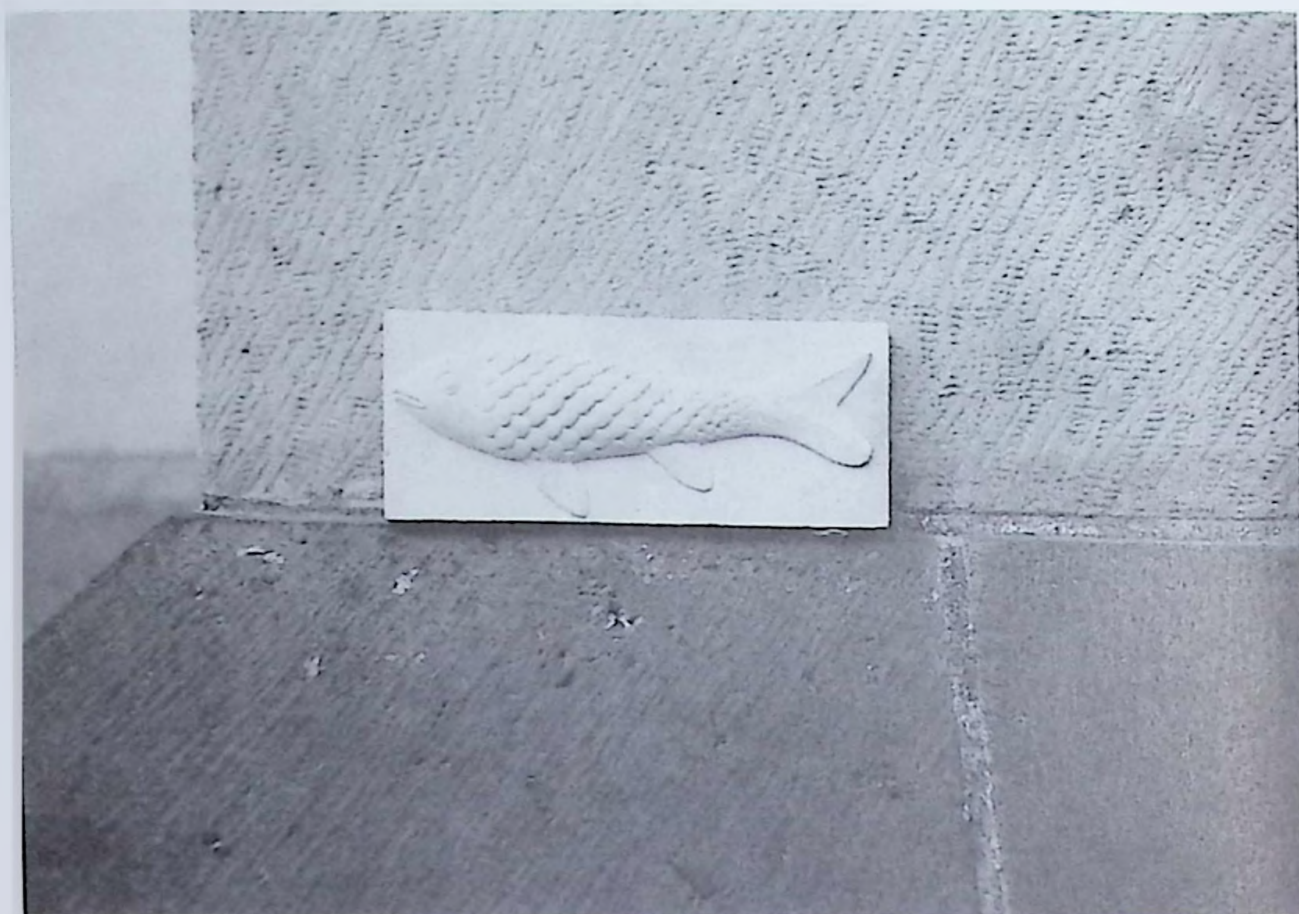
S výroky poroty se ztotožňuji: Model, který vybrala, považuji za dostatečně výmluvný i dobře řemeslně zvládnutý, i když v zájmu objektivit musím přiznat, že jsem práce ostatních uchazečů neměla možnost posoudit. Přesto Eduardovi držím palce. Věřím, že jeho památník si v ničem nezadá s památníkem sochaře Zdeňka Hůly v Letech u Písku.

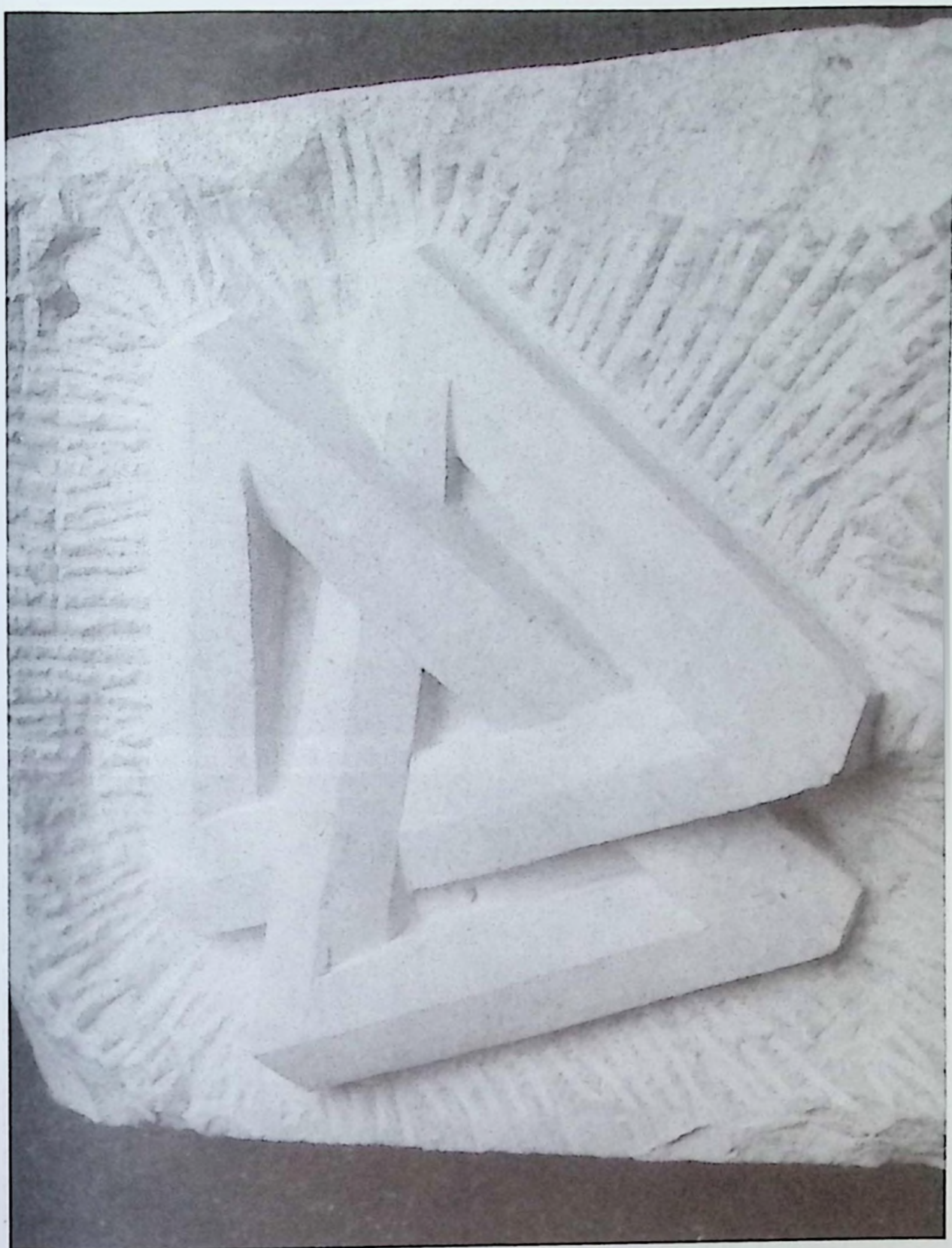
Mám-li se vyjádřit i k ostatním výtvorům zvolenského rodáka, tedy k tomu málu, které se mi poštěstilo uvidět alespoň na fotografiích, jednoznačně dávám přednost jeho práci kamenické před sochařskou. U kamenických děl chybí pro Romy charakteristická zdobnost, takže může vyniknout řemeslná zručnost a (dnes už) i zkušenost. Tam, kde bychom očekávali naivitu romských insitních umělců, nalézáme výrazovou sílu hrubě opracovaného kamene. Proto se i náhrobní deska stává kusem umění - prostota tvarů a čistota provedení daleko předčí lopotnou snahu vytvořit „krásu“ za každou cenu. A nechybí ani křehkost, jak nás jistě přesvědčí dojemná rybička.

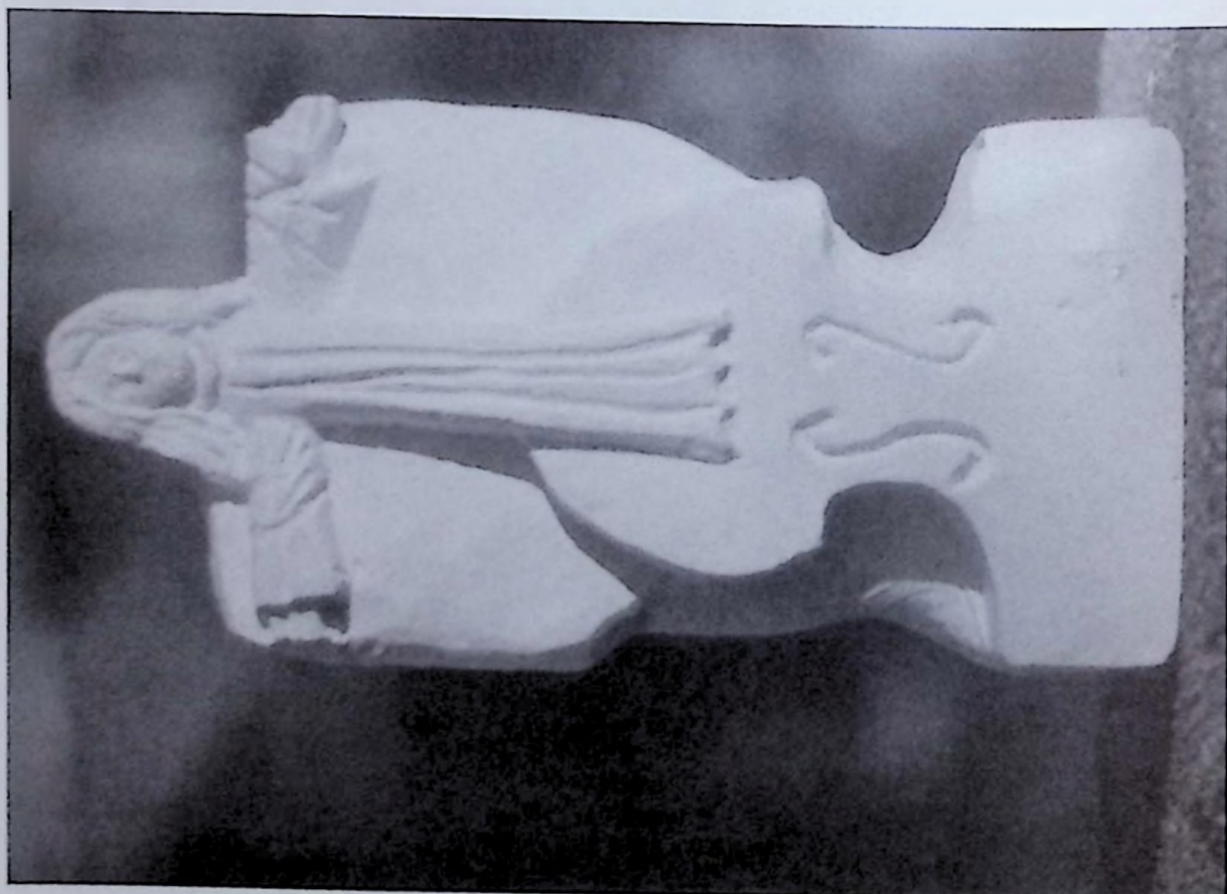
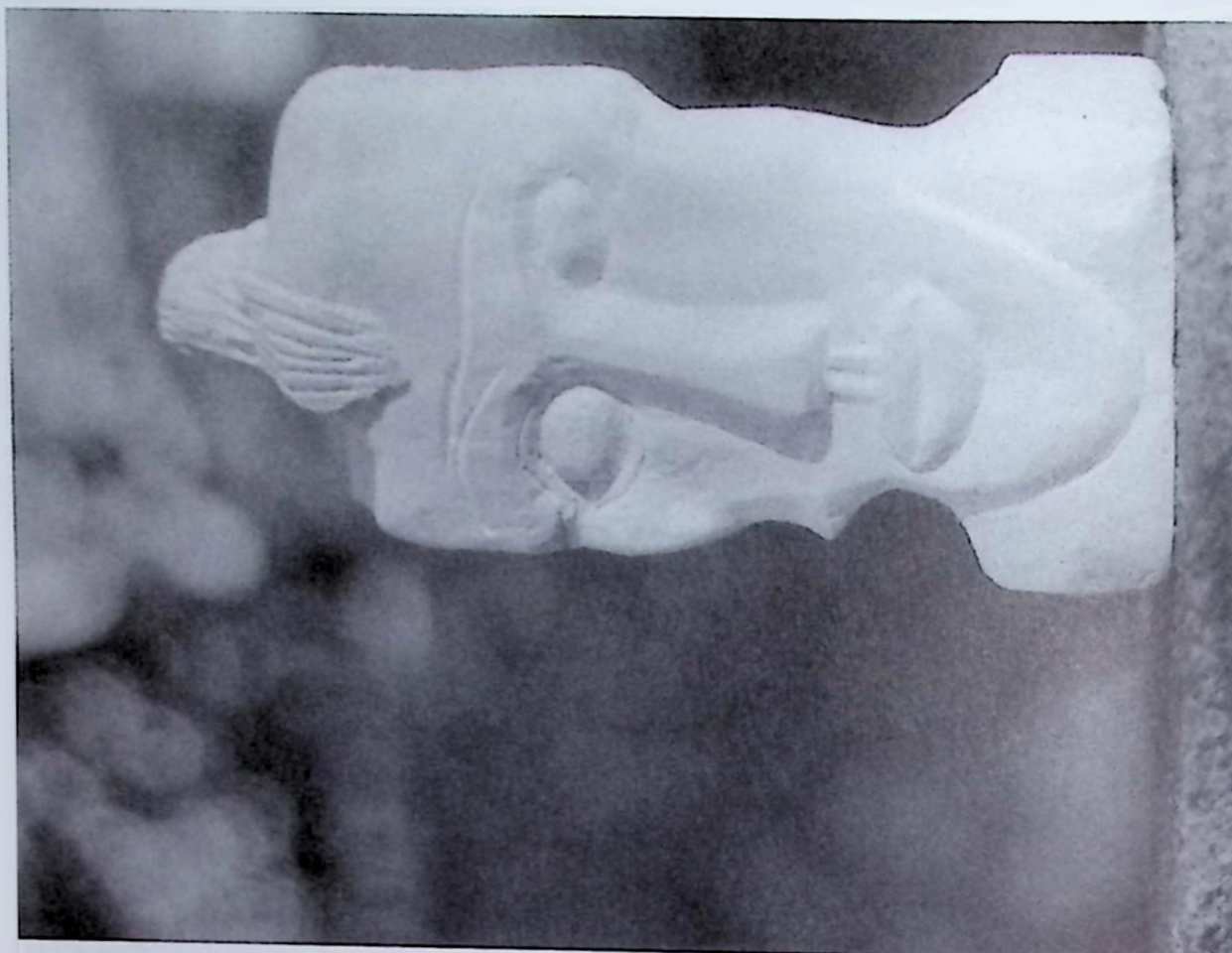
Arne B. Mann, jehož specialitou a láskou je romské kovářství, zmínil v jedné ze svých přednášek zajímavé tradiční romské zaměstnání. Je jím výroba šterku. Rodina si vyhlédla mohutný balvan u cesty a ten potom celé dny roztloukala, táboříce opodál, až z něj nezbylo víc než hromada nadrcených kaménků. Pozoruhodná činnost. Pozoruhodné je také to, že je to široko daleko ojedinělá zmínka spojující Romy s kamenem, kterou se mi podařilo objevit (navíc zmínka pouze verbální). Není to tedy v žádném případě typický materiál, jakým může být kov, dřevo nebo hlína. Skoro se zdá, že je v tomto směru Eduard Oláh průkopníkem. Je-li tomu tak, pak možná stojíme na prahu nové éry v oblasti romských činností, kdy - tak jako ovládli hudební nástroje - ochočí Romové i opuku a mramor.

K tomu jim dopomáhej Bůh! (K)Ámen.

PORTRÉTY

ELENA LACKOVÁ

Motto:

Kana muľa mro papus, me bares rovavas, bo le papus rado dikhavas. Akor mange vakerlas mri baba: „Mri čhaj, ma paťa, kana merel kajso baro Rom, sar tiro papus sas, jov na merel! O Del lel leskeri vodi, thovel la maškar o čercheňa. O čercheňa hin o vođa amare bare Romengre. Dikhen pre amende upral, ča dikh upre, kijo Devlïpen, dikh pro čercheňa, tiro papus hin maškar lende. On tuke sikhavena o drom. Ma dara, on tut arakheňa, amare čercheňa.“

Když mi umřel dědeček, strašně jsem plakala, protože jsem dědečka měla moc ráda. A tehdy mi babička povídá: „Děvenko, nemysli si, že když umře takový významný Rom, jako byl tvůj dědeček, že opravdu umře. Bůh vezme jeho duši a dá ji mezi hvězdy. Hvězdy, to jsou duše našich velkých Romů. Dívají se na nás zezhora, z horního světa, a dávají nám sílu k životu. Až ti bude těžko, podívej se nahoru k Božímu nebi. Podívej se na hvězdy - dědeček je mezi nima! Ukážou ti cestu. Neboj se, naše hvězdy tě ochrání!“

*Ilona Lacková v roce 1996
foto archiv*

Patří-li někdo z Romů v České a Slovenské republice mezi významné osobnosti, pak je to bezpochyby na předním místě Elena Lacková - amari Ilonka - naše Ilonka, jak jí vždycky říkali Romové na celém Prešovsku. Její „kulaté výročí“ - 75 let - jsme připomněli v č. 1-2/1996. Dnes uvedeme jenom nejdůležitější data jejího života a ukázky z její tvorby.

- Narodila se 22. 3. 1921 v „cikánské osadě“ ve Velkém Šariši, okr. Prešov. Otec Mikuláš Doktor byl hudebník. V osadě působil jako *čhibalo* (vajda, romský starosta). Ilonka byla čtvrtá z deseti dětí. Jako jediná z osady vychodila měšťanskou školu, což v té době bylo pro romskou dívku něco zcela výjimečného.

- 1940 se provdala za Jozefa Lacka z Kapušan, okr. Prešov. Jozefova *fajta* (rod) byla sice bohatá - příbuzní se živili obchodem s prasaty - ale Ilonina *sasvi* (tchýně) ve dvaceti letech ovdověla, a tak musela těžce pracovat, aby uživila dva syny. Ilona *bori* (snacha) dělala s ní a snášela chudobu, kterou zhoršila diskriminace Romů za druhé světové války.

- V roce 1941 se jí narodil první syn Milan - dnes řidič z povolání, otec pěti dětí.

- Roku 1942 byla „cikánská osada“ ve Velkém Šariši v listopadu násilně přestěhována na *Korpáš*, svah pod lesem. Na základě vyhlášky Ministerstva vnitra z 21. 7. 1939 bylo povinností obcí „odstranit cikánská obydlí z obcí a od frekventovaných cest.“

- V roce 1944 se Iloně narodila dvojčata Máňa a Irenka. Irenka v osmi měsících zemřela, protože se jí za války nedostalo lékařského ošetření, Máňa je vyučena servírka. Žije v Orlové a je matkou tří dětí.

- O tři roky později, v roce 1946 se narodila Evička. Rodina Lackových pak žila rok na Kladně, kam Ilonin muž Jozef odešel při náboru pracovních sil. Dcera Eva dnes žije v Mladé Boleslavi a je matkou čtyř dětí.

- V roce 1947 se rodina vrací zpět do Prešova. Ilona začíná s příbuznými nacvičovat hru *Horiací cigánský tábor*, kterou napsala v roce 1945. Líčí tu drastické zážitky Romů za války.

Se synem Ďodkem v roce 1953 v Praze
foto archiv

- V průběhu let 1947-1949 sebral Amatérský divadelní soubor pod vedením manželů Lackových 106 představení Iloniny hry *Horiací cigánský tábor*, a to nejen na Prešovsku, ale i na Karlovarsku, kam členové souboru opět odjeli dočasně za prací.

Pro úspěch této hry bylo Eleně Lackové nabídnuto, aby absolvovala tříměsíční kurz pro kulturní pracovníky. Nabídku přijala.

- V roce 1948 se jí narodil syn Jozef, který po zápalu mozkových blan ochrnul a ve svých čtrnácti letech zemřel.

- V letech 1949-1951 pracuje Ilona jako kulturní inspektorka na Krajském národním výboru v Prešově.

- V roce 1956 se jí narodil nejmladší syn Luboš, který dnes pracuje jako řidič z povolání a má jednoho syna.

- Roku 1961 se Lackovi dočasně stěhují do Ústí nad Labem, kde Ilona pracuje v Kulturním středisku. Je jí nabídnuto, aby vystudovala vysokou školu. Nabídku

Dcera Evička jako dvouletá
foto archiv

přijala a jako babička několika vnoučat začíná studovat obor „vzdělávání dospělých“ na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V průběhu studia se rodina stěhuje zpět do Prešova, nicméně Ilona ve studiu po jisté přestávce pokračuje a dojíždí z Prešova do Prahy.

- V letech 1969-1973 je Ilona intenzivně zapojena do činnosti tehdejšího Svazu Cikánů-Romů, který byl pak v době „normalizace“ a znovunastolení politiky tvrdé asimilace násilně rozpuštěn.

- V roce 1970 Elena Lacková úspěšně dokončuje vysokoškolské studium. V té době je babičkou devíti vnoučat, z nichž dvě dočasně vychovává.

- Roku 1976 umírá Ilonin muž Jozef Lacko. Ilona pracuje v kulturním středisku v Lemešanech u Prešova. Opatruje starou tchýni a jejího druhá, za něhož se tchýně provdala poté, co se oba její synové osamostatnili. (Nechtěla, aby poznali, co je otčím.)

- V roce 1980 odchází Ilona do důchodu a po mnoha letech se vrací k literární tvorbě. Píše romsky, ale protože publikace v romštině nemají téměř žádnou publikační šanci, píše i slovensky.

UNIVERZITA KARLOVA
A FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

osvědčují tímto, že

Elena Lacková

nar. 22.3.1921

je zapsán/a v matrice absolventů Univerzity Karlovy
a je oprávněn/a užívat ve smyslu § 43, odst. 2 zákona č. 172/90 Sb.
akademický titul

MAGISTR

(Mgr.)

Toto osvědčení se vydává k diplomu č. 104441

Radim Palenský

REKTOR UNIVERZITY KARLOVY

W. Krum

DĚKAN FAKULTY

ZA SPRÁVNOST *Franková* DNE 14.4.1991

C. OSVĚDČENÍ * 003309

- V roce 1985 odvysílal Čs. rozhlas v českém překladu její romsky napsanou hru *Žužika*, která získala ocenění v prestižní celostátní soutěži *Prix Bohemia*. Hru nastudoval režisér Josef Melč a účinkovali v ní přední pražští herci, jako Rudolf Hrušínský, Iva Janžurová a další. Zpívali členové souboru *Perumos*.

- Od roku 1989, ačkoliv byla Elena Lacková vážně nemocná a musela podstoupit několik operací, neustále pracuje, a hlavně píše.

- Předsedala Kulturnímu sdružení Romů na Slovensku.

- Pravidelně publikuje v periodiku *Romane nevo líl*.

- V roce 1992 vyšel ve Východoslovenském nakladatelství v Košicích dvojjazyčný výbor z její pohádkové tvorby *Rómske rozprávky - Romane paramisa* (viz *Recenze*).

Z tohoto strohého přehledu dat a výčtu aktivit se zájemci dozvědí možná to, po čem prahnou historici, dokumentátoři a encyklopedisté - jakési „přesné“ údaje. Ale ten, jenž je takto „zmapován“ a „odatován“ se stává jakousi vylisovanou bylinou v herbáři. Jenomže Elena Lacková je živá, krásná bylina s neuvěřitelnou vůní energie a vitality, kterou vždycky čerpala od - obrozenecky řečeno - svého lidu a svému lidu ji opět štědře vracela, ne-li konkrétní hmotnou pomocí (vybavení stavebních povolení, obhajoba v soudních procesech, nepřetržitá pomoc při jednání s neochotnými úřady), pak alespoň povzbuzením a morální oporou.

Tato stručná informace o E. Lackové chce tedy jen poukázat na to, že na Slovensku v Prešově žije člověk s osudy, jaké prožil málokdo, a že stojí za to o jeho existenci alespoň vědět. Další příspěvky věnované E. Lackové, které v tomto čísle přinášíme, dovolí snad poznat ji alespoň o trochu více.

MH

Beseda s romskými ženami na KNV v Prešově r. 1952

foto archiv

Robert KRUMPHANZL NAD MEMOÁRY ELENY LACKOVÉ

Nejsou to časté okamžiky, kdy se vydavatel, redaktor či kritik setká s tak výjimečným textem, jakým je životopisné vyprávění Romky Eleny Lackové „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou“, do češtiny přeložené a zpracované Milenou Hübschmannovou (jejíž podíl na textu se rovná spoluautorství).

Je to kniha příběhů, které čtenáře rozechvívají. Čtu v ní opakovaně a nacházím vyprávění mocné životní intenzity. Přitom líčí události, které Lacková zažila a které se jí týkaly. O hospodářských či politických poměrech se dozvídáme tehdy, dotýkají-li se společenství, v němž Lacková žila, souvisí-li s její prací a tím, co mohla osobně poznat. Nepouští se do zevšeobecnování; pokud něco hodnotí, pak konkrétní lidi. Lacková „shromáždila“ vyprávěním svého života obrovské bohatství materiálu, dokonce možno tvrdit bohatství ohromující - pro nás, kteří známe Romy obvykle ne více než zcela povrchně a útržkovitě. Popisuje zvyklosti prostředí, v kterém vyrostla a v němž žije, pravidla života romské osady.

Text uvádí řadu romských přísloví, úsloví i specifických slovních spojení a výrazů... Jsou užity v konkrétních situacích tak, jak si to vynucuje vyprávění. Užití není systematizováno; netvoří tedy výčty pro badatele, i když i oni z jejích pamětí mohou čerpat. Úsloví dotvářejí výraz vyprávění. Příslovími Lacková obvykle dotvrzuje oprávněnost toho, co říká; stávají se tak redundantními k předtím nebo vzápětí vyslovenému. V textu je jich užito jako uměleckého prostředku ozvlášťujícího, a především estetizujícího její vzpomínky. Přísloví a ustálená spojení, podobně jako četné romské výrazy, činí z textu vyprávění *krásné a procítěné*. A nejen to: Sloh textu - dílo Mileny Hübschmannové - je uvolněný, a přitom bez hluchých míst a „vycpávek“. Hübschmannová se snaží maximálně dodržet to, co je příznačné pro orální vypravěčství: Neusiluje o zajímavé vyjadřování, nehledá neobvyklé obraty a slova, nerozhojňuje slovník mnoha synonymy. Vyprávění je jednoduché, někdy se v detailu opakuje. Přes tento „realismus“ stylu má vyprávění Lackové zvláštní „magický“ náboj, jak jej známe z meziválečné tvorby francouzských regionalistů a u nás z povídek Čepových a jak je v syrové, neliterarizované formě můžeme číst v původních i přeložených folkloristických sbírkách z různých oblastí světa, které u nás nyní začínají ve větším počtu vycházet. Kniha „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou“ nicméně je na prvním místě *literárním* dílem, vynikající literaturou, dílem literárně folkloristickým, tedy takovým, které „folklór včlenilo do literatury“.

V těchto (rozuměj: českých) končinách, notně vyprahlých, pokud jde o silné, životné příběhy, působí kniha E. Lackové jako blahodárné osvěžení. Těžko odhadovat odezvu, již bude mít, jisté však je, že i v literatuře americké, britské a francouzské je nyní možno sledovat tendenci k návratu k východiskům literatury, jež jsou v orální tradici. Řada autorů, často právě příslušníků národnostních menšin, čerpá z příběhů míst svého původu, z historie svého kraje či rodu. (Jako příklad za všechny budiž uveden spisovatel Salman Rushdie.) Literatura etnických menšin je v USA jedním z nejvýznamnějších současných proudů.

POZNÁMKY:

¹⁾ Srov. heslo *folklorismus*, in: *Slovník literární teorie*, Praha, Československý spisovatel 1984, s. 115

Foto: I. Stehli

Kniha je členěna do osmi oddílů o různém počtu kapitol, většinou docela krátkých, dvě až pět stran. Co kapitola, to jedna dvě příhody, které na sebe navazují, jedna vzpomínka ožíví druhou. A stejně i kapitoly: Obsah jedné jakoby přivábí druhou. Členění je citlivé, proud událostí respektuje časovou posloupnost jen jako vnější znak. Chronologii rozvolněnou asociativností vzpomínek přísně dodržují vlastně pouze názvy oddílů. To, jak je vyprávění komponováno, může čtenář dobře sledovat i na úryvcích uvedených v tomto čísle. Dvě kapitoly, *Ochmančaka* a *Co to vaříš v tom hrnci*, jsou vybrány ze šestého oddílu *Na KNV v Prešově a práce pro Romy v osadách*. Odehrávají se počátkem padesátých let, kdy byla Lacková pracovnící Československého Červeného kříže.

K důležitým prvkům Lackové vyprávění patří záhada. Náleží k nim také smysl pro to, co autorka nazývá *romskou Zkušeností a Pravdou*, smysl pro moudrost, která je odedávna předávána z generace na generaci a jejíž počátek nikdo živý nezná.

Jakže? *Zkušenost a Pravda* v padesátých letech? *Zkušenost a Pravda* na KNV Prešově? Nechce nám tu jen někdo cosi namluvit? Moudrost v sekretariátu státní správy?

A právě takovéto otázky jsou, domnívám se, jádrem knihy.

Lacková má to základní, to co mj. činí její knihu tak výtečnou: nadějeplný vztah k životu (sklon k idyle bývá narušován jen výjimečně, když je opravdu nejhůř), víru v lepší budoucnost, v možnost změny k lepšímu. U Lackové tato víra překonává i nejhorší bídu a ponížení, jakého se Romům dostávalo, přetrvává i období slovenského státu, období rasových zákonů a vyhlazování Romů v Evropě.

Výseč životních starostí, úsilí a tužeb E. Lackové tvoří tři hlavní okruhy. (A v tom se Lackové paměti podobají memoárům českého Žida Šimona Welse *U Bernátů*.²⁾

Za prvé je to sociální otázka. Lacková žije v době světových válek a totalitarismů, které jsou stínem počínající se masové společnosti. Vytváří to v životech lidí situace v dějinách naprosto nové a s ničím nesrovnatelné, žádný tradiční model už neplatí. Žije navíc uprostřed Romů, vždy nanejvýš trpěné menšiny. Její nadějí je, že se Romové jednou budou mít líp. Nespojuje ji s žádnou ideologií ani zřízením, ale když se naskytne příležitost, neváhá pro uskutečnění této naděje pracovat. Lacková nesloužila komunistickému režimu, pomáhala Romům. (Vždyť také noví mocní, jak se záhy ukázalo, navzdory všem svým slibům přehlíželi bídu Romů v osadách.) Její služba nebyla motivována ani politicky, ani nacionálně. Bylo by neodpovídající vykládat Lackovou jako politickou agitátorku (ač to byla role, v níž ji chtěl komunistický režim mít, a také ji do ní na čas vmanipuloval), stejně tak jako bojovníci za práva Romů (i když nelze tvrdit, že by jí *také* nebyla) či mytizovat ji jako „romskou národní buditelku“. Lacková se snaží pomáhat. Ne proto, že ti, kterým pomáhá, jsou Romové, ale proto, že Romové jsou na tom - jak „ve svém nejbližším okolí“ poznala - sociálně nejhůř. Neří pro ni prvním kritériem národnost a sebe také nepovažuje za „pracovnici nacionální“, ale za pracovnici sociální. Případné členství i funkce v komunistické straně nepřijímá proto, že jsou pro ni výhodným zajištěním, ale proto, že umožňují účinněji pracovat pro Romy, kteří žijí v nelidských sociálních podmínkách.

²⁾ Šimon Wels, *U Bernátů*. Edičně připravil Zbyněk Hejda. Praha, Torst 1993. Charakter těchto tří okruhů u Welse popisuje Alexandr Stich, in: *O jednom českožidovském vzpomínání a trochu o memoárech vůbec*, *Literární noviny* 4, 1993, č. 27, s. 6-7.

Za druhé cení si Lacková vzdělání; je pro ni otázkou úcty člověka k sobě a k svému bližnímu. Představuje prostředek k vybřednutí z hmotné nouze. Vzdělanost chápe Lacková také jako lepší porozumění chodu světa, jako poznání, které má pro člověka podstatný význam. Lackové - první Romce v Československu, která vystudovala vysokou školu - umožní vzdělání komunisté.

A to činí komplikace ve třetí oblasti, již se vymezuje Lackové usilování: v náboženství. Její přirozená náboženská je vystavována tlaku ateistické marxistické ideologie. Jako sociální pracovnice „prošla mnoha marxistickými školeními, přeorientovala se na materialismus“, jak o sobě píše, a přesto nejednou doznává, že „ta naše romská skutečnost - či nads skutečnost - mi vždycky připomněla, že je to všechno i jinak“. Toto je opakující se téma: Vděk těm, kteří jí umožnili vzdělání. Ale zároveň odstup: Ti, kteří drželi klíčky k učenosti, ji přesvědčovali o tom, že Bůh neexistuje, že smrtí život končí a že za zjevným světem už nic není - tedy o něčem, co odporovalo její víře a její vlastní zkušenosti. Kniha je záznamem sváru, který se v ní odehrává a který dodává textu důležitý myšlenkový rozměr. Vždyť Elena Lacková je naše současnice a tento spor poznamenává současný svět. Svět, jehož jsme součástí, vyznává nevíru v cokoli, co by ho mohlo přesahovat. Je upjat k sebezbožňující produkci a konzumentství, k ideologii prospěchu a peněz, stupňuje se v něm nadvláda duchovní prázdnoty a banality. Ale i přesto tu zůstává možnost vidět věci jinak, být pozorný a naslouchat tomu, který k nám promlouvá či může promlouvat, jeho hlasu odjinud. Zůstává možnost nezahlušit se pro tento hlas. Je to spor Lackovou opravdově prožitý. Přesná ukázka tohoto střetu je v druhé ze zde otištěných kapitol: Žena z hladové osady přečte Lackové myšlenky a říká: **Poděkuj Pánu Bohu, že ten zázrak učinil skrze tebe. To je pro tebe velká čest a milost.**

Lacková osvědčuje své porozumění tomu, co je zázrak, tedy tomu, pro co marxismu naprosto schází smysl, co je pro toto učení uzavřenou komnatou. Není jasné, zda tomu tak bylo hned, nebo až s odstupem let, když událost vyprávěla. To ostatně není až tak důležité. Důležité je, že ze způsobu, jakým je toto vyprávění vylíčeno, porozumění vyplývá a že text knihy je schopen toto porozumění zprostředkovat také čtenáři. V knize čteme o mrtvých, kteří se vracejí do domu, kde žili. Čteme tu o předpovědích ve snu, o obrovských hadech a žábách, o nikdy nevysvětlených záhadách... Je to svět tajů a bázně, svět, který nevytěsnil ze svého středu klíčové tajemství smrti.

Lackové víra má citlivý smysl pro tajemství, pro to, co nás přesahuje a má v moci (*Myslím, že Pán Bůh sám vedl mé kroky*), a co se projevuje jako posvátné a personifikuje se v Bohu.

O textu Eleny Lackové „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou“ platí slova, která napsal francouzský spisovatel Henri Pourrat: *Držíme-li se pověsti, počínáme si chvályhodněji, než kdybychom se drželi záznamů, a řekl bych, že je lépe ukázat, čím se věci staly v duši lidu, než lopotit se s tím, abychom ty věci rozmotali.*

„Ale oč tedy doopravdy běží? Skutečnost, výmysly, co z toho? Nade vším je tu dětinská naléhavost zachytit život, vyslovit ve vzpomínkách na kraj a na jeho příběhy jisté chvíle našeho vlastního života, o nichž bychom rádi věřili, že jsou o něco pravdivější než my sami.“³⁾

OCHMANČAKA

Jako vždy a všude se našli nehumánní tvorové, kteří z ubohosti a bídy Romů tyli a bohatli. Na jeden drastický případ jsem narazila ve Zborově. Do Zborova jsem přijela v zimě. Romové tu bydleli za potokem. Spěchala jsem, abych práci na národním výboru skončila ještě za světla a mohla se vypravit do osady. Po polorozpadlé lávce jsem přešla potok a blížím se k osadě. Už z dálky jsem ucítila zvláštní pach. Nebyl to ani smrad povalujících se odpadků, ani nasládlá vůně vařených žebírek, největší - a samozřejmě nejlevnější - romské pochoutky. Bylo to něco úplně jiného. Jako ve všech osadách mě nejdříve obklopily děti. Pak se váhavě začaly přibližovat ženy. Užasla jsem. Některé z žen měly úplně lysé lebky. To je mezi Romy něco nevidaného. Oči jim zastíral připilý, matný lesk. Co to má znamenat? *Ochmančaka!* - napadlo mě, hořmanské kapky. Pálenka byla drahá, mezi Romy nebyly peníze, aby se mohli opíjet pálenkou, a tak fetovali hořmanské kapky. Ne všichni, samozřejmě, ale právě na Zborovsku se tenhle nešvar rozmohl. Už jsem o tom slyšela, ale hrozný obraz člověka zfetovaného hořmanskými kapkami jsem toho dne viděla poprvé.

Povídám romsky: „Poslouchejte, ženské, to nechcete žít jako lidi? Podívejte se na sebe, jak vypadáte? Gádžové se vám posmívají a mají pravdu! Chcete se na věky věkův topit v tomhle bahně?“

„Co nám tu ta dámička vykládá?“ slyšela jsem za sebou. Pak ale z hloučku žen vystoupila jedna starší osoba, bylo na ní vidět, že ještě neztratila své lidství, a povídá: „Máš pravdu, děvče moje, je to bída! Je to ubohost. Konečně nám to někdo řekl do očí. Každá z nich brečí a proklíná, že ji starej v opilosti bije - ale zaslouží si něco jinýho? Jenom nám ale řekni, co máme dělat!“

Bylo ticho. Lidé cítili, že má stará žena pravdu. Mnozí by rádi přestali fetovat, ale neměli k tomu sílu, potřebovali někoho, kdo by je posílil, kdo by jim dal za *ochmančaka* náhradu - možnost lidsky žít.

„Kde ty hořmanské kapky berete?“ zeptala jsem se. Řekli mi, že takový a takový gádžo pro ně jezdí do Čech, vozí je zpátky v demižonech a prodává je po osadách. „Seberte se a pojdte se mnou do vesnice!“ povídám.

„Já mezi gádže nejdu...! Ona se zbláznila...!“ znělo kolem mě jako kánon.

„Copak vás gádžové snědí?!“ rozčilila jsem se.

„To jsi cikánka, že nevíš, jak se k nám gádžové chovají...? Nojo, podpatečky... střevíčky jako do plesu... hedvábná blůzička... ta už s cikánskou chudobou nemá nic společnýho...! Černá jako vrána, ale srdce jí páni obarvili na bílo!“

Slzy mi vyhrkly do očí, otočila jsem se a chtěla jsem odejít. Ale situaci zachránila ta moudrá žena. „Kašli na ně! Shnilá sláma stojí za víc než jejich rozum...! A nezlob se na ně! Čím větší bezmoc a slabost, tím silnější kletba. Gádžové nás nenávidí, neprojdou kolem nás, aby nás nějak neponížili. Tuhle zbili esenbáci jednu starou ženskou, že přišla do vesnice bosa - prý je pro ostudu našemu novému zřízení... Já s tebou do vesnice půjdu.“ Vzala mě pod paždí a sama vykročila napřed. U Romů platí - co jeden, to všichni - ostatní se začali trousit pomalu za námi. Do obce nás došlo asi pětadvacet třicet. Neměla jsem žádný plán, ale myslím, že Pán Bůh sám vedl mé kroky - ačkoliv jsem na něj tehdy nevěřila, protože nám na všech školeních a schůzích vysvětlovali, že pámbu je buržoazní přežitek. Došli jsme ke škole, já na-

²⁰ Henri Pourrat, *Les hasards de la campagne*, česky: *Příhody našeho kraje*, Brno, Jan V. Pojer 1946, s. 48.

rychlo sehnala ředitele a z moci krajské osvětové inspektorky jsem nechala Romy vpustit do jedné třídy. Školníka jsem poslala, aby okamžitě přivedl tajemníka národního výboru, učitele a všechny funkcionáře, které sežene. Přišli. Báli se. Nevěděli, oč jde, ale kdyby na ně kontrola z kraje žalovala, mohli přijít o místa. Romové jenom žasli, že gádžo může poslechnout cikána! Potom začala debata. Zborovští Romové ve mně cítili oporu, dodávali si odvahy a mluvili o tom, co je trápí. Není pitná voda, není pracovní příležitost, z čeho máme žít? Sedláci nás nechtějí brát do práce, protože se bojí! To byla pravda, soukromníci měli zákaz najímat pracovní síly - tím je chtěla strana donutit, aby vstoupili do družstva. Stavby žádné, industrializace východního Slovenska začala až později. Romové skutečně neměli z čeho žít. Bylo to horší než před válkou. Před válkou mohli aspoň žebrať a nikdo jim to neměl příliš za zlé; naopak, když dala selka cikánce pár brambor a trochu tvarohu, byla ráda, že má o dobrý skutek víc a o krůček blíže do nebe. Ted' se říkalo: „Nestydíš se žebrať, když máme lidově demokratické zřízení? Dnes má každý právo na práci!“ Jenomže kde tu práci vzít? Kdo neměl dost podnikavosti, aby odjel do Čech, byl odsouzen k podobnému živení jako zborovští Romové. Příležitostně vydělaný peněz dali za *ochmančaka*, protože v tupém opojení zapomínali na bezvýchodnou situaci.

Sledovala jsem výrazy zborovských funkcionářů a přišlo mi jich až líto. Nejprve se na požadavky Romů tvářili se svou obvyklou pobavenou povýšeností a s údivem, jako by je lišky z pralesa činily zodpovědnými za to, že se jim nepostarají o potravu. Potom ale nadutost vystřídal rozpak a stud. „Tito lidé“, řekla jsem a ukázala jsem na Romy, které jsem usadila ve školních lavicích, „jsou také občané. Bydlí sice za vodou, jenomže potok není oceán a úhor za potokem není nějaká barbarská cizina, nýbrž patří do tohoto státu, a nejen do tohoto státu, ale přímo pod správu této obce. Volení funkcionáři zodpovídají za romské občany stejně jako za obyvatele vesnice. Kdo z vás“, obrátila jsem se na jednoho po druhém, „už vůbec někdy vkročil do cikánské osady?“ Věděla jsem dobře, že nikdo. Funkcionáři klopili oči, neodpovídali. Tenhle sta a staletý apartheid trvá na některých slovenských vesnicích bohužel dodnes. Kromě četníků nevkróčí „bílý“ mezi cikány.

Asi po třech hodinách skončila tato zcela neobvyklá schůze. Zborovští Romové v životě nesesedli na židlích ve veřejné vesnické budově spolu s funkcionáři - a zborovští funkcionáři v životě nediskutovali s cikány, kteří jim pro tu chvíli byli rovnocenní v tom, že v jejich přítomnosti seděli na židlích, mluvili rozumně o své situaci - a navíc, měli svou „čermou“ zástupkyni až z kraje! Závěr jednání byla dobrá vůle na obou stranách. Tajemník národního výboru slíbil, že udělá všechno pro to, aby mužům sehnal nějakou práci, že zařadí do plánu zřízení alespoň dvou studen v osadě a že prohovoří sociální podpory pro nejchudší rodiny. Romové na můj popud slíbili, že vstoupí do Červeného kříže, pošlou alespoň dva členy na základní školení a že zakopou na smetišti kosti a odpadky, povalující se po osadě. Chtěla jsem mluvit o fetování hofmanských kapek, ale v poslední chvíli jsem své rozhorlení spolkla. Co když v tom bodě má prsty někdo přímo z vesnice? Rozloučila jsem se, abych stihla vlak, a slíbila jsem Romům i funkcionářům, že brzy přijedu na kontrolu. Běžela jsem na vlak, několik žen mě šlo doprovodit a říkaly: „Holka, ty jsi velká partyzánka!“ Nedaly si vymluvit, že jsem nikdy partyzánka nebyla.

V Prešově jsem nahlásila na SNB případ s hofmanskými kapkami a trvala jsem na tom, aby překupník byl dopaden a potrestán. Do tří neděl ho skutečně zajistili a s ním ještě další dva komplice.

Za nějakou dobu jsem přijela znova do Zborova a doslova jsem brečela radostí, že osada už nevypadá tak zuboženě. Národní výbor dal vykopat studnu, sice jen jednu, ale aspoň to, po osadě se neválely kosti, nějaký náborář prý odvedl partu mužů na práci někam do severních Čech a ženské se mi jedna přes druhou přicházely chlubit, co si pořídily za první výplatu - šátek, petrolejku, svatý obraz, staré kanape, střevíčky na podpatcích, „jako máš ty, partyzáno!“, a podobně. Nejšťastnější jsem byla, že tu nepáchly *ochmančaka*. Překupníci byli zavření, nebylo od koho kupovat. Ženské mi donesly, že na mě sice někteří nadávali, ale většina lidí byla ráda, že nemá příležitost v tom děsném zlovyku pokračovat.

CO TO VAŘÍŠ V TOM HRNCI?

Přišla jsem do jedné osady a ta byla tak chudá, že se ji stydím jmenovat. Vpředu stály dva přístřešky, které bylo ještě možno pojmenovat chatrč. Za nimi tři zemljanky a úplně vzadu něco nepopsatelného: kácející se krabice z lepenky, prken a plechu a potom kousek stranou prorezivělá karosérie šedivé havarované dodávky pomalovaná tulipány. Zemljanky mají alespoň jakýsi jednotný, tradicí prověřený architektonický styl, ale ta dvě zadní obydlí byla něco zcela jedinečného. Člověk nevěděl, má-li plakat nad materiální bídou, nebo obdivovat vynalézavost hmotou nepokořitelného ducha, který byl s to navzdory všem fyzikálním zákonům stvořit něco podobného.

Pokaždé když jsem měla v úmyslu zajít do nějaké osady, nakoupila jsem bonbóny pro děti. Nikde nezmizely tak rychle jako tady. Děti, které mě jako obvykle obklopily, sotva jsem se objevila, mi bonbóny doslova vyhrábly z kabelky, jen co jsem ji otevřela, a teprve když viděly, že nemám v kabelce nic dalšího k snědku, odběhly opodál a dělily se o bonbóny tak, aby na každého vyšlo. Jeden bonbon koloval z pusy do pusy za bratrského hašteření.

Bylo teplé předjaří, sluníčko hřálo, ale sníh ještě nestačil zcela roztát. Hrbolaté prostranství před chatrčemi se lesklo nepravidelnými plochami kaluží vroubených špinavým, rozbředlým sněhem. Některé děti byly úplně nahé. Nejen ty nejmenší - i ty, u kterých se už každým dnem muselo objevit ochlupení. Nahota se považuje za velikou hanbu teprve od chvíle, kdy se na ohanbí nebo v podpaždí objeví první chloupek. Pak ve starosvětských osadách nesmělo děvče chodit ani s pažemi obnaženými a muž v trenýrkách s nahýma nohama byl považován za necudu nebo blázna. Zde využívaly děti výsad nahoty proto, že neměly co na sebe.

Zatímco v jiných osadách přicházeli po výzkumném předvoji dětí obhlédnout příchozího ženy a konečně i muži, zde zůstávali dospělí jakoby zakletí do nehybných příznaků. Začala jsem trochu s funkcionářskou manýrou obcházet příbytky. Tolik romské slušnosti ve mně však zůstalo, že jsem bez pozvání nepřekročila práh vstupního otvoru. Stála jsem za dveřmi a jak se sluší jsem čekala, až mě zavolají dál. *Te vičinel andro kher* - pozvání do domu - je úvodní, základní, a přitom nejmenší projev úcty, který hostitel chce nebo může prokázat hostovi. Zde jsem nebyla pozvána nikým. Snad ani ne proto, že by mě nechtěli pozvat, ale proto, že nemohli. Styděli se za svou bídu. Samozřejmě se vyptali, odkud jsem a kdo jsem, a dokonce znali jméno mého otce, ačkoliv jsme ani před válkou neměli s těmito končinami spojení. Od nás sem bylo příliš daleko chodit pěšky na poutě, proto tu ani žádné naše děvče nebylo provdané. Avšak jména starších Romů, představitelů rodu, se často nesla i za hranice osobních styků.

Třebaže jsem do jediného přístřešku nevstoupila, přehlédla jsem od vchodu celý obytný prostor domácnosti. Neviděla jsem jediný kousek nábytku. Všude spali dva nebo tři členové rodiny. Většinou muži. Spali na zemi přikrytí pytlou. Ostatním sloužila pytlou - *parind* - za svetr, kabát, šál, přehoz, prostě za ošacení. Nikde jsem nezahlédla jedinou suchou kůrku nebo slupku od brambor. *Ko čoreske na sal, čoreske na pa'as* - Kdo nejsi chudý, chudému nevěříš - je doslovný překlad jednoho romského přísloví. Jenom bílá sociální pracovnice by se mohla pohoršovat nad tím, že cikáni i ve dne spí - protože sama nikdy nepoznala hlad. Lidé spali z hladu. Došlo mi, co měly všechny domácnosti společného: vyhaslá ohniště a sporáky, ze kterých čísel chlad.

Tím víc jsem užasla, když jsem před přístřeškem z nabourané karosérie uviděla ohniště, z něhož stoupal dým. I u nás se v létě vařivalo na podobných venkovních ohništích: dvě cihly na jednu a půl dlaně od sebe, na cihly se postaví hrnec a pod ním se topí chřastím. U ohniště dřepěla na bobku v typickém romském posezu asi čtyřicetiletá žena a přikládala chřastí pod obrovský černý hrnec přikrytý pukličkou. Zpod pukličky vycházela pára.

„Co to vaříš?“ ptám se. Věta „Co to vaříš?“ se opakuje mezi romskými ženami tak často, že se stala něčím jako pozdrav, na který se neočekává odpověď. Já jsem ovšem svou otázku myslela zcela vážně, protože tahle žena byla jediná z celé osady, kdo nejenže neměl vyhaslý oheň, ale kdo vařil, a navíc v tak obrovském hrnci. Pro jistotu jsem opakovala svou otázku ještě jednou: „Co to vaříš v tom hrnci?“

„Necítíš?“ zasmála se žena, „tak čichej!“ Neznaly jsme se, ale Romové se nemusejí znát k tomu, aby spolu mluvili jako sourozenci. Teprve po její odpovědi jsem si uvědomila, že pára stoupající z hrnce nevoní ani po bramborách, ani po zelí, natožpak po vývaru z kostí. Čichala jsem, čichala, ale necítila jsem nic. Vůbec nic. „Tak se jdi podívat“, povídá žena, „ale pozor, neopař se“.

„Mami, už budeš mít vařeno?“ vyběhl z hloučku dětí asi desetiletý chlapec, když viděl, že se kolem hrnce něco děje. Patřil k několika dětem, které nebyly úplně nahé. Měl na sobě plandavé kalhoty a špinavé roztrhané tričko.

„Už už už, chlapečku, ale ještě chvíli musíš počkat! Jdi, přineste mi chřastí, utíkej! Ale jděte až do lesa, haranti usoplený, líný, ne abyste nabrali proutí od potoka, to nehoří!“ Matka měla v hlase nadšení, které dětem slibovalo hody, pokud se zúčastní její kuchařské tvorby tím, že přinesou chřastí. Nadšení se přeneslo na chlapce, rozběhl se přes rozviklanou lávku směrem k lesu a celý houf dětí za ním.

Já mezitím opatrně odklopila pokličku, nechala jsem vyvalit páru a pak jsem se snažila uvidět, co se v tom ohromném hrnci vaří. Neviděla jsem nic. Nic než vodu. Ani jednu holou halušku. „To je voda!“ povídám udiveně a mimoděk jsem se rozhlédla, kde má žena těsto či brambory nebo aspoň krmnou řepu, aby to do vody zavařila. Nikde nic.

„Áno, to je voda!“ potvrdila.

„A co do ní budeš zavařovat?“ ptám se.

„Nic“, povídá.

„Tak proč ji vaříš?“ žasnu.

„To jsi Romka, že jsi tak nechápavá?“ žasne ona. „Vařím ji proto, abych oklamala děti. Abych jim udělala radost. Těší se, že dostanou něco k jídlu a neloudí pořád: Dej mi jíst, dej mi jíst! Aspoň po tu dobu, co se vaří voda v hrnci, mám od nich pokoj! Nebrečej: Já mám hlad, já mám hlad! Radujou se! Víš, jak se radujou? Víra!“

Víra! Věří, že jim dám najíst. Víra je nasytí... a já mám v duši klid.“ Žena se dala do smíchu, smála se jako pomatená a já se proti své vůli smála s ní. „A co uděláš, až se děti vrátí z lesa s chrastím a uvidí, že v tom hrnci není nic než voda?“ zeptala jsem se potom.

„Do té doby se stane zázrak!“ řekla s úplnou samozřejmostí. Byla jsem marxisticky proškolená a moje znalosti, které mi náš stát zadarmo daroval, se navázely do mé romské Zkušenosti a Pravdy. „Jaký zázrak?“ zeptala jsem se podrážděně. Nestála mi odpovědět, protože děti letěly s chrastím z lesa a už z dálky volaly: „Mami, už máš navařeno?“ Přiběhly a naházely chrastí na hromadu vedle ohniště. Byly to samozřejmě nejen děti, které přivedla na svět ona, ale všechna havěť z této *bokhalí vatra*, hladové osady, protože podle tradičního příkazu nenechat žádné dítě o hladu byly v tento okamžik všechny děti její.

„Pocem!“ zavolala jsem chlapce ve špinavém tričku a vysypala jsem mu na dlaň celou svou peněženku. Nebylo tam toho mnoho, protože se pamatuju, že jsem měla akorát den před výplatou. „Jdi do vsi a kup chleba!“ Nezdráhal se, neupejpal, popadl peníze a zmizel jako dým. Za ním pár dětí, které na sobě měly alespoň nějaký otrhaný hadřík.

Chlapcova matka se znova dala do smíchu. „Vidíš, že se stal zázrak!“ řekla. „Líbu tvý zlatý srdíčko, lížu tvý nožičky!“

„Jakýpak zázrak!“ začala jsem zarytě hájit své zhanobené marxistické poučky. „Nebýt toho, že jsem tvému klukovi dala všechny své peníze, tak se žádný zázrak nestal!“ - Naštěstí jsem tuto větu neřekla! Jenomže Rom ani nemusí vyslovit to, co si myslí, aby druhý Rom jeho myšlenku přesně přečetl.

„Poděkuj Pánu Bohu“, řekla žena, „že ten zázrak učinil skrze tebe. To je pro tebe velká čest a milost“.

Řekla jsem, že spěchám na vlak. Chtěla, abych počkala, že mě pohostí tím, co děti přinesou ze vsi. Poděkovala jsem, přála jsem jí štěstí a vydala jsem se na zpáteční cestu. Doprovodila mě k lávce přes potok, šla přede mnou a hledala mi suchá místa mezi kalužemi, abych si co nejméně zašpinila své střevice na vysokých kramflíčcích...

Zapomněla jsem říct, proč jsem vlastně do téhle osady šla. Zaprvé jsem tam ještě nikdy nebyla a romské přísloví říká: *Odoj manuš džal, kaj mek na sas, kaj te dikhel so mek na dikhl'a* - Člověk jde tam, kde ještě nebyl, aby viděl to, co ještě neviděl. Ačkoliv jsem sama Romka, zde jsem skutečně viděla něco, co jsem dosud neviděla. A za druhé - přišla jsem sem založit místní organizaci Červeného kříže. Ale Červený kříž mi přišel na rozum, teprve když jsem se ve vlaku vzpamatovávala ze svého zážitku.

Robert Krumphanzl studuje Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy a je redaktorem nakladatelství Triáda. Péčí tohoto nakladatelství právě vychází kniha E. Lackové NARODILA JSEM SE POD ŠŤASTNOU HVĚZDOU, z níž zde přinášíme úryvky.

Kniha E. Lackové NARODILA JSEM SE POD ŠŤASTNOU HVĚZDOU, je možno obdržet na adrese: Triáda, U Klavírky 7, 150 00 Praha 5, a to s deseti-procentní slevou + poštovné zdarma.

SUMMARY

This issue contains a tale by one of the leading contemporary Romani authors, Elena Lacková. There is also a comment on Lacková's autobiography. The work, co-authored and translated from Romani to Czech by Professor Milena Hübschmannová, is entitled, "I was born under a lucky star". It tells the story of the hard and often extraordinary life of a Romani woman in central Europe.

Elena Lacková was born in 1921 in the "Gypsy quarter" of a village in eastern Slovakia. In 1940 she married. Two years later she, her husband and their young son, along with their Romani neighbors, were forced under Nazi-inspired legislation to move to an isolated area. One of her children, born during the war, died for lack of medical

treatment. After the war ended, Lacková wrote a play, "Horiaci cigánsky tábor" (Gypsy camp in flames) about the war-time experiences of the Roma. It was a big success. She was chosen for a three month training program and became a "cultural inspector" in eastern Slovakia, working later at a municipal cultural center in northern Bohemia. In the early 1960s, already a grandmother, Lacková started studying at Charles University in Prague to be a teacher specializing in adult education. In 1969 she became very active in the "Gypsy-Romani Union", continuing until the communist authorities closed down the group in 1973. During the last 15 years, she has devoted herself primarily to writing. In 1989 she won the prestigious Czech literary prize, "Prix Bohemia", for her play, *Žužika*.

B. Bollag

Elena LACKOVÁ KALE VOĎA

aramisi

Andro veš pro učo heďos maškar o kaštune pes garuven le Romengere cikne kherora. O veš dur le gavestar, aľe le Romen odoj tradňa te bešel o čhibalo, o šinguno the o notarjušis. O Roma na troman aňi andro gav buti peske te rodel abo kotor maro le gorendar te mangel. O Roma bokhaľonas, dživenas olestar, so andro veš barolas. Mek o šinguno len raťenca andro šilalo paňi tradelas.

O Roma avle pre oda, hoj kola trindžene, o čhibalo, o šinguno the o notarjušis, nane manuša, aľe bižuže.

Andro romano pero (osada) dživlas goďaver čhavo, o Rinaldo. The baro lavutaris sas. O Rinaldo pes thoďa pr'oja buti, hoj arakhela avri, ko ola trindžene hin. Manuša vaj bižuže? Ča sar te arakhel avri? Raťenca phirelas pal o veš - bo raťenca o bižuže phiren - aľe ňikhaj nič. Čhiďa pes pro khoča, mangelas pes kijo Del, kaj leske te sikhavel, so te kerel.

Jekhvar šunel pal peskero dumo: „Rinaldo, te kames te džanel, ko ola trindžene hin, dža ča pre jepašrat andre mulaňi bar.“

O Rinaldo darandíľa, aľe takoj pes pale diňa anglal koda gulo hangos: „Ma dara, me som Luluďi. Čhin man tele, thov man pre tiro jilo.“

Tele, paš leskere pindre barolas šukar, somnakuňi luludí. O Rinaldo la čhinda, thoďa la pro jilo. Soča la thoďa pro jilo, arakhľas pes pre mulaňi bar. Kas dikhel, kas na, le čhibales, le šingunes the le notarjušis. Pre khangeri harangozindľa dešuduj ori - jepašrat. Na sas kana, imar ola trindžene na sas - terďonas adaj trin benga. O čhibalo, o šinguno, o notarjušis pen kerde bengenge. O Rinaldo pejľa andre čar, kaj les te na dikhen. Daralas, daratar izdralas sar ran. Aľe e luludí pre leskero jilo sar kana te phendľahas: ma dara, mro čho.

O benga chudne te chuťkerel, khelenas, izdravenas peha, čhivkernas peha, pharavnas pen. O beng-čhibalo asalas džungale hangoha: „Dikhen save diline o manuša hin! Amen sam benga - u jon mek amenge den bari paťiv!“

Ilona podepisuje v klubu dětí svou knížku Romských pohádek (Sušice 1994, foto archiv)

„Sem on džanen, kaj amen sam bare raja!“ pekelaš peha andre phuv o šinguno andro asaben.

„Ča ma asa,“ phend’a o notarjušis. „O Luciferis amen mukľa te kerel pes bare rajenge ča vašoda, kaj leske te anas so jekhvar buter vođen. Te leske o vođa na anaha, ta vigos amenge. Čhivla amen maškar o bengune degeša, so ča prachos chan. Amaro rajipen avka džala!“

„Ma dara“, phend’a o šinguno. „Sem imar le Romen tradňam tel o veš, nane len sabadno te avel andro gav, ňiko len na tromal te del buťi - ta imar pale chudne te čorel! The jon kamen te chal, na? Sar imar fest šukares čorena, tradaha len savoren andro benguno kher! O Luciferis ča o jakha poravela!“

„Choča ela vešelones, sar o Roma ena andro benguno kher. Bašavena, giľavena, khelaha, pijaha!“ asalas o čhibalo.

„Dži kana sam leske te anel le vođen?“ phučľa o šinguno.

O notarjušis dikhľa andro kalendaris, muľila! „Savo dĭves hin? Paraščovin? Dži tajs!“

„Jaj, bengale, ta sar kada keraha?“ phučelas o čhibalo.

„Ma daran! Mande hin ajsi phurďiňi (puška), so jekhvar livinava, phurdela ajsi balvaj, kaj savoren čhivla andro benguno kher mek džidoneni!“ phend’a o šinguno.

Soča kada phend’a, giľad’a o bašno andro gav, o bengala pen pale kerde manušenje, ile pre pende manušane parsuni u gele khere.

Ehas pre lende kale gada, kale staďa, pro vasta parne angušťale (vastale, rukavici).

O Rinaldo pašolas andre čar, na birinlas te uštel. Mro Deloro, sar šaj rati-
nav le Romen?

„Šaj len ratines, Rinaldo“, šund'a la lulud'akero kovlo hangos, „ča te na
daras te džal andro benguno kher tu tira bandaha.“

Bizo kaj o Rinaldo daralas, izdralas andre dar, afe so? Sem o Del baro, na
dela leske te merel! „Te aveha manca, lulud'ije“, phend'a o Rinaldo.

„Ma dara, avava tuha. Ča dža akana khere, phen le Romenge, kaj pes te
mangen kijo Del - u sako, ko džanel te bašavel, mi peske štiminel o lavuti,
e bugova, e cimbalma, e šipa, e brača, sojegaver. Tajsa kijarači avla bari bal-
vaj. Phen le Romenge, mi chuden fest peskere sersami andro vasta. Tu dža ti-
ra bandaha kijo čibalo. Jov tut lidžala andro benguno kher. Odoj kereha tiri
buti.“

Pr'aver d'ives kijarači pes jekhvar diňa anglal livinšagos u takoj chudñas te
phurdel zorači bari balvaj. Phagerlas o kaštune, visarelas len koreñenca
upre. E balvaj arađa le Romenge sa o kherora, le Romen hazdňa upre u lidža-
las len andro luftos. Ča o Rinaldo peskera bandaha ačhiľa tele pre phuv.
O romňa gravčinenas, o čhave rovenas, o Rinaldo vičinelas: „Ma muken tuma-
re sersami andal o vasta, mangen pes kijo Del!“ Zorales paťalas, hoj e lulud'i
en ratinela. Avka pes the ačhiľa. Jekhvar pes diňa anglal baro udud, andal
upripen pes mukle tele šukar and'ela somnakune phakenca, ile le Romen
andre angači, lidžanas len andro upripen kijo Del.

Paš e kapura bešelas o Petros, ča poravlas o jakha, kas leske o and'ela
ande andro devlipen. O Roma chudne le Petroske te bašavel. Andre koda pe-
ro (osada) sas duj bandi: le Rinaldoskeri the le Miklušiskeri. Sar mek sas
khere pre phuv, ta pen prekidkernas, na jekhvar jekh avreske kernas pre cho-
fi, afe akana sas le Miklušiske pharo, kaj o Rinaldo adaj nane, daralas pal les-
te, so pes leha ačhiľa, či les e bari balvaj na murdard'a.

„Ta soske avľan? Savi balvaj tumen arde and'a?“ phučelas o Petros zora-
les - bo bizo, kaj našti mukel andre le Devleskero them sakones, ko avel!

Akor o Miklušis chudňa te bašavel. Bo giľaha džanelas te phenel avri pes-
kero čačipen feder sar lavenca. O Petros ča šunelas. Romane giľa leske čin-
gernas o jilo. O apsa leske bondaľonas andro jakha. The phares leske le
Romen sas, sar dikhľa, save hine čore, bokhale, čišle, šuke. Takoj diňa te
anel chabena, kaj o devfikane skaminda phad'onas. O Roma chale čaľile,
o Petros kamelas, kaj odoj te ačhen u bašaven leske. (Bizo, kaj les na sas
paš e kapura so te kerel, bo but voďa na aven opre. Ta feder leske o d'ives
predžala paš e romaňi giľi!) Afe o Roma na kamenas. Sem tele, pre phuv ačhi-
ľa o Rinaldo, o Rudis, o Daňus the o Bakro! So lenca hin? Talam mek dži-
ven? Lačhes sas le Romenge andre le Devlesko them, barikane chabena,
lačhipen, afe so, te e familija ačhiľa pre phuv? Familija pal e familija džal, fami-
lija paš familijate. Mi jel tele, so kamel, ča te hin familija.

O Petros džanelas, so le Romenge hin andro jilo, akhard'a (vičind'a) le an-
d'elen, kaj len pro phaka te lidžan tele pre phuv.

Mukas len te urnaľol tele pre le and'elengere phaka, avas pal o Rinaldo:

Sar o beng-čibalo mukľa andal peskeri phurdiňi (puška) bari balvaj, geľja
pes te garuvel andre andro kher. Odoj imar bešenas o šinguno the o notarju-
šis.

„Sa o Roma imar andro benguno kher!“ ašard'a pes o čhibalo asabnaha. „Ča sar avla jepašrat, keraha pes bengenge, džaha te dikhel, so pr'oda phenel amaro baro raj, o Luciferis!“

„Talam imar richtinel vaš amenge somnakune medajli!“ vičind'a o šinguno.

O čhibalo and'a thardimol, pohara, chudne te pijel andre loš (radišagostar), kaj ajci vođen phurdňa e balvaj jekhwarestar andro benguno kher.

„Jaj, ča te adaj uľahas o Rinaldo peskera bandaha!“ phend'a o notarjušis matones.

„Čačo tut hin, mulatšagos bijo romano bašaviben, oda hin sar guľašis bi-je paprika“, kijathod'a o šinguno.

Soča kada lav phend'a, diňa pes anglal bašaviben. K'oda? Sem avka džanel te bašavel ča o Rinaldo! O čhibalo geľfa avri te dikhel. Kas dikhel, kas na - o Rinadlo peskera bandaha bašaven leske tel e blaka! „Rinadlo, tu džives?“

„Ta dikhen, bare raja, na? Soske te na dživás?“

„O Roma kaj?“

„Bašaven, giľaven le Petroske andro Devľikano upraľipen.“

„Šel benga andre lengere jile!“ košel o šinguno. „O Luciferis amen čhivla maškar o bengiňale degeša! Randela pal amende e morčhi tele!“

„Ta so adaj terd'os sar dilino cilo! Čhiv leske o trasta pro vasta! Savorenge! Sem jon džanen, kaj le Romenge nane sabadno te thovel o pindro andro gav! Pr'oda hin paragrafi!“

„Ma rušen notarjušina, e godi tumenge geľfa pro paňi! Šaj leske čhivav trasta pro vasta, aľe andro benguno kher les na ispidaha. Mek vaš leske ačhela oda Upruno Fiškalošis, kaj les hijaba, bičačipnaha tradas ke amende. Phenla, kaj lestar čoras leskere vođen! Mi o čhibalo phurdel balvaj andal peskeri phurdiňi!“

„Ta so sal?! Livinava - e balvaj les anela ko Petros sar kole kale čoringen leskera fajtatar!“ O čhibalo peske choľatar čhingerlas o kale bajuzi.

„No phen, Rinaldo, so te keras? Sem o Luciferis imar diňa e pekla te šula-vel, bo užarel, kaj avena, bašavena, o benga khelena!“ phend'a o notarjušis.

„M'av ajso, Rinaldo! Kames amen te našavel? Sem amen hin khere churde čhave!“ iľa pes leske te mangel o čhibalo.

„Ma daran, rajale,“ phend'a o Rinaldo, „amen džaha andre tumaro benguno kher korkore.“ (Bizo kaj o aver lavutara, o Daňus, o Rudos the o Bakro izdranas andre dar! Aľe le Rinaldoste sas e luludi pro jilo, na, ta na daralas.)

Soča kada lav phend'a, na sas kana, imar pen savore džene arakhle andro benguno kher.

„Oda tu sal, Rinaldo?“ šunel o Rinaldo dukhado hangos. Angle leste terd'ol raj andro kalo ancugos, somnakune lanci, somankune angrušt'a, somnakune medajli - o Luciferis! „Mišto, kaj avľal! Raťi dľives pal tute užarav. Bašav mange miri giľi!“ Takoj chudňa te giľavel bari dukhadĩ giľi phare hangoha. O Rinaldo le lavutarenca bašavnas pal leste. Šoha ajsi dukhadĩ giľi na šunde - aľe sas ajse lavutara, kaj jekhvar giľi te šundehas, takoj la džanenas te bašavel. Šoha ñi jekh dilino raklo na tromandĩľa lenge pal o šero e lavuta te phagerel, kaj namišto bašaven!

O Roma bašavenas, o benga giľavenas the rovenas, mek peske o dzara čhingernas andre bari žaľa. (Ko džanel soske?) Sar pes imar savore lačhes rudne avri, demade o Roma čardašis. Ajse hangi čhivenas, kaj savore benga chudne te khelel. Avle avri andal o kotľi, andal o cheva, sa chudne te khelel.

Khelenas sar diline. Khelenas, kaj o kotli previsarkernas, o vudara, o blaki, o dili, sa sa sa phagerde, sar mate, sar diline. O benguno kher čhindila, aradila, sa phagersalila, o fali, sa, o benga sa denašte pal savore seri, čhide pen andre luma - na sas. Na sas o benguno kher, na sas o benga!

O Luciferis poravel o jagale jakha: „Kaj miro benguno kher? Kaj mire benga? Mire sluhi? S'oda kerđal, Rinaldo?“

Le Rinaldoske sas le Luciferis pharo: „Pre soste tuke hine o benga the o benguno kher, Luciferina? Se tu sal godaver dženo. Dža pre phuv, ajso baro raj, sar tu sal, peske odoj o than arakhela. Pre phuv hin benga dost. Kajča phiren andro manušane gada the manušane parsuni. Darekana hin phares te džanel, ko hin manuš, ko hin beng. Afe tu sal beng, beng ke bengeste o drom arakhel, beng benges dural prindžarel.“

O Luciferis cirdña pharo vodi: „So džanav te kerel, Rinaldo? Ča kada šaj kerav, so tu phenes. Aver nič, te man imar nane miro kher, mire sluhi. Džav mange te budinel moderneder kher u bararava mange avri modernedere sluhent!“ Soča kada lav phendā, imar na sas. Našlila sar thuv, ča khandipen pal leste ačhila.

O Rinaldo le lavutarenca pen arakhle pre šukare ritoste. The o Rinaldo cirdelas pharo vodi: „Jaj, Romale, so te kerel? O benga akana rozčhivkerkerde pal e luma, maškar o nipos, ela amenge mek goreder sar sas! Našavena na ča amen, le Romen, afe the le gadžen, o veša, o paña, e čar, chana amen pal o svetos. So te kerel, mro Devloro?“

„Ma dara, Rinaldo,“ šundā oda kovlo, luludakero hangos. „Džikim avena pro svetos o benga, avena the o andela. O Del baro - na dela la lumake te merel! Šoha na dela te merel le Romenge!“

„Talam imar mule mire Roma!“ phendā o Rinaldo dukhaha. „Kaj miri daj, miro dad? Mire phrala, pheña? Kaj len te rodav?“

„Arakheha len, Rinaldo, ča man akana čhiv pre phuv.“

O Rinaldo čhida e luludi pre phuv - takoj pribariša kije churdi rañori, so barolas pre buroro. O Rinadlo pejla pro khoča, rovindos vičinelas la luluda: „Luludije, mire Romen našadom, akana našadom the tut. Bi tiro našti dživav!“

„Akana tuke šaj phenav, Rinaldo, ko som. Sar le Romen andral kadi phuv tradenas avri, o Roma na kamle te džal, ta len savoren murdarde. Kadaj, pre kada šukar, čaralo ritos. Miro dad sas romano čhibalo. Andral leskero jilo barile avri kala dziva rañora u me ačhiom luludake, so sako berš merel u aver berš pale džidol opre. The akana som te merel, Rinaldo, bo avela jevend.“

„Na, mri somnakuñi luludi, me tuke te merel na daval!“ vičindā o Rinaldo rovindos.

„Sal tromado čhavo, Rinaldo,“ phendā e luludi. „Na darahas te džal andro benguno kher.“

„Na daravas, bo tu salas manca. Bi tiro darav! Darav te dživel!“

„Lačhes, šaj man avri mentines ole keribnastar, so pre ma sas čhido - ča te avka paťaha mange, le Devleske the tuke korkoreske, sar paťahas, kana džahas andro benguno kher.“

„Kerava sa, so tu phenaha.“

„Akor man čhinger avka sar man imar čhingerđal angomis, liker man andro vast u ma muk man andral tiro vast, kaj so te ačhel! Ma muk man, bo sar man mukeha, naštuvava the me, the tu.“

O Rinadlo gejl'a, čhind'a pale e lulud'i, avka sar la čhind'a angomis. Kamelas la peske te thovel pale pro jilo, kajča e lulud'i pes kerd'a sapeske. Jaj, o Rinaldo bares darand'ila, imar la kamelas te mukel andral o vast, ale diňa pes god'i, hoj našti. Na korard'a andre peskere jakha. Diňa pes anglal baro bašuviben - o sap pes kerd'a rikoneske! Delas avri bare danda, čhivkerlas peha andre le Rinaldoskere vasta. Maj maj les o Rinaldo na mukla andre bari dar. Kajča leperd'a peske la lulud'akere lava, leperd'a peske le Devles, ikerlas le džungale alatos het. Pale pes e lulud'i kerd'a žambake, papiňake, dzivone čirikleske, mačeske - o Rinaldo la na mukelas. Ča o jakha leske sas andre korarde u andro jilo pes mangelas kijo Del.

Jekhvar šunel andro vast baro kovlipen. Phundravel o jakha - so dikhel, so na: šukar, somnakuňi romaňi čhaj! O kham o čhon andre late. Ajsi šukar, sar kaj andro kham šaj dikhes, pre late na, savo šukariben andral late demelas.

„Me som tiri Lulud'i, Rinaldo! Me som tiri verno romňi, tu sal miro verno rom. Mek andre tira dakero per salas, imar džanavas, kaj aveha ke mande, kaj man mentineha avri. Akana avas, džas te rodel amare Romen.“

O Roma sas nadur adarig. Bešenass pre phuv odoj, kaj len ande o and'ela andral le Devleskero upripen, khatar o Petros. Na džanenas, so te kerel, kaj te džal, kaj te rodel peskere aravkerde khera, kaj te arakhel peskero than. Kaj te arakhel le Rinaldos, le Daňus, le Rudos the le Bakres - peskera familija.

Jekhvar dikhle, kaj ke lende avel o Rinaldo, avel la bandaha, le lavutarenca - a mek peske anel princezna.

„Me na som princezna, me som romaňi čhaj,“ phend'a e Lulud'i. „Me som le Rinaldoskeri romňi.“

Khatar e Lulud'i džalas, kaj kaj uštarelas, o cikne lulud'ora thovnas o šere ki-ja lakere pindre, o čirikle giľavenas peskere jekhšukareder giľa upral lakero šero. O Roma avle andro gav. O bižuže odoj imar na sas. O čhibalo, o notarjušis the o šinguno gele odoj, kaj len na prindžarnas ňi o Roma, ňi o gadže, odoj andre ladž rovenas, kaj len ňiko na dikhelas. (Talam len jekh d'ives lenge-re apsa žužarna.) Le bižuženca avka gele the o bižuže paragrafi, benguňale zakoni, so le Romen tradenas avri andal o gava, andal o fori. O Roma penge kerde kherora maškar o gav, kerde peske barora, sadzinde andre kedvešna, šukar lulud'ora, chudne te dživel le gorenca andro lačhipen. Sakones denas peskere jile, peskeri god'i, sakoneske anenas bacht.

O Rinadlo dživel la Lulud'aha, dživen dži adađives u maren pen vaš o romano čačipen.

Akhariben !!!

Výzva !!!

Vážený čtenáři, pokud se Vám tato pohádka Ilony Lackové líbila, pokuste se ji přeložit do češtiny, slovenštiny nebo i jiných jazyků a zprostředkujte ji tak i těm čtenářům, kteří romsky neumějí. Své překlady nám zašlete nejpozději do 31. srpna 1997 na adresu redakce. Nejzdařilejší překlad bude otištěn v některém z příštích čísel.

RECENZE ANOTACE

FERKOVÁ, Ilona

ČORDE ČHAVE - UKRADENÉ DĚTI

Muzeum romské kultury, Brno 1996, 96 str.

Kniha povídek a črt Ilony Ferkové *Ukradené děti* je pestrou sbírkou romských příběhů ze současnosti a z let nedávno minulých. Její hrdinové jsou velmi různorodí. Každý z nich má jiné zkušenosti, trápí ho jiné starosti a má jiný životní cíl než ti ostatní. Každý z nich má svou osobitou tvář a osobitý způsob, jak si poradit v zapletených situacích. Přesto mají všechny příběhy něco společného: Spíše než o osudy jednotlivých hrdinů těchto povídek tu jde o osudy jejich rodin. Ať už jde o ženu nebo mladou dívku, muže nebo chlapce, či o drama lásky, střetnutí s byrokracií anebo o střet s nástrahami velkoměsta, vždy takovýto problém nebo tragedie zasáhne celou rodinu. Nešťastný konec ji vždy ohrozí nebo rozvrátí, šťastný pak jí vždy přinese příslib štěstí. Nemyslím si, že by tento společný rys všech příběhů byl autorčiným záměrem. Vzešel spíše přirozeně a neúmyslně ze života, tak jak ho autorka vnímá, a postihl to, s čím se Romové ve svém soužití s většinovou populací nejčastěji setkávají. Tato zvláštnost, kterou autorka svými příběhy osvětluje, a společná tajemství, která na několika styčných bodech dešifruje, jsou zřejmě i zvláštnostmi romské mysli. Vidíme to i na příbězích, kdy mladý muž nebo mladá žena svůj vztah k rodině příliš nedává najevo, nebo dokonce se chce od rodiny

odpoutat: I tam si počíná jako člověk, který v hloubi své duše je v první řadě členem rodiny, a teprve v druhé řadě jedincem, který chce jít vlastní cestou.

Tato rodinná soudržnost, jejíž síla a intenzita je v jiných populacích (včetně české) již vzácná, je v povídkách Ilony Ferkové ukázána z nejrozličnějších úhlů. Rozvrat rodiny, způsobený často byrokratickým zásahem zvenčí, zlou vůlí či nepochopením ze strany majority, jejíž hlas je silnější a bývá považován za věrohodnější, poznamená většinou i život jednotlivce. K takovým rodinným rozvratům však v povídkách I. Ferkové dochází i z jiných příčin: Patří k nim například ztroskotání vztahu v případě, že jeden partnerů není Rom. Zde hrají svou roli i rasové předsudky posilované podněty zvenčí.

V povídce *Michal a Silva*, příběhu *Romea a Julie* se šťastným koncem, se naopak setkáváme s negativním dopadem rodiny na život mladých Romů: Přemrštěná starost o blaho svých dětí a o udržení prestiže rodiny žene rodiče k tomu, že se k dospívajícím dětem chovají despoticky a vnucují jim svou vůli. Také příčinou klasického tragického příběhu *Romea a Julie* je, jak známo, vzájemná nenávist dvou rodin, které si tuto nenávist pěstují, jako by to byla bůhvíjaká ctnost. V našem příběhu, jak ho vypráví I. Ferková, si však Silviina matka uvědomí, že i ona zamlada trpěla pohrdáním své tchýně, která si přála pro svého syna „světlejší“ nevěstu. V pozadí příběhu je tedy vlastně jakýsi „vnitřní rasismus“: Touha po společenském uznání a dobrém rodinném životě svých

dětí vede k pohrdání vlastními lidmi. A takové pohrdání znamená pohrdání sebou samým.

Problémy obsažené v povídkách I. Ferkové však nemají být nějakým varováním nebo poučováním, kvalita povídek spočívá v autorčině přirozeném podání, jako by vše, co vypráví, sama viděla nebo zažila a stalo se to její osobní zkušeností.

J. Vohryzek

GEJZA

(DOKUMENTÁRNÍ FILM Z ROMSKÉ OSADY ŽEHRA - OKR. SPIŠKÁ NOVÁ VES)

režie - Miléna Bochet, kamera a osvětlení - Agnes Dybowski, zvuk - Vlado Iliť, přídavný zvuk - Frédéric Briant, střih - Pia Dumont, ve spolupráci s H. Šebkovou a E. Žlnayovou, produkce - Centre de l'Audiovisuel, Bruxelles, Belgie

Tento středometrážní dokumentární snímek, nazvaný „Gejza“, není prvním dílem ve filmografii mladé belgické režisérky Milény Bochetové. Návrat je námět z prostředí romské osady na východním Slovensku.

Jednoduchými filmovými prostředky, bez komentáře a se zvolna plynoucím „pohodovým“ všednodějem dochází divák k souhlasnému stanovisku, jež je mu sympatickým scénářem nevtíravě nabízeno, že totiž tak či onak hendikepovanému jedinci je nejlépe v přátelském a důvěrně známém rodinném prostředí. Zkušenost sounáležitosti a možnost spoluprožitku plnohodnotného života mu přináší pocit štěstí a všestranného uspokojení.

V přívětivé náruči krásné, na první pohled civilizací nedotčené podhorské

krajiny, na zelené louce, obklopeni houfcem jednoduchých dřevěnic, jsme účastni běžných každodenních aktivit malého fungujícího společenství - patrně příslušníků jedné velkorodiny. Vydařené počasí umožňuje probíhat všem těmto dějům pod vysokou klenbou letního nebe.

Bez stylizace a s autentičností svědčící o míře sžití filmového štábu s obyvateli osady žijí protagonisté svůj život s naprostou přirozeností, jako by dýchali.

Stěží bychom hledali v osobě malého chlapce s živým bystrým pohledem, nadšeně se zúčastňujícího veškerého dění, hluchotou postižené dítě, „odborně oceňované“ jako „nevzdělavatelné“. Pohybuje se s naprostou důvěrou v laskavém prostředí, v rámci pevné pavučiny rodinných vztahů, obklopen hřejivou přítomností svých nejbližších. Chlapec je do této struktury tak jednoznačně vtělen, že snímá-li jej objektiv, je to skupinový kinetický obraz, kde každý plní svou drobnou úlohu.

Muší nepostřehnutelnost kamery nás činí okouzlenými svědky dávno zapomenutých jevů rurálního světa bez stop skanzenové zatuchlosti. Je tomu i díky věrohodnosti nádherných krevnatých typů v základních společenských rolích.

Zmiňme - za všechny matku Helenu: archetyp úrodného mateřství, obdařený kromě vyrovnané moudrosti i nepřebornými gesty laskavosti, jakousi formou kontinuální taktility.

Jistěže, prezentovaný dokument je pouze lehkým ponorem do hlubin problematiky nazírané s vlídností. Přináší však jistou výpověď o pozitivních vlivech rodinného prostředí na vývoj jejího postiženého člena.

Symbol plachtícího ptáka, kroužícího nad osadou, jehož jsme mohli v několika krátkých sekvencích zahlédnout, vystřídá i asfaltovaná solidní silnice, po níž drkotá romský povoz s dřívím tažený koníkem. Vůz, kočírovaný spokojeným chlapcem, pro tentokrát uhne ze směru do přítmní lesa.

Cesta však pokračuje dál.

Spojuje osadu s civilizací, s jejími pravidly, nařízeními a výnosy, včetně toho o nevzdělavatelnosti.

A. Žigová

KAMENICKÁ, Veronika

ETNICKÁ MINORITA ROMOVÉ A ŠKOLNÍ VZDĚLÁNÍ (Diplomová práce)

Indologický ústav, FF UK, Praha 1996, 94 str.

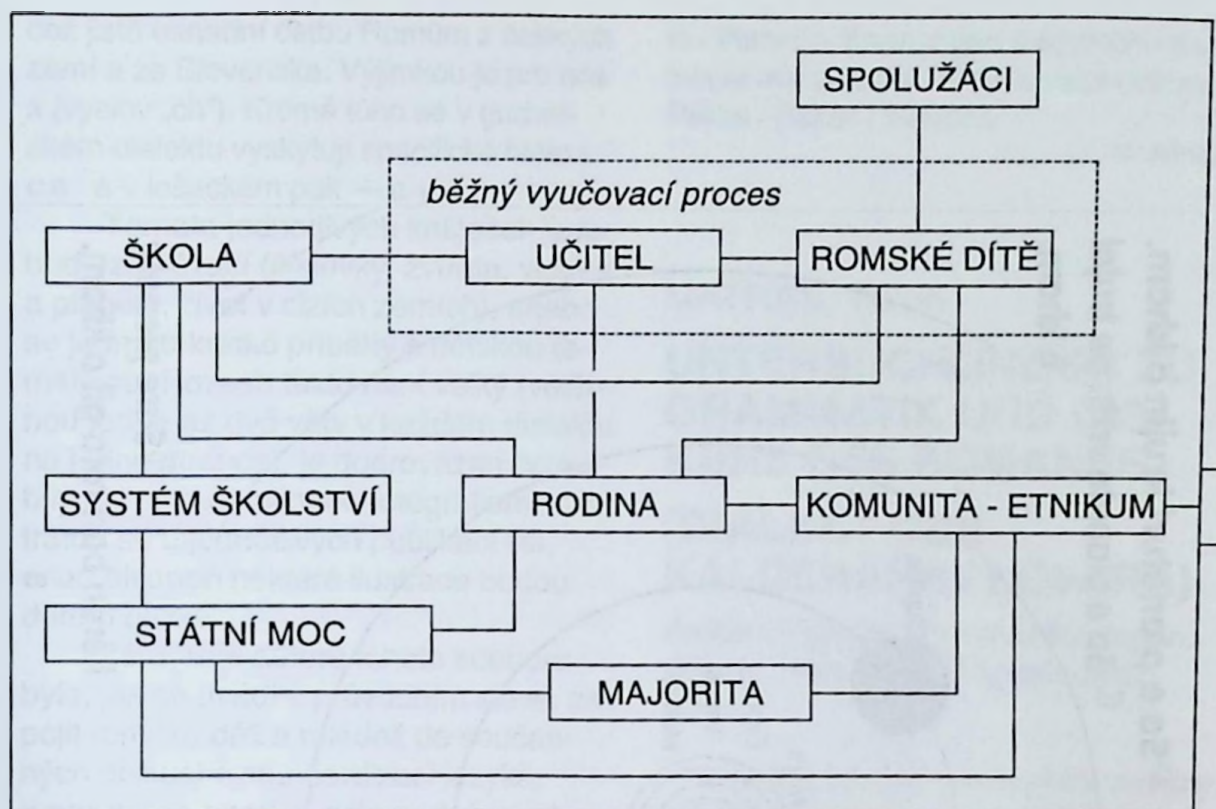
Odborný vedoucí práce: M. Hübschmannová, CSc., FF UK Praha

Oponent: Dr. Eva Šotolová, PF UK Praha

Cílem této diplomové práce bylo shrnout poznatky o současné situaci ve vzdělávání romských dětí, jednotlivé problémy z různých úhlů pohledu rozebrat a zdůvodnit. Na několika příkladech pak autorka ukázala různé přístupy, se kterými je možné se v současném školském systému setkat. Velmi důkladně je vypracována především první část práce, ve které autorka analyzuje mnohé faktory, které působí na vzdělávání romského dítěte. Na jedné z prvních stran je uveden důmyslný graf, který tyto faktory zpřehledňuje. Každému z nich pak věnuje samostatnou kapitolu. Všímá si tedy těchto oblastí: vzdělanost romského etnika obecně, romská rodina (základní funkce a způsob výchovy v romské rodině), problém sebeidentifikace romských dětí, postoj majority k Romům a jeho vliv na romské dítě, vztah romského dítěte a učitele, znalosti učitelů o romském etniku, jazyková situace romských dětí, romská komunita, důsledky dějinného vývoje v romské společnosti (poválečný proces asimilace), školská politika státu ve vztahu k romskému etniku (vývoj v letech 1948-89 a současnost).

Jako příklady různých přístupů vzdělávacích zařízení k romským dětem zvolila autorka tyto školy: Soukromá základní škola Přemysla Pittera v Ostravě, Fakultní základní škola na Havlíčkově náměstí v Praze 3, Speciální škola v ulici Pod radnicí v Praze 5 a projekty Rady rokycanských Romů (mateřská škola a plánovaný roční vzdělávací kurz pro absolventy základních/zvláštních škol). Rozbor těchto vybraných zařízení je podložen především autorčiným pozorováním (v každé škole strávila několik dní), rozhovory s učiteli, s ostatními zaměstnanci školy i s rodiči dětí. V celé práci klade jednoznačně důraz na vztah mezi školou a rodinou, mezi učitelem a rodiči romského dítěte. To zdůrazňuje jak v první - teoretické části, tak i v empirické části, kterou je analýza a hodnocení sledovaných škol. Tento vztah vidí tedy autorka jako jeden z nejdůležitějších aktuálních problémů v oblasti vzdělávání romských dětí. I když jde o vztah vzájemný, je z rozboru patrný závěr, že učitelé a zaměstnanci škol, pokud jsou jim do vzdělávacího procesu svěřeny romské děti, by měli sami usilovat o vytvoření kladného vztahu s rodiči a ten udržovat. Kromě tohoto úkolu jsou pak na učitele kladeny další speciální požadavky. Nejdůležitější poznatky shrnula autorka v poslední kapitole, ve které nastiňuje možná dílčí řešení současného stavu. Zvažuje klady a zápory romských tříd a tříd smíšených, uvádí výhody přípravných ročníků, zavádění romských asistentů (kteří mohou působit jak v samotném vyučování, tak i v mimoškolní výchově), zaznamenává dobrou zkušenost některých škol s úpravou učebních plánů (požadavky prvního ročníku mohou být rozloženy do dvou let výuky) a také s úpravou režimu dne a konstatuje nedostatky současných učebnic a neexistenci speciálních pomůcek, které by učitelům práci s romskými dětmi usnadňovaly. Práce byla hodnocena jako výborná a byla navržena k publikaci.

L. Víková

MATRAS, Yaron

JEKH, DUJ, TRIN ... ROMANES

Verlag für pädagogische Medien, Hamburg

(překlad do romštiny: kalderašský/lovarský dialekt Danuta Rösteholm, gurbetský dialekt Dragutin Petrovič, lešacký dialekt Andrzej Wisniewski)

Jedná se o soubor dvanácti šestnáctistránkových knížeček a jedné knížečky původní, jehož cílem je seznámit romské děti a mládež s psanou formou romštiny, napomoci rozvoji čtenářských dovedností v jejich rodném dialektu a také uvědomit si rozmanitost romštiny jako celku.

„Rozmanitost k jednotě“ - takové je podle autorů motto celého souboru. Text se zde objevuje ve třech romských dialektech: v kalderašském/lovarském, kterým se mluví zejména na území Rumunska a Maďarska, ale roztroušeně téměř po celém světě, gurbetském, jímž hovoří Romové na území bývalé Jugoslávie

a lešackém, kterým mluví Roma - „lešaki“ v Polsku. Překladatelé zde na základě gramatické a fonetické struktury svého rodného dialektu kombinují všeobecnou, společnou slovní zásobu romštiny se specifickými výrazy svého vlastního dialektu a s mezinárodními výrazy. Velmi nápadité je označení jednotlivých dialektů v textu symbolikou slunce (Lovara/Kalderaši), měsíce (Gurbeti) a hvězd (Lešaki). V této souvislosti by bylo třeba poznamenat, že o používání podobné symboliky v samotné romské mytologii píše Anne Sutherlandová: „The difference in social status is an extremely important term of reference for behaviour especially in conflict situations when these statuses are most openly expressed. The different statuses are symbolized in myth by the sun (Machwaya), moon (Lowara), stars (Kalderash), and a knife (Churara)“ (A. Sutherland: *Gypsies The Hidden Americans*, Waveland Press, Inc., Prospect Heights 1986, str. 10).

V přepisu jsou použita pravidla pravopisu používající háčky (např. č, š, ž),

☼ Si enja planeturi.

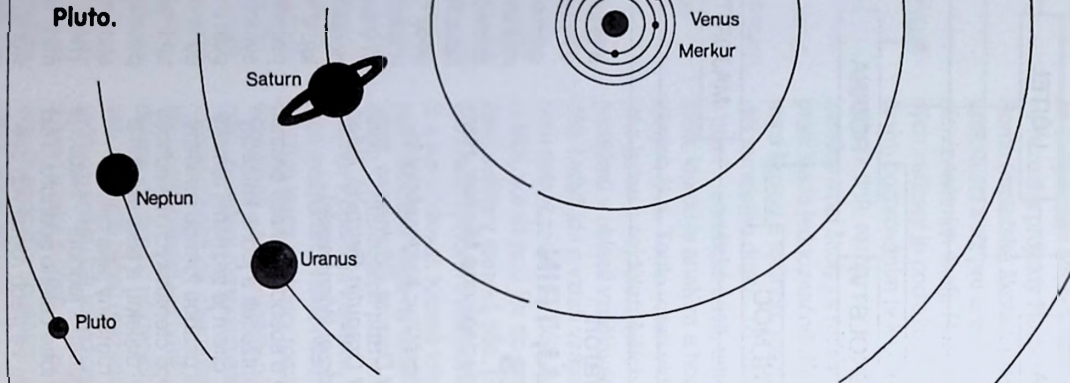
Von bušon:

Merkur, Venus, Lumja, Marso,
Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun, Pluto.

☾ Si inja planete.

Von bušon:

Merkur, Venus, Lumja, Marso,
Jupiter, Saturn, Uranus,
Neptun,
Pluto.

☼ Sy enja planety. Dala sy:

Merkur, Venus, Phuv, Marso,
Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun, Pluto.

2

☼ Sa e planeturi krujin o kham.

☾ Sa e planete vrtin pe trujal
o kham.

☼ Sare planety

keren bari rota git o kham.

3

což jistě usnadní četbu Romům z českých zemí a ze Slovenska. Výjimkou je pro nás x (vyslov „ch“). Kromě toho se v gurbetském dialektu vyskytují specifické hlásky c a a v lešackém pak — a y.

Témata jednotlivých knížeček jsou buď vzdělávací (číslovky, zvířata, vesmír a planety, život v cizích zemích), anebo se jedná o krátké příběhy s dětskou tematikou. Rozsah textu není velký (většinou jedna až dvě věty v každém dialektu na jedné stránce), je doprovázen černobílými ilustracemi nebo fotografiemi. Ilustrátoři se u jednotlivých publikací liší, snad alespoň některé ilustrace budou dětem blízké.

Záměrem autorů tohoto souboru bylo, jak se uvádí v průvodním slově, zapojit romské děti a mládež do současných diskusí o standardizaci jazyka, o pravopise apod. a dále podněcovat konverzaci či přímo psaní vlastních příběhů, a to nejen na témata blízká, ale i na vzdálenější, nebo dokonce abstraktní. I když by se mohlo zdát, že větší na témat je zcela neromských, posledně uvedený záměr bych vysoce ocenila. Otevírat romským dětem svět moderního poznání pomocí jejich rodného jazyka je jev velice ojedinělý a vzácný, který současně napomáhá emancipaci romského jazyka.

Pro srovnání uvádíme názvy jednotlivých témat ve všech třech dialektech, přičemž pořadí dialektů je následující: 1. kalderašsko/lovarský, 2. gurbetský, 3. lešacký: Jekh, duj, trin, štar ... but (ve všech dialektech stejně) - Korkoro khere / Korkoro chere / Korkoro khere - O šimijako / O šimijako / Myšo - So kerel o Badža? / So cerel o Badža? / So kerel o Badža - Jekh baro žiganja/ Jekh bari životinja/ Baro kirmo - Eino (jméno eskymáckého chlapce) - Me sim jekh pajesko levo / Me sim jekh pajesko lavo / Me sim jekh panitko lvo - Me pe lumja / Me ando sveto / Me dro sveto - So tu phenes? (stejně) - E planeturi / E plane-

te / Planety - Kana avava maj phuri / Kana avava maj phurani / So javava phuredyr - Pekas / Pekas / Pekiben.

H. Jiřincová

MATRAS, Yaron

UNTERSUCHUNGEN ZU GRAMMATIK UND DISKURS DES ROMANES

(DIALEKT DER KALDERAŠA / LOVARA)

Balkanologische Veröffentlichungen, Bd. 26. Wiesbaden: Harrassowitz 1994.

Práce předního světového romisty, nyní působícího na Lingvistickém institutu v britském Manchesteru, byla vydána významným německým nakladatelstvím jako jeden ze svazků balkanistické řady, v níž vyšly např. i dvě důležité Boretzkého (1993 a 1994) práce o romštině. Termín Untersuchungen 'zkoumání' v titulu anotovaného díla odráží skutečnost, že autor nezamýšlel podat celkový popis romského dialektu, pro nějž už deskriptivní gramatiky existují, nýbrž že se zaměřil jen na zpracování vybraných jevů. Jednotná metodologická báze ovšem práci zajišťuje obdivuhodnou ucelenost.

Kniha je zkrácenou verzí doktorské disertace, obhájené na předchozím autorově působišti, v Hamburku. Jejím cílem je zkoumat gramatiku romštiny jako nástroj řečového jednání, tj. jako součást komunikačních strategií, jimiž mluvčí zprostředkovává a hodnotí vlastní zkušenost nebo jimiž iniciuje určité jednání či strategie u svého komunikačního partnera. Hlavním cílem je pak výzkum souvislostí mezi vybranými gramatickými kategoriemi a strategiemi organizujícími diskurz a řečové jednání.

Analyzovaným jazykem je kontaktní kalderašsko-lovarský dialekt skupiny olašských Romů, jejichž předci vyšli začátkem dvacátého století z Rumunska a kteří, po pobytu na Slovensku, v Polsku a v Rakousku, žijí od padesátých let na území Německa. Někteří ze šesti mluvčích, jejichž jazykové projevy posloužily jako zdroj dat, patří k mladší generaci, narozené už v Německu, někteří k nejstarší generaci, narozené na Slovensku, zatímco polovina mluvčích se narodila na území Polska. Sami se označují za Kalderaše, avšak jejich dialekt je do značné míry ovlivněn lovarštinou. Všichni kromě své mateřštiny ovládají také polštinu a němčinu.

Německy psané dílo o 256 stránkách je přehledně členěno do devíti kapitol, obsahuje grafy, index a seznam odborné literatury. Úvodní kapitola zahrnuje přehled starších romistických studií, oddíl o jazykově-historickém a jazykově-geografickém zařazení romštiny a oddíl o romštině v souvislosti jazykových kontaktů a konvergentního vývoje na Balkáně. Dále jsou načrtnuty cíle a struktura autorovy práce, zdůvodněn výběr zkoumaných jevů, popsán charakter a způsob získání jazykového korpusu a uvedeny formální náležitosti, jako je použitá transkripce, způsob prezentace příkladů a způsob glosování, tj. doslovného, příp. morfologického překladu příkladů. Druhá kapitola přibližuje teoretická východiska a metodologické základy práce, o nichž se lze mnohé dozvědět i z bibliografie (Dik, Ehlich, Givón, Rehbein, Tobin, ale i 'pražští' Bühler, Firbas, Kurzová a Matthesius). V dalších kapitolách jsou probrány vybrané jazykové jevy: referenční prostředky, slovesné kategorie, slovosled, prostředky parataxe, subordinace a 'suplementivní procedury'. Poslední kapitola sumarizuje předchozí a nastiňuje perspektivy uplatnění funkční pragmatiky v jazykové typologii.

1. (1-33) Všechny části jsou myšlenkově a kompozičně zapojeny do celku díla: Historická retrospektiva kulminuje Miklošičovými hypotézami o romštině jakožto balkanizovaném novoindickém jazyce a o řecké interferenční vrstvě společné všem romským dialektům. Tyto ideje jsou pak autorem domyšleny a rozvinuty v systém tří interferenčních vrstev v olašské romštině (srov. Matras 1996). Každá z vrstev se z funkčního hlediska týká jiné oblasti jazykových jevů: a) současná - přepínání kódů, koncovných spojek a větných adverbii; b) rumunská - kvantitativních a temporálních relací mezi propozicemi (některá adverbia a konjunkce); a konečně c) balkánská - syntaktické organizace věty (srov. Matras 1994); za balkanizaci romštiny autor považuje získání jakýchkoli rysů balkánských jazyků, které neexistovaly v dřívější romštině, a nikoli, jak je běžné, získání rysů vlastních jen balkánskému jazykovému svazu. Vedle toho, že kalderaština je jedním z nejrozšířenějších romských dialektů, zajišťuje práci větší obecnost a jejím závěrům širokou platnost právě zaměření na jevy balkánské, tj. jevy v romštině obecné.

2. (35-42) Gramatické kategorie mají vedle syntaktických funkcí i funkce pragmatické. Pragmatiku autor považuje za výchozí komponent funkční analýzy, tj. za metodu. Vychází s Rehbeinovy teorií řečového jednání, užívá komplikovanou terminologii prostorů, polí a procedur. Zjednodušeně lze jádro teorie zachytit následovně: Řečové jednání sestává z předem daných znalostí, cílné motivace a plánu na zprostředkování či vyvolání znalostí. Posluchač musí znalosti verbalizované mluvčím mentálně zpracovávat. Mluvčí se orientuje na změny znalostí posluchače nebo na vyvolání nějakého jeho jednání, a zahrnuje tedy do svého řečového jednání i plán, jak toho dosáhnout. Mnohé gramatické

kategorie mají právě tuto organizační komunikačně-strategickou funkci. Také pozice v rámci společensky normovaných vzorců řečového jednání, jejichž sled autor označuje jako diskurz, mohou být relevantní pro pragmatické funkce gramatických kategorií.

3. (43-67) V oblasti neurčitosti substantiv rozlišuje autor dva případy: Aktant označený substantivem je relevantní pro další průběh diskurzu, je diskurzivně prominentní, tj. mají se ho týkat další jazykové operace, anebo tomu tak není. V prvním případě je použito neurčitého členu, v druhém zůstává substantivum bez členu. Užití, nebo neužití neurčitého členu je tedy výrazem strategie, jak upozornit posluchače na další vývoj diskurzu.

Oproti strukturním popisům ukazovacích zájmen a adverbíí v romštině, které mluví o trojím stupni deixe na základě spatiotemporální nebo metaforické vzdálenosti, klasifikuje autor demonstrativa pomocí dvou binárních opozic: 1) specifickost / exkluzivnost a nespecifickost / otevřenost a 2) situativní a kontextová deixe. Exkluzivností deixe se rozumí to, že objekt řečového jednání musí být posluchačem vyhledán a identifikován z množiny diskrétních elementů jeho prostoru znalostí a vymezen vůči ostatním potenciálním entitám. Demonstrativum a adverbium *kado* - *kathe* vyjadřují nespecifickou situativní deixi, *kako* - *kadka* situativní deixi specifickou, *kodo* - *kothe* kontextovou nespecifickou a *kuko* - *kudka* kontextovou specifickou. Autor mj. zaznamenává souvislost rozvoje kontextové deixe v romštině s rozvojem nových forem řečového jednání (např. politického projevu).

4. (69-114) Interpretativní síla autora přístupu je schopna netradičním způsobem zachytit i tak složitou oblast, jakou je morfologie slovesa, v jejímž rámci je pozornost zaměřena především na verbální kategorie času, vidu a způ-

sobu. Různým typům morfologických segmentů odpovídají různé sémanticko-pragmaticko-mentální funkce: Slovesný kmen vyjadřuje činnost, participiální sufix příznak rezultativnosti, sufix osoby a čísla příslušného aktanta, futurální sufix, stejně jako adjektivní sufix u evidenciálních tvarů (které ovšem ve slovenské romštině neexistují, srov. kalderašsko-lovarské *avilo* 'přišel', *avili* 'přišla' vedle neevidenciálního *avilas* 'přišel, přišla'; srov. též Matras 1995a), vyjadřují nereálnou představu a imperfektivní (aj.) sufix tzv. mentální cézuru.

Participiální sufix v perfektu, plusquamperfektu / kondicionálu a evidenciálních tvarech je nositelem aspektuální distinkce rezultativnost x progresivnost, která vyjadřuje angažovanost posluchače v prezentovaném stavu věcí. Suffix *-as* primárně vyjadřuje přerušenost vztahu mezi aktuálním řečovým jednáním a prezentovaným stavem věcí (tzv. mentální cézura). Je-li prezentovaný stav věcí reálný (v imperfektu nebo plusquamperfektu), jde o fyzickou separaci účastníků komunikace od rekonstruovaného prostoru, je-li nereálný (v kondicionálu), jde o neutralizaci vztahu ke skutečnosti. Temporální distinkce jsou tedy u tohoto sufixu až sekundární. Modální distinkce autor převádí na epistemicitu futura a evidenciálních tvarů, jejichž exponenty vyjadřují závislost na 'doplnění' aktuálních znalostí posluchače. Futurální sufix vyjadřuje fiktivní představu budoucího stavu věcí, zatímco adjektivní sufix evidenciálních tvarů vyjadřuje sekundární evidenci, tj. zprostředkovanou znalost (jakési 'prý').

Tvar *kerđomas* je tedy interpretován jako *ker-* = 'dělat', *-d-* = rezultat, *-om-* = aktant 'já', *-as* = cézura atd.

5. (115-141) Na rozdíl od všech indických jazyků, kde má sloveso ve větě finální pozici, je ve slovosledně flexibilní romštině nejběžnější pořadí SVO nebo

VSO (V = sloveso, S = subjekt, O = objekt). Autor považuje za nejvýstižnější označit preverbální oblast věty jako tematickou a oblast postverbální jako rematickou. Obsazení tematické oblasti, jak napovídá možnost slovosledu VSO, není obligatorní: Není-li téma explicitně vyjádřeno, musí ho posluchač mentálně doplnit ze svých diskurzivních znalostí, tj. musí se obrátit k bezprostředně předcházejícím výpovědím. Takový slovosled je pak nazýván 'konektivní' (srov. Matras 1995b), zatímco 'etablující' je termín pro slovosled s explicitním tématem. Distribuce obou slovosledů je obdobná jako v balkánských jazycích, zvl. v hovorové řečtině. Část kapitoly je pak věnována výkladům o topikalizaci, parcelaci aj.

6. (143-180) V rámci výkladů o parataxi autor mj. klasifikuje koordinativní spojky 1) na základě opozice aditivní x kontrastivní a 2) na základě kritéria integrálnosti. Mezi aditivními spojkami vyjadřuje nejmenší integrálnost alternativní *vaj* 'nebo'; obě konjunkce překládané jako 'a' se liší tím, do jaké míry tvoří části, které jsou jimi spojeny, jednotu; autor hovoří o integrálnosti realizace znalostní kategorie (Wissenskategorie). Spojka *taj* signalizuje, že následující obsah má být přijednocen k dané kategorii, zatímco spojka *aj* uvozuje překvapující a neočekávanou realizaci dané kategorie. Maximálně integrální *taj* tedy slouží jako výsostný prostředek textové koherence. Podobně v oblasti kontrastivnosti existují konjunkce pro vyjádření trojího stupně integrálnosti: silně integrální *ale*, slabě integrální *numa* a maximálně adverzativní *feri*.

7. (181-211) Subordinativní adverbiální a vztahné věty jsou zpracováním znalostního deficitu. Vzhledem k tomu, že jsou romské konjunkce (kromě konjunkcí uvedených v kapitole 8) ve shodě s balkánským modelem formálně totožné s odpovídajícími interogativy (srov.

Kaj džas? 'Kam jdeš' ~ *Na džanav, kaj džas.* 'Nevím, kam jdeš. '), nalézají pro ně autor společnou funkci: zaměřit znalostní hiát (Wissenslücke) a iniciovat vyjasňující proceduru, jíž je propozicionální obsah subordinativní věty. Funkční změna interogativ na konjunkce je považována za operacionalizaci indických elementů ve službách balkánských syntaktických funkcí. Autor se také zabývá charakterem samostatných podřadných vět (jsou subordinovány kontextu, nikoli jiné větě) a velmi podrobně větami vztahnými a jejich strukturou, která je obdobná struktuře relativních vět v řečtině nebo jidiš, avšak nikoli v ostatních evropských jazycích.

8. (213-237) Mezi spojky iniciující doplňující proceduru řadí autor *ke* (funkčně zhruba odpovídá českému 'že') a *te* (zhruba 'aby'). Zatímco obsah vět uvozených konjunkcí *ke* se vztahuje ke skutečnému stavu věcí, doplňuje propozicionální obsah vět uvozených spojkou *te* jen znalosti posluchače a reálnost nevyjadřuje. Se zánikem infinitivu se rozšiřuje pole využití spojky *te*, která se tak stává obecným signálem 'epistemického' doplnění.

Práce je pro romistickou lingvistiku svou interpretativní silou, metodologickou přísností, projevující se např. ve využívání jen autentických příkladů z empiricky získaného korpusu, svým zaměřením na ústní projev zasazený v kontextu a kontextově interpretovaný a svými konkrétními výsledky velmi přínosná. Přístup funkční pragmatiky si zasluhuje pokračování a časem snad i popularizaci a pronikání do deskriptivních gramatik a učebnic romštiny.

Boretzky, Norbert. 1993. *Bugurdži: deskriptiver und historischer Abriß eines Romani-Dialekts*. Balkanologische Veröffentlichungen, Bd. 21. Wiesbaden: Harrassowitz.

Boretzky, Norbert. 1994. *Romani: Grammatik des Kalderaš-Dialekts mit Texten und Glossar*. Balkanologische Veröffentlichungen, Bd. 24. Wiesbaden: Harrassowitz.

Matras, Yaron. 1994. Structural balkanisms in Romani. In: Reiter, Norbert & Hinrichs, Uwe & van Leeuwen-Turnovcová, Jiřina (eds.): *Sprachlicher Standard und Substandard in Südeuropa und Osteuropa*. Berlin: Harrassowitz.

Matras, Yaron. 1995a. Verb evidentials and their discourse function in Vlach Romani narratives. In: Matras, Yaron (ed.) *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 95-123.

Matras, Yaron. 1995b. Connective (VS) word order in Romani. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 48:1-2, 189-203.

Matras, Yaron. 1996. Prozedurale Fusion: Grammatische Interferenzschichten im Romanes. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 49:1, 60-78.

V. Elš/k

SOWA Rudolf von

WÖRTERBUCH DES DIALEKTS DER DEUTSCHEN ZIGEUNER

IN: *Commission bei FA Brockhaus bei den Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, Leipzig 1898, 128 str.*

Toto z lexikografického i historického hlediska velmi hodnotné dílo představuje v podstatě slovníky dva zachycující

dvě nejrozšířenější romská nářečí na území Německa koncem 19. stol. Jedno z nich, zvané západní, je významnější a lépe doložené, velkou část poměrně nových vypůjček převzalo z různých německých dialektů, zatímco na druhém, méně rozšířeném, je patrný silnější vliv polštiny. V obou částech se autor odvolává na předchozí práce badatelů F. Bischoffa, Graffundera, R. Liebicha, Ch. J. Krause a jiných, vzájemně je srovnává a své dílo míní jako jakýsi index k nim.

Při sestavování slovníku postupoval autor kriticky, vycházel jak z etymologie, tak z vlastních zkušeností z terénu, odstranil některé dřívější omyly (např. slovo **putzshakolüster** „svědek“ správně dešifroval jako **phuč akolestar**). Slova jsou psána maximálně foneticky, spřežky *cz*, *tsch*, *tsh* nahradil *č*, *ie* pak *ī*, striktně odlišil znělé *z* (zapisované dříve často jako *s*) od neznělého *s*.

V předmluvě se přiznává, že dal místy přednost etymologii (např. **buchlo**) před variantou slyšenou v terénu (**puchlo**).

Ve srovnání s romskými dialekty rozšířenými v Čechách a na Slovensku dochází v západním nářečí často ke ztrátě znělosti (např. **tschuwli** místo **džuvlí**, **pácht** místo **bacht**, **tawa** místo **dava**), v několika případech se pak lze setkat s kolísáním (jako např. **pani** i **banī**, **kašt** i **gašt**, **tikno** i **dikno**). Dále zde dochází k oslabení či ztrátě aspirace (**bok**, **čib**, **púro**, **jakh>jak**, **jag>ják**), i když ji lze podle autora ojediněle ještě slyšet. Částečně též odpadá *-r* po souhláskách (**to<tro**, **pe<pre**), *-v* se na konci slov se mění v bilabiální exploziv *-b* (**džib**), počáteční *st-*, *sp-* se vyslovuje jako **št-**, **šp-** a *-ch-* též jako *-h-*. Abstraktní formanta **-ipen** zní **-epen**, palatální *-l-* se mění na *-ľ-*. Samohlásky na začátku slov často odpadají (**(a)maro**, **(a)kana**, **(u)štava**, **(o)pral**) anebo jsou opatřeny protetickým *ľ-* (**jarro**) či *v-* (**vávar**).

O palatalizaci není zmínka (**gurumni**, **kerdum**), což však může být dáno tím, že je významově indiferentní, že německy mluvícím autorům pro ni chybějí rozlišovací schopnosti anebo že pod vlivem němčiny došlo k její ztrátě.

V morfológii je charakteristické pronikání německých předpon (**fer-**). Pozůstatky deminutiv autor označuje jako cizí prvky.

Ze sémantického hlediska jsou pak zajímavá slova, jako **píro** „svobodný“ (srov. **pirano** „druh“ ve slovenské romštině), **gudlo** „sladký“, **taperava** „chytím“, **kúráva** „klepu“, **mál** „přítel“ aj.

P. Wagner

WENTZEL Tatjana W.

DIE ZIGEUNERSPRACHE (NORDRUSSISCHER DIALEKT)

VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig
1980, 164 str.

Kniha je zaktualizované vydání ruského originálu „Cyganskij jazyk (severnorusckij dialekt)“, vydaného r. 1964 v moskevském nakladatelství „Nauka“. Po úvodu následují kapitoly o lexice, fonetice, tvarosloví, morfológii a syntaxi. V příloze je kniha doplněna ukázkami textů, bohatou mezinárodní bibliografií a rejstříkem romských slov vyskytujících se v gramatickém popisu. Předmětem díla je nejrozšířenější a odborně nejlépe popsáný dialekt romštiny v bývalém SSSR, který je zde označován jako „ruská podskupina baltické skupiny severních dialektů“.

Dalšími dialekty evropské části tehdejšího Sovětského svazu jsou tzv. „německý“ dialekt na severu, „ukrajinský“

na jihu, „olašský“ a „karpatský“, který je značně ovlivněn maďarštinou. Popisovaný „ruský“ dialekt je ovlivněn zejména dlouhým soužitím s rusky mluvícím většinovým obyvatelstvem, přesto se v něm uchovaly stopy předchozího putování jeho mluvčích.

Autorka poukazuje na výrazné lexikální souvislosti s hindštinou a sanskrtem, ale i s íránštinou, řečtinou, rumunštinou, srbochrvatštinou, němčinou a polštinou. Na druhé straně se však nedochovala řada základních slov.

Kapitola o fonetice obsahuje inventář všech romských samohlásek, resp. korelačních dvojic samohlásek. Samohlásky bez důrazu se vyslovují poněkud oslabeně, ovšem ne tak oslabeně jako v ruštině. Oproti slovenskému dialektu je inventář samohlásek popisovaného dialektu bohatší o středový vokál, který se vyvinul buď z [i], příp. [ej], nebo z nepřízvučného [e], případně z [a] (v abl. pl.). V inventáři souhlásek se mimo postpalatální frikativy (označované řeckým písmenem „gama“) a vzácné postpalatální nasály [ng] nachází celé spektrum palatalizovaných variant všech souhlásek (samozřejmě s výjimkou palatál č' a dž'), jako např. *p'*, *ph'*, *t'*, *l'*. Rovněž souhlásky jsou uváděny v korelačních souvislostech. Dále autorka analyzuje pozice fonémů v rámci slabik a slov. Při srovnání severoruského dialektu romštiny s dnešními indickými jazyky konstatuje, že v romštině došlo ke ztrátě opozice znělosti u aspirát (zůstaly pouze aspiráty neznělé) a v některých případech došlo ke ztrátě aspirace. Zmizely též indické cerebrály, před sanskrtskou samoláskou [a] na začátku morfému dochází často k vsouvání protetických hlásek [v] nebo [j]. Přízvuk je obvykle pevný, nepohyblivý, a to většinou na poslední slabice slova s výjimkou koncovek. (Ve východoslovenské romštině je přízvuk naopak většinou na předposlední slabice.)

Z příkladů uvedených v celé mluvnici vyplývá, že severoruský dialekt romštiny volí z foneticky alternující dvojice hlásek *h/s* častěji hlásku *[s]*, že aspiráta *[čh]* v mnoha případech svou aspiraci ztratila a že často odpadá počáteční *a-*, pokud ovšem nebylo opatřeno protektickým *[v]* či *[j]*.

V kapitole o tvarosloví se autorka zmiňuje o přivlastňovacím zájmenu tvořeném koncovkami *-k'iro/g'iro* a o stupňování přídavných jmen a příslovčí.

Pro tvorbu deminutiv má severoruský dialekt k dispozici - podobně jako slovenská romština - zdrobňovací příponu *-ori*, ta však slouží pouze ke zdrobňování substantiv ženského rodu. Adjektivní zdrobňovací přípona je přejatá *-inko*, podobně jako ruská mazlivá přípona *-uško*.

Popisovaný dialekt zachoval i starobyrou příponu *-ima* (sanskrt *-imā*), a to pro tvoření abstrakt, není v něm pak přejatá, pův. maďarská přípona *-šagos*, hojná v slovenské romštině.

Přejatá substantiva mají jednotnou koncovku *-o* (na rozdíl od koncovek přejatých maskulin *-os*, *-us...* v slovenské romštině).

Tvoření sloves rovněž není poznamenáno velkými odlišnostmi, pouze přejaté předpony nejsou slovenské, nýbrž ruské.

Slovesný infix *-k'ir-* se v severoruském dialektu ještě tolik nevzdálil od svého kořene (srov. hindský kořen *kar-* „dělat“), poněvadž se jím tvoří výhradně slovesa přechodná, odvozená od přídavných jmen. Tento infix tedy nikterak nepozměňuje průběh děje existujících sloves (opakovaný), jako je tomu ve slovenské romštině.

V morfologii substantiv zavádí autorka dvě třídy: podstatná jména životná a neživotná, neboť mají ve všech rodech a skupinách odlišné skloňování.

Dalšími jmennými kategoriemi jsou rod, číslo a pád. Rozdíl v deklinaci pod-

statných a přídavných jmen (i přivlastňovacích) jsou ve srovnání se slovenskou romštinou minimální, v nepřímých pádech se zde dokonce objevuje i ono *-s*, kterým jsou opatřeny koncovky přejatých substantiv (maskulin) ve slovenské romštině.

Substantiva rodu ženského mohou mít v nepřímých pádech kromě kořenevého afixu *-a-*, *-a-* i afix *-ja-* (např. *zor-ja*), podobně jako substantiva rodu mužského v plurálu, kde může být afix *-ja-*, příp. *-jen-* místo *-a-*, *-en-*.

Pokud jde o skloňování adjektiv (i posesivních tvarů), severoruský dialekt se v ničem neodlišuje od slovenské romštiny.

Číslovky 30 - 90 se, s výjimkou číslovky 60, tvoří kompozicí příslušné jednotky + substantiva *deš* (desítka) ve tvaru plurálu (*deša*): *pandždeša* (dosl. pět desítek = padesát).

Kapitolu uzavírá přehledná tabulka skloňování zájmen, které autorka dělí na substantivní, adjektivní, číslovková a příslovečná.

V oddílu o romském slovese se dozvídáme, že severoruský dialekt nemá infinitiv, jeho funkce pak přebírá konjunktiv. Pouze v jižním dialektu, přebírá funkci infinitivu 2. osoba sg. konjunktivu: *te des* - dát, *te les* - vzít, brát.

Tvary přítomného času se rovnají tvarům budoucího času slovenské romštiny a mohou vyjádřit i čas budoucí dokonavý.

Budoucí čas nedokonavý je tvořen buď pomocí prezentních tvarů pomocného slovesa *lava*, *lesa*, *lela...* - „vzít“ a finitních slovesných tvarů konjunktivu (např. *joj lela te khelel* - bude tančit), nebo tvarů pomocného slovesa *avava*, *avesa*, *avela...* - „být“ a 2. osobou sg. nebo pl. konjunktivu významového slovesa ve funkci infinitivu (např. *avesa te chas* - budeš jíst, *avasa te chan* - budeme jíst).

Tvary konjunktivu odpovídají tvarům přítomného času slovenské romštiny.

Imperfektum má i význam plusquamperfekta.

Slovesa rozděljuje autorka do tříd na základě afixů přítomného a dokonavého kmene. Vzhledem k tomu, že dokonavý afix *-t* se v severoruském dialektu ve všech osobách, kromě 2. a 3. os. pl., redukuje - působí pouhé měkčení kmene - řadí tato slovesa do jiné skupiny než slovesa s dokonavými afixy *-t* a *-d*, které se zachovaly ve všech osobách sg. i pl.

Tvary 2. os. pl. a 3. os. pl. jsou v tomto dialektu shodné i v dokonavu.

Definice slovesných tříd v zásadě souhlasí s třídami, do nichž dělí romská slovesa Hübschmannová, Šebková a Žigová ve svém Romsko-českém a česko-romském slovníku z r. 1991, pouze mnohá slovesa, která jsou v slovenské romštině nepravidelná, se v severoruském dialektu nacházejí mezi slovesy pravidelnými právě díky změně *-l > -ʔ*, příp. *-l > -n* (např. *jone chane* - oni jedli). V záporném rozkazu není - na rozdíl od slovenské romštiny - záporka *ma*, nýbrž *na*.

Podmiňovací způsob je vyjadřován konjunktivem s částicí *bi*. Participia se tvoří od dokonavého kořene a neliší se od participií v slovenské romštině, s výjimkou sloves s kořenem zakončeným na *-n*, kde je v dokonavu skupina *-dl-* (např. *džindlo* - znalý, *bikindlo* - prodaný). O participiích na *-imen/-amen* sloves přejatých zde není zmínka. Tzv. adverbiální participia (přechodníky) jsou v severoruském dialektu vzácná, za gramatickou kategorii je již nelze považovat, přesto od některých sloves existují a jsou zakončena na *-j/-t* (srov. *bešinduj/bešindoj* - sedě, sedíc, sedíce; všeď, *pašovi* - leže, ležíc, ležíce; vleže). Členy *o* (m.) a *e* (f.) v severoruském dialektu ve funkci determinantu zanikly, objevují se pouze po předložkách, a to bez jednoznačné kongruence s rodem podstatného jména.

Rovněž v severoruském dialektu došlo k radikální přestavbě syntaxe směrem od syntetického k analytickému způsobu vyjadřování. Flexe a kongruence jsou zde silně oslabeny.

P. Wagner

INFORMACE

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE ROMISTICKÉ LINGVISTIKY V PRAZE

V pořadí třetí mezinárodní konference lingvistů zabývajících se romštinou se konala 5.-7. prosince 1996 v Praze na akademické půdě Univerzity Karlovy, dva roky po předchozí mezinárodní konferenci v Amsterdamu (srov. RDŽ 2, 1995, 1-2, s. 144-146). Během tří dopolední a dvou odpolední bylo v pěti sekcích (1. Struktura, 2. Kontakt a struktura, 3. Lexikon, 4. Standardizace, kodifikace a norma, 5. Jazyk a kultura) lingvisty z deseti států tří kontinentů předneseno celkem dvacet referátů.

Objektovým jazykem byly různé variety romštiny, od olašských a balkánských dialektů po dialekty slovenské a maďarské. Jednácím jazykem byla angličtina, při některých referátech bylo použito zvukových nahrávek nebo videozáznamů. Délka referátů byla pevně stanovena na dvacet minut (ne všichni stačili sdělit vše, co chtěli), po nichž následovala desetiminutová diskuse, přátelská, ale někdy dost ostrá. Stručné obsahy referátů jsou zde seřazeny podle toho, v jakém pořadí byly referáty předneseny. (Různá délka popisů a komentářů věnovaných jednotlivým referátům nemá implikovat jejich různou důležitost nebo úspěšnost.)

Peter Bakker: *Slovesná klitika a umístění přízvuku v romském dialektu Terzi Mahalla* II Amsterdamský lingvista, zabývající se mimo jiné i romštinou v Baskicku, referoval o místě přízvuku v dialektu padesáti rodin muslimských Romů původně obývajících čtvrť Terzi Mahalla kosovského města Prizren, kteří nyní žijí jako exulanti v Nizozemí a Německu. V tomto dialektu převládá přízvuk na penultimě (např. *báro* 'velký', *baraválo* 'bohatý, barvalo'), snad vlivem albánštiny. (VE: Ve většině romských dialektů je totiž *baró*, ve východoslovenské romštině je přízvuk na penultimě vlivem okolních slovanských dialektů.) Referent se však zaměřil především na výjimky vůči penultimovému přízvuku a na klitizaci objektových a subjektivých zámen k slovesům (např. *me dikháva óle* > *me dikhavóle* 'vidím ho, dikhav les').

Jorge M. F. Bernal: *Kolumbijští Kalderaši v Argentině a jejich jazyk* II Kalderašský referent z Buenos Aires se věnoval současnému lexikálnímu i fonetickému vlivu španělštiny na kalderašské dialekty v Jižní Americe, jakož i starším rozdlům mezi nimi vlivem odlišných kontaktních jazyků (srov. názvy dialektů moldavicko, grekicko, rusicko aj.). Kalderaši v různých zemích Latinské Ameriky udržují mezi sebou, a dokonce i s Kalderaši ze zemí severoamerických a evropských, sociální a jazykové kontakty, a dochází tak k vzájemnému lexikálnímu obohacování a k povlovné standardizaci jejich jazyka.

Birgit Igla: *Vyjádření kondicionálu irrealis v romských dialektch jižního Balkánu* II Tvoření nereálného kondicionálu v balkánských dialektch není jednotné. Německá lingvistka vyšla od futurálních konstrukcí v bulharské a řecké romštině (*ka džav* 'půjdu, džava' x *nanaj te džav* 'nepůjdu, na džava'), s nimiž kondicionálové konstrukce souvisejí (*ka džavas* 'býval bych šel, gejl'omas' x *nanaj te džavas* nebo *nanaj sas te džav* 'býval bych nešel, na gejl'omas'). Záporné kondicionálové konstrukce většinou odpovídají svou strukturou konstrukcím v bulharštině, zatímco kladné konstrukcím v řečtině. Kladný kondicionál typu *kamas te džav* (strukturně odpovídající bulharskému) je v srbské kalderaštině a v athénské olaštině; kondicionálové konstrukce typu *kamas džav* jsou běžné v americké olaštině.

Milena Hübschmannová: *Derivace sloves (kauzativ, faktitiv, syntaktických pasiv a inchoativ) ve východní a západní varietě slovenské romštiny a v maďarské romštině* II Referát české romistky se v komparativním pohledu zabýval možnostmi odvozování deverbativních sloves a významem derivátů. Zatímco ve slovenské romštině a většině ostatních dialektů existují jen tzv. první kauzativa, odvozená od sloves sufixem *-av-* (*dar-av-el* 'strašit', tj. 'způsobit, aby se někdo bál' od *dar-al* 'bát se'), v maďarské romštině jsou i tzv. druhá kauzativa (*dar-av-av-en* 'nechat postrašit', tj. 'způsobit, aby někdo způsobil, aby se někdo bál'). Tzv. kauzativa ve slovenské romštině navíc v mnoha případech ztratila kauzativní význam a významově se sblížila se slovesy odvozenými sufixem *-ker-* (*biken-av-el* i *biken-ker-el* 'prodávat'). Z několika dalších přednesených bodů zmiňme např. existenci derivátů od synchronně neexistujících sloves (srov. také RDŽ 2, 1995, 3, s. 35-40).

Hana Šebková & Edita Žlnayová: *Některé aspekty vyjádření posese v slovenské romštině* II Česká a slovenská romistka zkoumaly vyjádření pojmu 'mít' ve východoslovenském dialektu romštiny s přihlédnutím ke stavu v dialektu západoslovenském. Většina variet romštiny stejně jako velká část jazyků světa nemá specifický predikátor posese, a vyjadřuje ji konstrukcemi s existenční kopulou, jménem v nominativu (označujícím vlastnictví) a jménem v jiném pádě (označujícím vlastníka). Posesor v úzkém slova smyslu (majitel, nezpochybnitelný partner) je ve zkoumaných dialektch v akuzativu, zatímco dativní a lokativní konstrukce odpovídají specifičtějším, kvazi-posesivním vztahům. Dativní konstrukce, které jsou řidší v západním dialektu, vyjadřují nestabilní lokální vztah, nestabilní nebo lokální esivní ('na', 'v') vztah posesora k části těla, vztah k osobní vlastnosti aj. Lokální vztah posesora k předmětu, který má při sobě nebo který drží v ruce, je vyjádřen konstrukcí lokativní. Zajímavé jsou také výsledky překladové interference, např. *le kheres hin bange falī* 'dům má křivé stěny'.

Vit Bubenik: *Vid a aktionsart v karpatské (slovenské) romštině* II Kanadský lingvista českého původu, zabývající se zvláště starou řečtinou, sanskrtem a dalšími indickými jazyky, se ve svém referátu věnoval vyjádření kategorií vidu a 'způsobu děje' ve slovenské romštině. Vzhledem k původním prostředkům vyjádření vidu (imperfektivní *kerelas* 'dělal/a' x perfektivní *kerd'a* 'udělal/a') rozšiřují prefixy slovanského původu možnosti aspektuálních distinkcí (imperfektivní *chanel* 'česat' x perfektivní *u-chanel* 'učesat') i distinkcí 'způsobu děje' (terminativní *do-marel* 'dobíjet' k *marel* 'bít'); ve srovnání s češtinou je však kategorie vidu méně rozvinuta

(*domarela* ,dobije' i ,bude dobíjet'). Původní sufixy a adverbialní elementy spolu s přejatými prefixy umožňují vyjádřit množství aktionsartových významů, např. distributivnost (*beš-ker-el* ,posedat si' k *bešel* ,sedět'), ingresivnost (*denašel avri* ,vyběhnout' k *denašel* ,utíkat'), terminativnost (*do-prastal* ,doběhnout' k *prastal* ,běžet') aj. Subitaneita, tj. ,náhlost', může být vyjádřena konstrukcemi se slovesy ,dát' nebo ,vzít' (*diňa = il'a te rovel* ,dal/a se do pláče') nebo pomocí negativní partikule (*so dikhav*, *so na* ,ještě se ani nerozhlédnu').

Norbert Boretzky: *Interference v romštině: funkční změny původních gramatických kategorií* || Německý romista a albanista, zabývající se mimo jiné vlivem kontaktních jazyků na romštinu, referoval o jednom typu interference, kdy původní, už existující gramatická kategorie nabývá vlivem jazykového kontaktu funkcí jiných nebo dalších. Na příkladech dokumentoval ablativní nebo privativní (,odnímací, zbavovací') význam dativu, např. *čordja mange*, která existuje v balkánských jazycích, ale i v češtině. Uvedený příklad pak může znamenat jak interferenční ,ukradl mi', tak původní ,ukradl pro mě'. Instrumentál a) v nářečích pod vlivem slovenštiny, polštiny, češtiny aj. získal také perlativní funkci (,pohyb někudy'), např. *vašeha avahas* ,přicházeli jsme lesem', b) v nářečích pod vlivem zvl. ruštiny je také v predikátu, např. *me avava butjarnjasa* podle ruského *ja budu rabotnicej* ,budu, stanu se dělnicí', c) v některých balkánských dialektech má také funkci konjunkční, např. *i Pambukasar i Zaxarata isine but khandine* ,Pambuka a Zacharata byly velmi líné'. Další funkční interferencí je např. užití dativního zájmena ve funkci dativu commodi, např. *džava mange* ,jdu si'.

Yaron Matras: *Má romština diskurzivní ukazatele?* || Ve svém referátě si manchesterský lingvista, zabývající se vedle romštiny i jidiš, turečtinou a kurdštinou, položil otázku, proč v romštině chybí původní diskurzivní ukazatele (discourse markers). Po zavrnutí hypotéz, a) že ani v proto-romštině diskurzivní ukazatele neexistovali nebo b) že romština prostě takovou kategorii nemá a mluvčí užívají přepnutí kódu k vyjádření daných funkcí, předložil tezi, že rychlé nahrazení diskurzivních ukazatelů je univerzáliem jazykové změny v kontaktní situaci (VE: srov. české *jo* z němčiny). Ukazatele původně shodné funkce přejaté z různých jazyků mají tendenci se funkčně diferencovat. Referent rozlišil tři historicky-funkční vrstvy diskurzivních ukazatelů, např. rumunskou, polskou a německou v jednom lovarijském dialektu, nebo slovanskou, tureckou a řeckou v athénském dialektu. Dále podal podrobný přehled ukazatelů v různých dialektech s funkcemi přeložitelnými jako ,a', ,nebo', ,ale', ,pak', ,tedy', ,tak', ,taky', ,jen', ,ještě', ,už', např. pro ,jen' *blos*, *čak*, *feri*, *numa*, *sáde*, *samo*, *tylko*, pro ,ale' *aber*, *aver*, *ale*, *alá*, *ali*, *de*, *ham*, *me* atd.

Evelina Grigorova: *Intonační vzorce v jednom bulharském kalderašském dialektu* || Referát bulharské lingvistky, která se nemohla do Prahy dostavit, byl přečten její německou kolegyní a učitelkou, účastnicí konference B. Iglou. Byl to také jediný referát přednesený, na přání autorky, v němčině. Referát byl zveřejněním fonetického výzkumu prováděného v severovýchodním Bulharsku v blízkosti Dunaje mezi mluvčími kalderašského dialektu. Termínem ,intonace', který může být dvojnásobný, autorka mínila melodický průběh hlasu, tj. frekvenci formantu F0. Melo-

dické průběhy si rozdělila na pět abstraktních vzorců: klesavý, stoupavý, klesavě-stoupavý, tzv. plateau (prudce stoupavý a pak konstantní) a stoupavě-klesavý. V romistice je zkoumání suprasegmentálních jevů, tolik důležité u jazyků bez delší písemné tradice a významné pro kontaktnou lingvistiku, úplným novem.

Viktor Elšík: *Aglutinativní a flektivní rysy slovensko-české romštiny II* Elementární typologický popis romštiny v intencích pražské typologické školy podal český student romistiky. Aglutinace (v zásadě nekumulativní struktura slova, řídká homonymie afixů, méně ostrá diferenciacie jmenných slovních druhů, nízká míra subklasifikace, rozvinutá derivace, zřetelná forma nominálních a derivačních afixů, omezená atributivní kongruence, nominální věty), nejčastěji romštině přičítaná, se ukázala být do velké míry doplněna flektivními rysy (kumulace gramatických významů v některých tvarech, klasifikační kategorie jako je jmenný rod, materializované prostředky subklasifikace, ostrá diferenciacie mezi slovesy a jmény, jediný verbonominální tvar, 'volný' slovosled, charakter číslovkových konstrukcí, vedlejší věty). Důležitá a progresivní je také složka analytická (členy, částice, analytické slovesné tvary včetně syntaktického infinitivu, prepozicionální konstrukce), převážně v oblasti lexika se vyskytuje i složka polysyntetická (kompozice a juxtapozice). Ve struktuře slova existuje v romštině komplikovaná kooperace aglutinativních a flektivních vlastností; stanovení jejich proporce částečně závisí i na zvolené morfologické analýze.

Anthony P. Grant: *Přejatá slova a dialektální různost: případ olašské romštiny II* V referátě skotského romisty byla zpochybněna teze, že olašské dialekty jsou ty, které obsahují největší množství lexikálních přejímek z rumunštiny. Na jedné straně existují ne-olašské dialekty jako Ursari nebo krymská Keremitika s mnoha rumunskými slovy, a na straně druhé mají olašské dialekty jako kosovský a madeonský Gurbet méně než deset rumunských přejímek. Olašské dialekty lze vhodněji vyčlenit na základě strukturních vlastností (např. *čh* > *ś*, některá slovesa s prefixem *a-*), což už začátkem století provedl Gilliat-Smith. Referent předložil tezi o základním dialektálním členění romštiny na skupinu severní a jižní, olaštinu pak zařadil do skupiny jižní. Mluvčí všech olašských dialektů byli v kontaktu s rumunštinou, avšak Kalderaši v nejužším. Po přerušení styků s mluvčími rumunštiny se nejvíce rumunských přejímek zachovalo právě v kalderaštině (kolem dvou tisíc), zatímco v ostatních, zvl. jižnějších dialektech byly dost rychle nahrazeny slovy z nových kontaktních jazyků. Nezanedbatelný je také interdialektální vliv mezi olašskými a ne-olašskými nářečími, např. olašská slova v arlijštině, rysy ne-olašských balkánských dialektů v Gurbetu apod.

Paul Wexler: *Proč romština možná není jazyk a proč možná není přímého indického původu II* Provokativní referát izraelského lingvisty vyvolal nejbouřlivější, v podstatě negativní reakci. Základní referentovou hypotézou je, že romština není jazyk s vlastní autonomní gramatikou, nýbrž že jde o asijský lexikon relexifikací zapuštěný do gramatik jiných jazyků (turečtiny, řečtiny, rumunštiny). Dále předpokládá, že romština tímto způsobem vznikla na maloasijském nebo balkánském teritoriu a že indické a jiné asijské prvky, zvl. lexikální a jen minimum morfologických, získala kontaktem s asijskou linguou francou. Ačkoli byla Wexlerova hypotéza jako celek ostatními romisty odmítnuta, někteří uznali, že o historii

romštiny víme velmi málo a že přímočaré představy o jazykovém vývoji jsou už dávno překonané. Pojmy jako kreolizace, relexifikace apod. musí najít své místo ve střízlivém popisu vývoje jazyků.

Katalin Kovalcsik: *Aspekty jazykové ideologie v komunitě transylvánských olašských Romů* II Maďarská etnoložka a etnomuzikoložka se zabývala koncepty týkajícími se jazyka a jeho funkcí, tak jak se samy v jazyce odrážejí. V transylvánské olašské romštině je rozlišen pojem pro konativní hovor nebo mluvu (*duma*) od pojmu pro řeč nebo projev informativní (*vorba*). Konativní funkce jazyka je zaměřena na navázání a udržování sociálního kontaktu a je vyhrazena pro lehčí témata, konverzaci, tlačenčí. Naproti tomu *vorba* má charakter společensky závažnější a závaznější. Její informativní povaha umožňuje pojmové spojení vyjádřené v termínu *čači vorba* 'pravdivá řeč'. (VE: V této souvislosti je zajímavá etymologie obou slov: zatímco *vorba* pochází z rumunského *vorbă* 'slovo, řeč', *duma* je výraz původem slovanský.) Dalšími projevy jazykové ideologie jsou např. spojení 'čistý jazyk' a 'zkažený jazyk'.

Svetislav Kostić: *Onomastické jevy v romštině* II Z obsáhlejšího referátu, v němž se český indolog srbského původu zaměřil na etymologické souvislosti pojmenování členů rodiny, romských antroponym, etnonym a socionym, byla přednesena pouze část týkající se příbuzenských termínů. Vedle indických a perských etym, o nichž se lze podrobně dočíst v RDŽ (3, 1996, 1-2, s. 83-86), byl podán přehled přejímek z řečtiny, turečtiny, jihoslovanských jazyků, rumunštiny, západoslovanských jazyků a maďarštiny, který se má objevit v RDŽ. (VE: Etymologicky zajímavý je i termín *dajo/s* 'matčin bratr, ujec' v některých balkánských dialektech, který má totožný zdroj jako *daj* 'matka'; byl z perštiny přejat do turečtiny, odtud do albánštiny a srbských dialektů, a teprve odtud do romštiny, zatímco *daj* přešlo do romštiny přímo z některého íránského jazyka). Přednášející dále představil novou etymologii termínu *gadžo* ze staroindického *grámadža*.

Victor A. Friedman: *Romština jako balkánský jazyk a jako standardní jazyk* II Americký balkanolog, slavista, kavkazolog a romista se ve svém referátě věnoval balkánským rysům v makedonské standardizující se romštině. Doporučil rozlišovat balkanizované jazyky od balkánských, a tedy i ráz romštiny jako celku od charakteru jejích balkánských dialektů. Po výčtu rysů společných indicko-altajskému areálu, od nichž se romština v pozdějším vývoji částečně odchýlila, přešel referent k přehledu balkanismů. V balkánské romštině je zachován vokativ, existuje dvojí akuzativ (např. u slovesa *del* 'dát'), analytické prepozicionální vyjádření pádů, analytický komparativ a superlativ, výraz pro 'kde' je i univerzálním vztažným spojovacím prostředkem (relativizer), infinitiv zanikl, futurum je tvořeno konstrukcí se slovesem 'chtít', kondicionál odpovídá budoucnosti v minulosti (future-in-past), vyskytuje se mnoho turcismů. Romština však také sdílí s řečtinou absenci nebo podmíněnou existenci některých balkanismů: určitý člen nemá sufixální podobu, neexistuje přízvučný neutrální vokál aj. Dále v romštině oproti ostatním balkánským jazykům neexistuje opozice mezi aoristovými a perfektními slovesnými tvary, nesplývá genitiv s dativem aj. Přednášející se pokusil nalézt souvislosti mezi studiem balkanismů a studiem standardizace romštiny v Makedonii, tj. na území v centru balkánských konvergencí.

Donald Kenrick: „*No words can that woe sound*“ - problémy s překladem Shakespeara do romštiny II Britský romista a zastánce Romů pronesl zábavnou a uvolňující přednášku o svých zkušenostech s překladem a inscenací Shakespearova dramatu Romeo a Julie. Jde o první překlad z děl anglického génia a vůbec jeden z prvních překladů klasického díla do romštiny. Těžko překonatelné obtíže představuje Shakespearova gigantická šíře slovní zásoby: některé zdroje uvádějí, že užívá více než dvacet tisíc slov, téměř třikrát víc než Homér nebo Bible a snad až desetkrát víc, než je aktivní slovní zásoba vzdělaného jednotlivce. Místo dalšího komentáře uvedme krátkou ukázkou romského textu Montaguova monologu ve srovnání s anglickým originálem:

**But evinende dikhilo vo kothe
Asviniensa kingarel i evinaki čar.
Leske phare phurdibnata neve novole dena
Ama kana o lošalavno kham
Ando dureder oriento lel te tsirdel e učharde
Katar i Aurora lako than,
Moro pharo čhavo lel te džal khere,
Garavel pes katar o dud andi peski soba,
Phandavel e prozoretsi, mekel o lačho kham avri,
Katar parno dives kerel kali rat.
Kalo thai pharo ka-ovel leske ilo,
džandi godi te na madžutisarel les.**

*Many a morning hath he there been seen
With tears augmenting the fresh morning's dew
Adding to clouds more clouds with his deep sighs.
But all so soon as the the all-cheering sun
Should in the farthest East begin to draw
The shady curtains from Aurora's bed,
Away from light steals home my heavy son
And private in his chamber pens himself,
Shuts up his windows, locks fair daylight out,
And makes himself an artificial night.
Black and portentous must this humour prove
Unless good counsel may the cause remove.*

Jan Červenka: *Segmentace v psané slovenské romštině* II Referát českého romisty, vycházející z jeho diplomové práce, se zabýval členěním na jednotky v grafickém záznamu slovenské romštiny, zvláště otázkou, zda psát záporné morfémy *na* a *ma* v případě, že následuje verbum finitum, samostatně nebo jako jeho součást. Referent po analýze romského tisku a po rozboru argumentů pro obě řešení, navrhl psát záporný morfém jako grafický ‚prefix‘, např. *naužarav* ‚nečekám‘. Polemizoval tak částečně s Hübschmannové kodifikačním návrhem, který sice doporučuje psát u substantiv, adjektiv, adverbíí a participií zápornku dohromady (např. *namurš* ‚zbabělec‘ od *murš* ‚muž‘, *nalačho* ‚nedobrý‘ a *naužardo* ‚nečekaný‘), avšak u finitních sloves zvlášť (např. *na užarav* ‚nečekám‘). (VE: Spory o grafickou realizaci zápornky odráží mj. typologickou přechodnost vyjádření negace

v romštině: ve zřetelně aglutinačních jazycích existují totiž jasněji syntetická vyjádření záporu, např. turecké *yaziyorum* 'píšu' x *yaz-m-iyorum* 'nepíšu'.)

Christo Kjučukov: *Ústní tradice mezi Romy v Turecku* II Přednášející, xoraxano (,turecký') Rom z Bulharska, jehož životopis byl uveřejněn v RDŽ (I, 1994, 4, s. 54-55), prováděl romistický výzkum v Turecku, kde žije nejméně půl milionu Romů, z nichž většina umí číst a psát turecky, a jen někteří také romsky. Olašští a ne-olašští Romové žijí ve vzájemné izolaci, ne-olašští jsou jazykově i kulturně více asimilováni tureckému okolí. Tradiční kovářství a košíkářství, stejně jako tradice vyprávění pohádek, vymírá. Na konferenci zazněl záznam vyprávění staršího muže; kontakt s ženami, které žijí v přísné separaci, je téměř nemožný. Dialogy ve vyprávění jsou, podobně jako u některých indiánských kmenů, zpívány, vypravěč živě gestikuluje a přerušovat ho nebo se ptát je, stejně jako u Kalderašů a Lovariů, nepřipustné. V ne-olašské romštině jsou běžné turecké diskurzivní ukazatele.

Zita Réger: *„Škádlení“ v jazykové socializaci romských dětí v Maďarsku* II Maďarská sociolingvistka zjišťovala, jak je při jazykové výchově romských dětí využívána komunikační strategie „škádlení“ (teasing). Materiál prezentovala na videozáznamu a text bylo možné sledovat na transkriptech. Na rozdíl od škol, kde se převážně používá dekontextualizovaného jazyka zbaveného emocí, hraje kontext (vyjádřený např. intonací) v rodinné komunikaci významnou roli. Bezpečí, které dítě v rodině pociťuje, dovoluje používat „škádlení“ bez negativních následků; jeho následné popření (*Aš ta, te marav tut! - Mittoj, na, či marel tu e mama. „Počkej, zbiju tě! - Dobře, teď tě maminka nebije.“*) nebo paralelní nonverbální chování navíc umožňuje dítěti rozpoznat, že není míněno vážně. Zvláště „škádlení“ se sexuální tematikou (*Čarel e mama tji miž* „Máma ti líže kundičku“) je častější v romských rodinách než v neromských. Pro jazykovou rutinizaci je důležité opakování výpovědí. Také strategie jako např. fingovaný improvizovaný dialog, změna témat, času a rolí v řeči matky přispívají k jazykové socializaci dítěte.

Mihaela Giurca: *Postoje Rumunů k romštině a jejím mluvčím* II Cílem výzkumu, o němž referovala rumunská lingvistka působící ve Spojených státech, bylo zjistit postoje Rumunů k romštině a Romům, k používání romštiny jakožto minoritního jazyka v Rumunsku, a dále, nakolik jsou si Rumuni vědomi romského původu některých rumunských slov (např. hovorové *mišto* „dobře“, *gagic* „mileneček“, *gagică* „milenečka“, z romského olašského *mišto* „dobře“, *gažo* „gadžo, manžel“). Výzkum mezi rumunskými studenty v USA, vedený formou dotazníků, potvrdil hypotézu, že jejich postoje k romštině a Romům jsou v zásadě negativní; 90 % z nich např. odpovědělo, že by se s Romem nemohli přátelit. Ačkoli studenti používali značné množství slov z romštiny, jejich původu si většinou nebyli vědomi; muži rozeznávali romský původ slov více než ženy. Hypotéza o sociální homogenitě postojů nemohla být pro nedostatek údajů potvrzena.

Jistou preferenci zaměření dnešní lingvistiky na balkánskou romštinu lze spatřovat ve faktu, že ti romisté, kteří nepracovali s romštinou své rodné země nebo země sousední, popisovali právě balkánské variety. Je to pochopitelné a pokusím se to v krátkosti vysvětlit:

a) Romština jako celek je považována za balkanizovaný indický jazyk, bez ohledu na to, že velká část Romů balkánské teritorium dávno opustila: v raných fázích evropského vývoje romštiny byla totiž její struktura do značné míry ovlivněna balkánskými kontaktními jazyky a část balkanismů se udržela ve všech romských dialektech.

b) Ke zkoumání balkanismů a balkánských kontaktů přistupují nejerudovaněji romisté s balkanistickým vzděláním (Boretzky, Friedman aj.).

c) Ti se ovšem opět zaměřují na romštinu na Balkáně.

V závěrečné diskusi řízené Y. Matrasem, M. Hübschmannovou a V. Bubenikem byl dojednáán termín a místo konání příští mezinárodní konference o romštině: Manchester ve Velké Británii, snad v září roku 1998. Objevila se vůle k dohodě na jednotné morfologické a fonologické transkripci romštiny pro vědecké účely. Jako nejaktuálnější perspektivy lingvistické romistiky byly pojmenovány: rozsáhlé lexikální projekty, typologie, zevrubné popisy jednotlivých dialektů a historická gramatika romštiny.

V. Elšík

SPONDEO AC POLLICEOR SLIBUJI A ZAVAZUJI SE

Tuto přísahu skládají studenti úspěšně završivší studium na vysoké škole při slavnostním aktu promoce.

*Ve dnech 12. a 13. března 1997 byli ve velké aule Karolina promováni první absolventi romistiky: Jan Červenka, Veronika Kamenická, Ivana Kultová a Lada Viková. V souvislosti s jejich jmény se poprvé v historii ozvalo: „prospěli v oboru romštiny“. Připomeňme, že romština byla jako vysokoškolský obor na Karlově univerzitě zavedena ve školním roce 1991-2 a po pětiletém studiu byly absolventům uděleny tituly **Mgr.** - magistrů v oboru „Philologia Romica“.*

*Studenti **slibují a zavazují se**, že budou rozvíjet poznatky, které na univerzitě získali, a že svým věděním budou sloužit lidem.*

Paťas, hoj the o magistri andre romisticko džaniben dena oda, so sikhli-pre Karlovo univerzita avre dženge avka, kaj buter džene te prindžan o romipen u kaj buter džene te den le Romen paťiv.

Q. B. F. F. Q. S.
SUMMIS AUSPICIIS
REI PUBLICAE BOHEMICAЕ

NOS RECTOR UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ET DECANUS FACULTATIS *PHILOSOPHICAE*
TENOREM OMNIUM QUAE SEQUUNTUR RATUM PRAESTAMUS LECTURIS

Jan Cervenka

NATUS/NATA DIE *30. 7. 1962* IN CIVITATE *Praha*
STUDIIS PERACTIS EXAMEN LEGE REI PUBLICAE CONSTITUTUM IN DISCIPLINIS

Linguae ac litterarum Bohemicarum studia - Philologia Romica

SUMMA CUM LAUDE
SUBIIT ET NOMEN ACADEMICUM

MAGISTRI

MERITO EI TRIBUTUM EST
IN CUIUS REI TESTIMONIUM HOC DIPLOMA FIERI IUSSIMUS

Karel Malý
PROF. JUDR. KAREL MALÝ, DRSC.
RECTOR UNIVERSITATIS

Alexandr Stich
PROF. PHDR. ALEXANDR STICH, CSC.
PROMOTOR

František Vrhel
DOC. PHDR. FRANTIŠEK VRHEL, CSC.
DECANUS FACULTATIS

PRAGAE DIE XXV. MENSIS IX.

ANNI MCMXCVI

NUM. * 001316 / 70210

OHLASY ČTENÁŘŮ

Do redakcie sme dostali list od pána Jozefa Mattu z Humenného, ktorého veľmi potešil a zaujal medailón venovaný pánovi Aladárovi Kurejovi v čísle 1-2 Romano džaniben. Pán Jozef Matta býva neďaleko pána Kureja a osobne ho pozná.

Ďakujeme mu týmto za list a vyhovujeme jeho prianiu a časť jeho listu publikujeme:

Sused, ktorého si vážim!

... Môj sused Aladár Kurej býva na ulici Kukorelliho, ktorá začína od nadjazdu ku kostolu, zatiaľ čo moja ulica začína od nadjazdu k mestu. Vzdušná čiara od okien mojej bytovky k oknám pána Kureja je asi 50 metrov. Stretávam sa s ním alebo s jeho manželkou takmer každodenne. Je to človek, s ktorým je vždy o čom hovoriť. Porozprávame sa vonku, no občas ho navštívim i u neho doma. V kuchyni si poobzerám jeho výstavu obrazov, ktoré sa mi veľmi páčia, ba niekedy ho zastihnem i v jeho malom ateliéri pri práci.

Z osady Podskalka sa presťahoval do bytovky na spomenutej ulici v šesťdesiatych rokoch. Spočiatku pracoval v bývalom OSP v Humennom, potom išiel za pastiera do blízkych Vaľaškoviec, ktoré sú medzi osadou Podskalka a Humenným. V lete sa venoval paseniu dobytku a v zime si plnil povinnosti ako krmáč. Ako dôchodca pracoval na ŠM Suchý Jarok pri Humennom. Jeho manželka pracovala v n.p. Chemlon, no pre nemoc musela Chemlon opustiť a prestúpila ako upratovačka na ONV, kde pracovala až do odchodu na dôchodok.

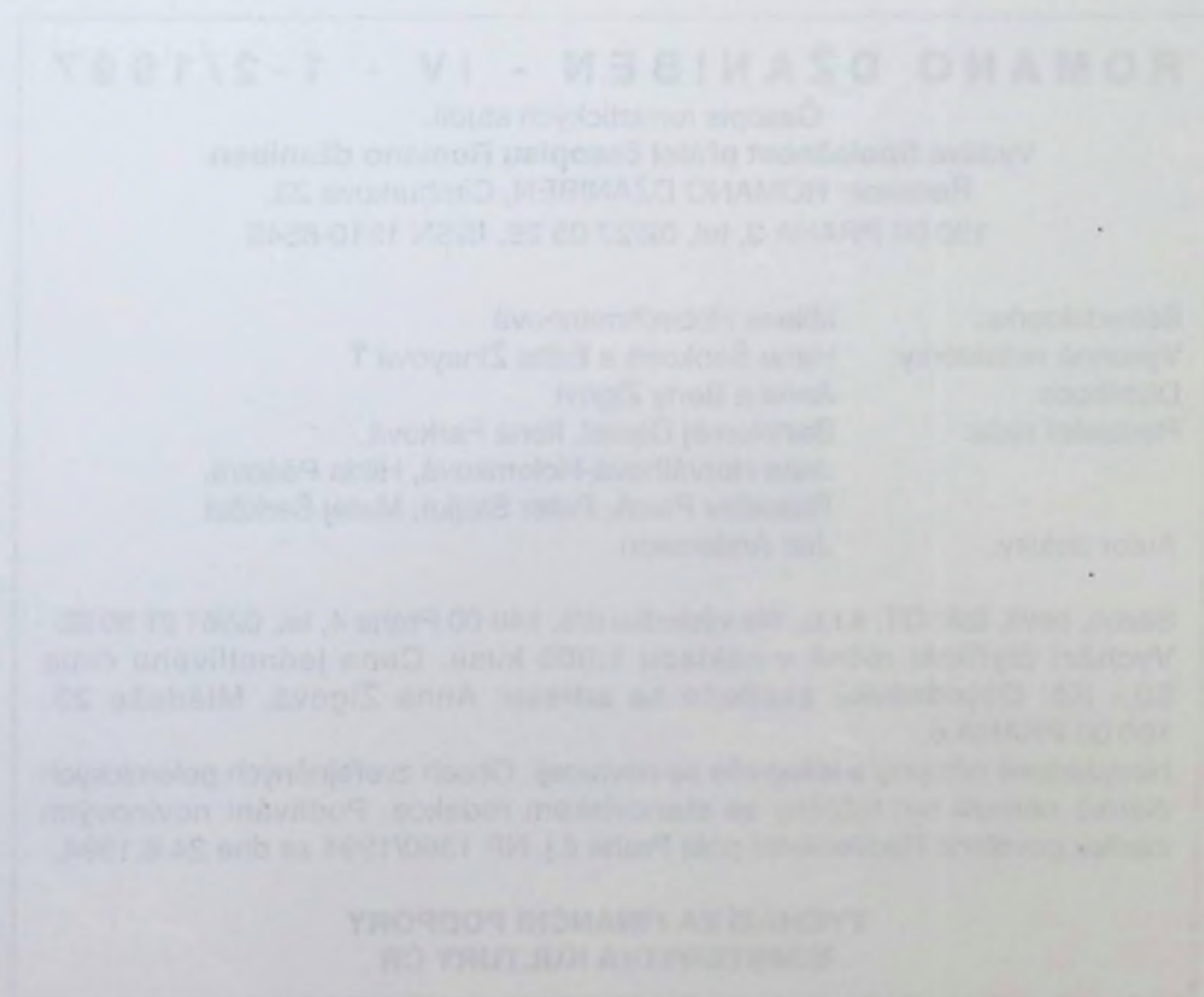
Pán Kurej pracoval viac než desať rokov pri MNV ako poradca pre rómsku otázku a vyše tridsať rokov bol členom pri ZNB v Humennom ako pomocník. Donedávna pôsobil ako dôverník v bloku, kde býva. To on vysadil to množstvo stromkov a okrasných kríkov v okolí bytovky. Škoda, že niektoré plody pred malými deťmi nedozrejú, ale pán Aladár Kurej má radosť z toho, že jeho práca nebola zbytočná. Dokázal sa vždy postarať o poriadok pri bytovke a dokázal zorganizovať i ostatných tým, že sám išiel príkladom... Dokáže vždy urobiť poriadok, keď sú iní tam bývajúci Rómovia hlučnejší.

Môj sused nezháľá ani teraz v zime a vo svojom pokročilom veku. Vo svojom malom ateliéri má porozkladané štetce, rôzne farby a iné veci patriace k maľovaniu a maľuje ďalej. Maľuje krajinky, prírodu, ktorú má veľmi rád, no najviac si približuje svoju osadu Podskalka. Túto si na obrazoch stvárňuje z rôznych strán a pohľadov, len aby nezabudol, ako vyzerala táto krásna osada, kde prežil svoje detstvo a svoju mladosť. Na osadu si spomína iba v dobrom: „Mali sme tam svoj

cintorín, svoju zvonicu, mali sme tam kus zeme, kde sme si vypestovali trochu zeleniny, chovali sme ošípané, sliepky a starali sme sa aj o koníkov, ktorí boli našimi dobrými pomocníkmi."

Nie v dobrom spomína na časy II. svetovej vojny. Na to si dobre pamätá. Práve na jednom svojom obraze má vymalovanú osadu, po ktorej si kráčajú vojská s označením SS...

Verím, že po čase sa budem môcť takisto pochvalne vyjadriť o novom, mladšom dôverníkovi, nástupcovi pána Kureja.

ROMANO DŽANIBEN - IV - 1-2/1997

Časopis romistických studií.

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben.

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23,
130 00 PRAHA 3, tel. 02/27 05 29, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky:	Hana Šebková a Edita Žlnayová †
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Redakční rada:	Bartoloměj Daniel, Ilona Ferková, Jana Horváthová-Holomková, Hilda Pášová, Rastislav Pivoň, Peter Stojka, Matěj Šarközi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Na výsledku II/8, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 21 30 32
Vychází čtyřikrát ročně v nákladu 1.000 kusů. Cena jednotlivého čísla
50,- Kč. Objednávky zasílejte na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23,
160 00 PRAHA 6.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických
článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových
zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**VYCHÁZÍ ZA FINANČNÍ PODPORY
MINISTERSTVA KULTURY ČR**